

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK

4'99⁽²³⁾

**KRAJOWE CENTRUM DORADZTWA
ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU**

Wydawca:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu,
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63

Zespół redakcyjny:

A.P. Wiatrak (redaktor naczelny),
E.K. Chyłek, J. Kania, E. Kmita, W. Kujawiński,
E. Matuszak, A. Swulińska-Katulska, Z. Szalczyk,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmankowska

Druk:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820-19-71, fax 820-19-71
Zlecenie nr 1/2000, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

ANDRZEJ P. WIATRAK: Doradztwo rolnicze w globalnym ujęciu.....	7
JACEK KULAWIK: Interwencjonizm kredytowy w rolnictwie w opiniach doradców Ośrodków Doradztwa Rolniczego.....	16
MAŁGORZATA LECHWAR: Instytucje stymulujące przedsiębiorczość podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich.....	26
LIDIA KALISZCZAK: Potencjał przyrodniczo-ekologiczny jako determinanta zrównoważonego rozwoju regionu podkarpackiego.....	35
AGATA JAŻWIŃSKA: Problemy związane z rozwojem agroturystyki	46
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, ANNA WACHOWIAK: Doradztwo rolnicze a domowa ekonomia.....	53
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: System zarządzania środowiskowego według normy ISO serii 14000.....	61

Z PRACY DORADCZEJ

HENRYK JEDYNAK: Działalność gospodarczych organizacji rolniczych w województwie świętokrzyskim.....	71
AGNIESZKA BIERNAT-JURKA, MARZENA DŁUGOKEĆKA, JANINA SAWICKA: Kierunki działalności Ośrodków Doradztwa Rolniczego na rzecz optymalizacji zarządzania zasobami wiejskich gospodarstw domowych	80

INFORMACJE

JÓZEF KANIA: 14 -te Europejskie Seminarium Doradztwa Rolniczego.....	90
MARIA MAJEWSKA: Szkolnictwo dla potrzeb rolnictwa i gospodarki żywnościowej u progu reformy systemu edukacji.....	95
AGNIESZKA WESOŁOWSKA: Wielkość i struktura udzielonych kredytów przez bank spółdzielczy (na przykładzie Banku w Ostrówku)	104
ANNA PABICH: Oferta – informator szkoleniowy.....	112
ANNA J. PARZONKO: Problemy rozwoju turystyki wiejskiej na Wileńszczyźnie	115
NOWOŚCI WYDAWNICZE.....	122
ROZNY SPIS TREŚCI 1999.....	124
ANNUAL TABLE OF CONTENTS 1999	128

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

ANDRZEJ P. WIATRAK: The agriculture extension service in global approach	7
JACEK KULAWIK: Credit interventionism in agriculture in the advisers opinions of the Agricultural Extension Service Centers.....	16
MAŁGORZATA LECHWAR: The institutions stimulating enterprise of economic units in the rural areas.....	26
LIDIA KALISZCZAK: The natural and ecological potential as a condition of the counterbalanced development in the Podkarpacie region.....	35
AGATA JAŻWIŃSKA: Problems related to the development of the agritourism.....	46
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, ANNA WACHOWIAK: The agricultural extention service and the issue of home economy	53
IWONA KAJDAN- ZYSNARSKA The environment managment system under ISO 14000	61

FROM THE EXTENSION SERVICE WORK

HENRYK JEDYNAK: The activity of the economic agricultural organizations in Świętokrzyskie voivodship	71
AGNIESZKA BIERNAT-JURKA, MARZENA DŁUGOKECKA, JANINA SAWICKA: The trends in the Agricultural Extension Service Centers activity to optimize agricultural household resource management	80

INFORMATION

JÓZEF KANIA: The 14 th European Seminar on Ekstension Education.....	90
MARIA MAJEWSKA: The agricultural and food ekonomy education on the treshold of the system reform	95
AGNIESZKA WESOŁOWSKA: The value and the structure of credits given by the co-operative bank in Ostrówek (a general example)	104
ANNA PABICH: The Offer - training guide - book 2000	112
ANNA J. PARZONKO: Problems of agritourism development in the Wileńszczyzna region.....	115
PUBLISHING NEWS	122
ANNUAL TABLE OF CONTENTS 1999	128

*Z okazji
Świąt Bożego Narodzenia
i zbliżającego się 2000 Roku
Czytelnikom i sympatykom
„Zagadnień Doradztwa Rolniczego”
składamy najlepsze życzenia
zdrowia oraz wielu sukcesów
w życiu osobistym i zawodowym.*

*Zespół Redakcyjny
„Zagadnień Doradztwa Rolniczego”*

Poznań 1999 rok

ARTYKUŁY

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

DORADZTWO ROLNICZE W GLOBALNYM UJĘCIU*

1. Uwagi wstępne

Zmiany otoczenia rolnictwa i warunków, w których ono funkcjonuje wymaga aktywnego wsparcia ze strony doradztwa rolniczego, od którego rolnicy oczekują pomocy w realizacji swoich celów. W jaki sposób doradztwo spełni te wymagania, będzie zależało to od funkcjonowania instytucji doradczej, organizowania pracy doradczej i jej jakości, rodzaju zadań i usług doradczych oraz sposobu finansowania. Chodzi tutaj przede wszystkim o system doradztwa rolniczego, w sposób kompleksowy uwzględniający jego działanie i otwarty na wyzwania środowiska (w tym o charakterze globalnym). Zagadnienia te składają się na treść niniejszego artykułu, opartego na referatach wygłoszonych w czasie „Czternastego Europejskiego Seminarium Doradztwa Rolniczego” w Krakowie, od 30 sierpnia do 4 września 1999 r., nt.: „*The Role of Extension Education in a Global World*”⁽¹⁾ (Rola Doradztwa Rolniczego wobec Globalizacji Problemów Wsi i Rolnictwa) oraz własnych przemyśleniach i refleksjach autora.

*Artykuł przygotowano w ramach projektu badawczego KBN 5 P06J 005 16

(1) Obrady były prowadzone w pięciu następujących grupach:

- Improvement of Extension Work and Methods (Doskonalenie pracy doradczej i jej metod);
- Extension Education Issues (Programy edukacyjne doradztwa rolniczego);
- Agricultural Extension Issues (Programy doradztwa rolniczego);
- Leadership and Rural Development (Przywództwo i rozwój obszarów wiejskich);
- Global Changes in Agricultural Extension Systems (Zmiany globalne w systemie doradztwa rolniczego).

W seminarium uczestniczyło 98 osób z 23 krajów, przygotowano 46 referatów opublikowanych w dwóch tomach. Przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego Seminarium był dr inż. Józef Kania, z Akademii Rolniczej w Krakowie, którego artykuł zamieszczono na str. 90.

2. Podejścia do doradztwa rolniczego⁽²⁾

Teoria każdej dyscypliny naukowej jest odzwierciedleniem osiągniętego poziomu wiedzy naukowej, którą konfrontuje się z działalnością praktyczną w realiach środowiska lokalnego. W doradztwie rolniczym związek ten jest szczególnie, gdyż nastawione jest ono na praktykę i sprawdza się w udanych poradach. Sposób komunikacji doradcy z rolnikiem zależy – oprócz własnych predyspozycji – od przygotowania zawodowego i aktywności ukształtowanych w drodze samokształcenia i doskonalenia zawodowego. Przygotowanie zawodowe wynika zaś z aktualnego stanu wiedzy, wyników prowadzonych badań, sprawdzonych porad, itp. Nauczanie doradztwa i jego wdrażanie do praktyki sprawdza się na szerokim spektrum różnych nauk (agronomii, ekonomiki, zarządzania, psychologii, pedagogiki, socjologii itp.), których osiągnięcia są przenoszone i adaptowane przez doradztwo rolnicze. Obserwuje się przy tym różny zakres adaptowania tych nauk, a w związku z tym i zróżnicowane podejście do doradztwa. Najogólniej są one następujące:

- *podejście edukacyjne*, biorące za podstawę andragogikę rolniczą, obejmującą związek trzech dopełniających się systemów wiedzy, a mianowicie dydaktyki doskonalenia zawodowego w rolnictwie, doradztwa rolniczego i innowatyki rolniczej.
- *podejście socjologiczne*, wyrażające się w patrzeniu na doradztwo poprzez pryzmat procesów dyfuzji innowacji rolniczych i ich przyswajania przez rolników.
- *podejście psychologiczne*, w którym podstawową rolę spełnia rozwiązywanie problemów rodzin rolniczych.

Obecnie obserwuje się wychodzenie poza tradycyjne i wąskie pojęcie doradztwa rolniczego i szukania nowego miejsca poprzez podejmowanie problematyki rozwoju obszarów wiejskich i szukania alternatywnych źródeł dochodów. W związku z tym obserwuje się rozszerzanie doradztwa rolniczego na *doradztwo w agrobiznesie* i w *środowisku wiejskim*. Niezależnie od sposobu podejścia do doradztwa rolniczego zwraca się uwagę na komunikowanie społeczne i negocjacje, jako sposób wspólnego dochodzenia do zmian i uczenia się dostosowania do otoczenia w dzisiejszym świecie, w tym przez podejmowanie nowej działalności przez rolników oraz kreowanie przedsiębiorczości w rolnictwie i poza rolnictwem. Ważnym aspektem, uzupełniającym te zagadnienia jest *doradztwo o charakterze ekonomicznym*.

Doradztwo rolnicze wkracza w nową fazę rozwoju, zmieniając i rozszerzając zakres swego działania. Zachodzi zatem potrzeba konstruowania nowego para-

(2) Ten punkt przygotowano głównie w oparciu o referat: *Directions of Researches and Teaching Agricultural Extension in Poland* – Kierunki badań i nauczania doradztwa rolniczego w Polsce (B.G. Wawrzyniak i A.P. Wiatrak).

dygmatu, który harmonizowałby w doradztwie wyzwania współczesności z wartościami kulturowymi i społecznymi środowiska lokalnego.

3. Instytucja doradcza i jej zmiany w XXI wieku⁽³⁾

Instytucja doradcza jest organizacją, której celem działania jest świadczenie usług określonej grupie klientów, na danym obszarze i w istniejących warunkach działania. Czynnościami usługowymi tej instytucji są: *doradzanie, informowanie, upowszechnianie, nauczanie i doskonalenie*. Zadanie takiej instytucji doradczej realizuje od czasu jej powstania, ale zmienia się ich zakres ze względu na dokonujące się zmiany i potrzeby odbiorców. Programy doradcze coraz częściej wychodzą – o czym już pisałem – poza zagadnienia rolnicze, a uwzględniają coraz bardziej programy społeczności lokalnych, których członkami są rolnicy. Ponadto rynkowy charakter gospodarki i wzrastająca konkurencja wymaga zainteresowania się zagadnieniami o charakterze globalnym, takimi jak: wiedza o krajowych i światowych rynkach oraz kwestia ochrony i zagospodarowania środowiska.

Sprawne funkcjonowanie instytucji doradczej wymaga, aby działała ona w sposób zorganizowany i celowy, prowadzący do racjonalnego wykorzystania posiadanych zasobów i możliwości oraz w dostosowaniu do potrzeb jej klientów. Racjonalizując pracę doradczą trzeba z jednej strony dbać o wykorzystanie posiadanych zasobów, w szczególności zasobów ludzkich, ich jakości i zdolności do zmian, a z drugiej zaś stworzyć warunki do efektywnego i sprawnego ich działania. Warunki te określają przede wszystkim następujące elementy:

- dobra komunikacja i informacja,
- elastyczność programów doradczych i ich dostosowanie do zmieniającego się środowiska,
- motywacje służby doradczej.

Racjonalizacja pracy doradczej powinna doprowadzić do ekonomizacji działań instytucji doradczej, prowadzącej do wysokiej jej efektywności i lepszego zaspakajania potrzeb odbiorców. Instytucje doradcze w przyszłości powinny stać się bardziej zorientowanymi na odbiorcę, opracowując strategię służącą określeniu potrzeb swych potencjalnych klientów. W związku z tym istnieje potrzeba monitorowania i badania potrzeb, ale z uwzględnieniem czynników, które wywierają wpływ na przyswojenie informacji i korzystanie z porad doradczych. Chodzi tutaj o czynniki związane:

(3) Ten punkt opracowano głównie w oparciu o referaty: *A Challenge for the New Millennium: How Do We Document Quality in Extension Work* – Wyzwanie nowego tysiąclecia: jak dokumentować jakość pracy doradczej (B.G. Ludwig) oraz *The Challenge of Serving Unwilling Learners: Implications for extension Education Methods* – Wyzwania procesu nauczania – implikacje dla metod stosowanych w doradztwie rolniczym (H.M. Bahn).

- z klientami instytucji doradczej (głównie wiek, wykształcenie, aktywność produkcyjna i społeczna, otwartość na informacje i wprowadzanie zmian, dotychczasowe korzystanie z porad doradczych, przyzwyczajenia do korzystania z porad),
- ze społecznością lokalną, dla której świadczone są usługi doradcze (zwłaszcza w zależności od jej typu, otwartości i aktywności w realizacji programów rozwoju i zmian),
- ze stanem i strukturą gospodarki narodowej (zwłaszcza jej kondycją ekonomiczną, zasobami i strukturą zasobów czynników wytwórczych, możliwością finansowania rozwoju i zmian oraz sytuacją demograficzną),
- z realizowaną polityką społeczno-ekonomiczną, w tym wobec ludności rolniczej i wiejskiej oraz finansowania konkretnych programów i projektów doradczych.

Czynniki te są w dużym stopniu natury zewnętrznej w stosunku do instytucji doradczej, która – o czym była już mowa – powinna być dostosowana do zmieniającego się środowiska i uwzględniać potrzeby jej klientów. W związku z tym, opracowując kierunki działania instytucji doradczej i strategii jej zachowań, należy dokonać wnikliwej analizy otoczenia i zgromadzić informacje o nim. Pomocną w tych pracach może być analiza typu PEST i SWOT, dzięki którym możemy analizować kolejno: makro- i mikrootoczenie. Jednocześnie należy brać pod uwagę – szerzej niż dotychczas – zapewnienie udziału odbiorców w podejmowaniu decyzji co do treści i sposobu programów. Wybór zaś określonego programu powinien uwzględniać nie tylko ich przydatność, ale również odpowiedzialność społeczną za zgłaszane programy i skutki ich realizacji.

Programy doradcze mogą mieć różny charakter, w zależności od celu i treści. Najogólniej można je podzielić na:

- *rozwojowe* (nastawione na problem),
- *instytucjonalne* (rozwijające wiedzę),
- *informacyjne* (nastawione na przekaz).

Programy doradcze zwykle zawierają każdy z tych typów, przy czym zawsze jest jeden wiodący, najczęściej o charakterze rozwojowym.

Z kolei czynniki natury wewnętrznej są związane z potencjałem instytucji doradczej i jej zorganizowaniem. Instytucja doradcza zorientowana na odbiorcę musi być bardziej płynną i zorientowaną na realizację określonych działań. Oznacza to zmianę dotychczasowej (hierarchicznej) jej struktury, z funkcjonalnej na zespoły zadaniowe, zmieniające się w zależności od występujących potrzeb doradczych i realizowanych programów. Podstawowe zadania będą wykonywane przez zespoły realizujące projekty oraz w formie kontraktów zawieranych z indywidualnymi wykonawcami i instytucjami. Podkreśla się przy tym konieczność współpracy różnych instytucji, gdyż pojedyncza – wobec złożoności pro-

blemów – nie będzie w stanie ich rozwiązać. Współpraca taka będzie konieczna zarówno ze względu na jakość programów doradczych, jak i zminimalizowanie kosztów ich realizacji. Podstawą takich zmian mogą być współczesne dynamiczne koncepcje zarządzania, których nadrzędnym celem jest zaspokojenie potrzeb odbiorcy i dostosowanie do tego struktury organizacyjnej (np. poprzez reengineering).

Racjonalizacja działań instytucji doradczej wymaga również większego zwrócenia uwagi na kadre doradcze, która powinna być dostosowana do zaspokajania tych potrzeb, mieć wysokie kwalifikacje, zdolność adaptacji do istniejących warunkach działania i zaangażowanie w realizowane programy. W związku z tym instytucja doradcza za priorytet swych działań powinna przyjąć doskonalenie kadry i inwestowanie w kapitał ludzki.

4. Jakość pracy doradczej i jej ocena⁽⁴⁾

Zmiany w podejściu do doradztwa powodują wyznaczanie nowych zadań doradcom, co z kolei wymaga poszerzenia lub zmiany ich dotychczasowych umiejętności. Jednocześnie – o czym już wspomniano – powinna być zatrudniona również nowa kadra, której wiedza i umiejętności wychodzą naprzeciw idącym zapotrzebowaniom (np. w zakresie ekologii, społeczności lokalnych) i pozwalają zaspokoić potrzeby klientów. Zmiany te znajdują odzwierciedlenie w podejściu do jakości pracy doradczej i jej oceny.

Sprostanie wymaganiom i zapotrzebowaniom na określone porady wymaga stworzenia systemu doskonalenia i kształcenia kadry doradczej w celu podniesienia ich umiejętności fachowych oraz zachęcenia do edukacji ustawicznej. Jeśli zadaniem doradców jest pomaganie rolnikom rozwiązywać ich problemy, to najpierw sami muszą nauczyć się rozwiązywać własne problemy, związane z jakością swojej pracy (dostosowanej do potrzeb) i aktywnością. Pomocną w określaniu i ocenie tych zagadnień może być ocena: *osiągnięć* i *zaangażowania*.

Osiągnięcia są to uzyskane konkretne rezultaty, zrealizowane programy i projekty doradcze, zrealizowane zadania itp. Działania związane z realizacją programów i uzyskaniem określonych osiągnięć często mają charakter rutynowy, o charakterze powtarzalnym i zaprogramowanym. Z kolei zaangażowanie doradcy częściej pozwala podejść do problemu w sposób twórczy i nieszablonowy, wykorzystujący jego umiejętności i motywację do działania. Zaangażowanie wymaga zarówno aktywnej postawy doradcy, jak i jego fachowości w zakresie realizowanych programów. Wymaga to od doradcy ciągłego doskonalenia swoich umiejętności, czytania lektury fachowej, dyskusji z kolegami itp., aby wzbogacać swoją pracę i poprawiać jej jakość. Na ogół bowiem występuje wysoka korelacja między zaangażowaniem w pracę a jej jakością.

(4) Ten punkt opracowano głównie w oparciu o referat B.G. Ludwig pt.: „Wyzwanie nowego tysiąclecia czyli jak doskonalić i oceniać jakość pracy doradczej”.

Osiągnięcia w pracy i zaangażowanie doradcy powinny być podstawą jego oceny pracy, wynagrodzenia i awansu. Podkreślić przy tym należy, że jakości pracy doradczej nie ocenia się tylko na podstawie osiągniętych rezultatów; ocenia się ją również na podstawie osiągnięcia celów instytucji doradczej. Łącznie te osiągnięcia składają się na wynagrodzenie doradcy, ale przy awansie należy uwzględnić również jego zaangażowanie (w tym zdolności, umiejętności i motywację). Dobra z kolei ocena pracy doradczej musi opierać się na wcześniej przyjętych wskaźnikach jej jakości. Wskaźniki te – według badań amerykańskich – wyznaczają następujące elementy: *precyzyjne cele, odpowiednie przygotowanie, właściwe metody, znaczące rezultaty, skuteczna prezentacja i autoocena* (refleksyjna krytyka). Należy przy tym pamiętać, że aby oceniać pracę doradców, to muszą oni mieć zarówno jasno przedstawione wskaźniki (kolejno: cele, przygotowanie, itd.), jak i zadania i wskazówki do wykonywania pracy oraz sposoby jej oceny.

Zagadnienia będące przedmiotem oceny pracy doradcy mogą być zróżnicowane w zależności od zadań instytucji doradczej, systemu jej zarządzania i wymagań stawianych doradcom. Najczęściej zagadnienia te obejmują następujące elementy:

- umiejętności (kwalifikacje – wiedza ogólna i fachowa oraz doświadczenie),
- realizacja programu (-ów),
- inicjatywa, zaradność i twórcza postawa,
- postawa w pracy i zaangażowanie,
- zdolności komunikacyjne,
- stosunki międzyludzkie,
- osąd jego pracy,
- zarządzanie i skuteczność organizacyjna,
- zdolności kierownicze (dla osób sprawujących funkcje kierownicze).

5. Rola doradztwa rolniczego w zrównoważonym rozwoju⁽⁵⁾

Rozwój gospodarczy niesie za sobą zagrożenia dla środowiska, w tym też stwarzane przez rolnictwo; dotyczy to zwłaszcza agrotechniki (zwłaszcza stosowania nawozów i środków ochrony roślin) oraz zagospodarowania gnojowicy⁽⁶⁾. O tych zagrożeniach rolnicy powinni być poinformowani i mieć świadomość

(5) Ten punkt opracowano głównie w oparciu o referaty: *The Role of Agricultural Education and Extension in Promoting Sustainable Agriculture and Rural Development* – Rola doradztwa rolniczego w promowaniu rozwoju zrównoważonego i obszarów wiejskim (T. Wieczorek), *Balancing Developmental Needs and Environmental Imperatives: An Extension Approach* – Równowaga między potrzebami rozwoju i wymogi ochrony środowiska: podejście doradztwa rolniczego (S. Verma, P. Coreil), *The Critical Role of Agricultural Extension in Conservation of Natural Resources* – Negatywna rola doradztwa rolniczego w zachowywaniu zasobów naturalnych (A. Olgun) oraz *Accountability of Extension Education in the Global Arena* – Odpowiedzialność doradztwa i jego programów w globalnym ujęciu (J.G. Richardson).

(6) Do tego przyczyniło się też doradztwo, polecając metody produkcji i zagospodarowania ziemi, które sprzyjały degradacji środowiska.

skutków prowadzonej działalności dla środowiska. Tymi zagadnieniami powinno zająć się doradztwo, ucząc swoich klientów zasad ochrony środowiska w odniesieniu do rolnictwa, użycia maszyn, a także gospodarstwa domowego i życia społeczności. W związku z tym, celem programów edukacyjnych powinno być zwiększenie świadomości środowiskowej i stymulowanie postaw etycznych w tym zakresie, w tym przestrzeganie zasad tzw. *dobrej praktyki rolniczej* oraz *odpowiedzialności społecznej*. Programy takie obejmować powinny całość problematyki związanej z prowadzoną działalnością rolniczą i pozarolniczą (np. agroturystyczną) oraz z gospodarstwem domowym, taką jak: agrotechnika (nażożenie, użycie pestycydów itp.), jakość wody i zarządzanie zasobami wodnymi, energią, zagospodarowanie surowców wtórnych, jakość powietrza w gospodarstwie domowym itp. Chodzi tutaj o zwrócenie uwagi na sposób zagospodarowania środowiska i wykształcenie świadomości ekologicznej prowadzącej do:

- racjonalnego wykorzystania zasobów czynników wytwórczych w układach przestrzennych i dostosowania do nich rodzaju prowadzonej działalności gospodarczej;
- dostosowania struktury prowadzonej działalności do potencjału przyrodniczego;
- ochrony środowiska przyrodniczego oraz rozważnego gospodarowania ziemią użytkowaną gospodarczo i pozagospodarczo, w tym i przez rolnictwo i leśnictwo.

Działania te powinny zmierzać do racjonalizacji działalności i uwzględniania w rachunku ekonomicznym wartości środowiska przyrodniczego z punktu widzenia zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń. W związku z tym kadry doradcze powinny zatrudniać specjalistów z różnych dziedzin, takich jak: ekologia, biologia, chemia, ekonomia, zarządzanie, rozwój społeczności lokalnych, socjologia, ekoturystyka itp. Nowe podejście, oparte na równowadze między środowiskiem a rozwojem, wymagać będzie przygotowania wspólnych programów doradczych, uwzględniających różnorodne aspekty rozwoju i uwarunkowania ich wdrażania.

Tak nakreślona praktyka działania w zakresie doradztwa rolniczego jest zgodna z *teorią zrównoważonego rozwoju* (ekorozwoju), która wyraża się głównie w realizacji stabilnego rozwoju, zaspokajającego potrzeby współczesnego społeczeństwa i dbającego o następne pokolenie, poprzez stosowanie rozwiązań, które nie są w konflikcie ze środowiskiem, a przyczyniają się do jego samoodnawiania się. W warunkach polskich, podstawą koncepcji zrównoważonego rozwoju w działalności rolniczej powinno być wdrożenie postępu technologicznego i umiarkowana intensyfikacja produkcji roślinnej oraz stworzenie odpowiedniej infrastruktury technicznej gospodarstw, która będzie umożliwiała ograniczenie ujemnych oddziaływań rolnictwa na środowisko i przyczyniała się do utrzymania

jego zdolności produkcyjnych⁽⁷⁾. Wymaga to jednak dodatkowych nakładów na rolnictwo i doradztwo, przeznaczonych na doskonalenie kadry doradczej, opracowanie i wdrożenie nowych metod, przygotowanie materiałów dydaktycznych itp. Nakłady te są niezbędne, jeśli chcemy myśleć o zrównoważonym rozwoju i przyszłych pokoleniach.

6. Finansowanie doradztwa rolniczego⁽⁸⁾

Przedstawione podejścia do doradztwa rolniczego, wymagania wobec niego, zmiana jego charakteru, nowe zadania itp. będą wymagały nakładów. Główne sposoby finansowania instytucji prowadzących usługi doradcze są następujące:

- budżet państwa – z podatków rolników lub z opłat nałożonych na niektóre produkty rolnicze,
- organizacje rolników – wyłącznie ze swoich składek lub wspomagane przez subsydia rządowe,
- organizacje pozarządowe – finansowane przez ofiarodawców z kraju i z zagranicy,
- firmy handlowe sprzedające rolnikom środki produkcji oraz firmy wydawnicze sprzedające im prasę i publikacje rolnicze,
- firmy konsultingowe – pobierające opłaty za usługi od rolników.

W zależności od sposobu finansowania doradztwa zmieniają się oczekiwania wobec doradztwa, sposoby podejmowania decyzji przez rolników i cele ich działania. Każdy sposób finansowania ma zalety i wady, dlatego też należy uwzględnić, co chce się osiągnąć, kiedy i jakie są szanse uzyskania określonej porady. Z badań C.F. Bennetta wynika, że jest uzasadnienie finansowania doradztwa rolniczego poprzez rząd w następujących przypadkach:

- społeczeństwo osiąga większą korzyść z doradztwa niż jego uczestnicy (np. w zakresie stosowania nawozów i zachowania optymalnych terminów agrotechnicznych),
- inwestycje rolnicze w badania rolnicze i doradztwo rolnicze mają często wysoką stopę zwrotu, zmniejszając koszty produkcji żywności i jej konkurencyjność,
- dany rodzaj doradztwa jest najlepiej wykonywany przez służby państwowe, próbujące pomóc nie tylko pojedynczym rolnikom, ale całym społecznościom wiejskim; ponadto rządowa służba doradcza udostępnia publiczne korzyści,

(7) Por. S. Kukuła: Nauka i doradztwo rolnicze w służbie zrównoważonego rozwoju. [w:] „Doradztwo rolnicze w stymulowaniu i wspieraniu przemian zachodzących w polskim rolnictwie”. Wyd. CDiEWR, Poznań 1998, s. 296-297.

(8) Punkt opracowano głównie w oparciu o referat: *Different Ways of Financing Agricultural Extension* – Różne sposoby finansowania doradztwa rolniczego na świecie (A.W. van den Ban).

- rządowe programy rozwoju rolnictwa i wsi mogą być bardziej skuteczne, gdy są połączone z doradztwem.

Do tych uzasadnień można dodać jeszcze jedno – niskie dochody rolników, których nie stać na korzystanie z doradztwa płatnego. Mimo przedstawionych zalet współczesną tendencją doradztwa w krajach wysoko rozwiniętych jest zmniejszanie się roli doradztwa państwowego, na rzecz doradztwa finansowanego przez rolników lub doradztwa komercyjnego. Zmiany w tym zakresie przebiegają ewolucyjnie, tzn. stopniowo rolnicy przejmują finansowanie doradztwa. Procesy takie dotyczyły w pierwszej kolejności krajów wyżej rozwiniętych (np. Anglii, Holandii). Ponadto w krajach UE – w Austrii, Francji i częściowo w Niemczech doradztwo rolnicze jest podporządkowane izbom rolniczym, a w Danii i Finlandii – związkom zawodowym. Zmiany takie wynikają z istniejącej sytuacji gospodarczej, przejawiającej się w nadwyżkach żywności i polityką ograniczania produkcji rolniczej. Wówczas nie ma uzasadnienia wspierania produkcji rolniczej, która powodowałaby wzrost kosztów związanych z nadwyżką rolniczą. Popiera się przy tym wzrost obszaru gospodarstwa i skali produkcji, który sprzyja obniżeniu kosztów produkcji żywności, a wraz z tym wzrost dochodów, które będą mogłyby być wydatkowane na doradztwo rolnicze. Podkreśla się przy tym, że jest to wydatek celowy, lepiej wykorzystany i dostosowany do skali i struktury produkcji. Firmy komercyjne, handlowe, konsultingowe świadczą doradztwo specjalistyczne, których cena wzrasta, nie tylko ze względu na ponoszone koszty, ale również z potrzeby kalkulowania zysku. Wynika to z celów działania tych firm i prowadzonej działalności gospodarczej (w tym przypadku konsultingowo-doradczej).

Odwrotna sytuacja w zakresie finansowania doradztwa występuje w krajach, które pragną zwiększyć produkcję rolniczą, a zarazem oddziałują na wzrost dochodów rolniczych. Podkreślić przy tym należy, że forma doradztwa w zasadniczym stopniu zależy od sposobu jego finansowania, z budżetu państwa lub ze środków rolników. Wobec złożoności problemów, dobrze byłoby, aby świadczeniem usług doradczych zajmowały się różne instytucje, wzajemnie się uzupełniające i różnicowane pod względem finansowania.

* * *

Doradztwo musi zatem działać wyprzedzająco, poszukując wspólnie z rolnikami optymalnych rozwiązań obecnych i przyszłych problemów dla gospodarstw i lokalnych społeczności wiejskich. W jaki sposób doradztwo spełni te wymagania, będzie zależało m.in. od kierunków pracy doradczej i realizowanych programów doradczych. Zadania i kierunki pracy doradczej wymagają zwrócenia uwagi zarówno na zagadnienia o charakterze globalnym, jak i lokalnym, uwzględniającym potrzeby swoich klientów. W związku z tym model instytucji doradczej musi ulegać zmianie, od hierarchizowanej do zespołów zadaniowych i pracy zespołowej.

JACEK KULAWIK
*Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
w Warszawie*

INTERWENCJONIZM KREDYTOWY W ROLNICTWIE W OPINIACH DORADCÓW*

1. Wprowadzenie

Przez interwencjonizm kredytowy rozumie się wszelkie uregulowania prawne i administracyjne, które określone mu sektorowi gospodarki lub grupie ludności stwarzają korzystniejsze warunki uzyskiwania i obsługi kredytów niż powszechnie obowiązujące na rynku kredytowym. Interwencjonizm ten jest instrumentem osiągania ustalonych celów społeczno-ekonomicznych i powinien podlegać systematycznej oraz kompleksowej ocenie. W artykule przedstawiono poglądy doradców rolniczych w tej problematyce. Informacje źródłowe pochodzą z ankiety, na którą odpowiedziało 47 ODR-ów. Ankietyzacja została przeprowadzona w drugim kwartale 1999 roku wyniki badań są więc reprezentatywne i aktualne.

2. Przesłanki i cele interwencjonizmu

Przesłankami (uzasadnieniem) dla stosowania kredytów preferencyjnych, gwarancji kredytowych i innych instrumentów oddziaływania władz publicznych na rolnicze rynki finansowe, jak uznali doradcy, są w pierwszym rzędzie kwestie wsparcia niezbędnej restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa (43% wskazań) oraz ograniczone zasoby kapitału w tym sektorze i niewielkie możliwości jego szybkiego powiększenia (31,8% wskazań). Spośród pozostałych uzasadnień jedynie trudne położenie socjalno-dochodowe rolników, niekorzystna struktura demograficzna wsi oraz konieczność walki z wiejskim bezrobociem wyróżniały się nieco wyraźniej. W powyższej argumentacji kryje się potrzeba szybkiego zniwelowania dysparytetów naszego rolnictwa w stosunku do unijnego. Niestety,

* Artykuł powstał w ramach projektu badawczego pt.: „Makro- i mikroekonomiczne przesłanki oraz skutki interwencjonizmu państwowego w sferze kredytowania rolnictwa”.

nie jest ona specjalnie przekonująca, jeśli uwzględnimy powolność przyjmowania ustawodawstwa unijnego, prawdopodobieństwo zastosowania w odniesieniu do naszego rolnictwa okresów przejściowych oraz wewnątrzkrajowe uwarunkowania (problemy z ustabilizowaniem wzrostu gospodarczego na odpowiednio wysokim poziomie; trudna sytuacja na rynku pracy; konieczność restrukturyzacji sektorów pozarolniczych; symptomy kryzysu strukturalnego w samym rolnictwie). Przeciwno skuteczności ewentualnej strategii przyspieszenia przeobrażeń w rolnictwie, przez powiększony dopływ tanich kredytów, przemawiają także ograniczone możliwości ich efektywnej absorpcji. Dowodem są ubiegłoroczne przypadki zwracania przez niektóre banki części przyznanych im dopłat do kredytów preferencyjnych.

W odniesieniu do celów, do realizacji których powinna współprzyczyniać się polityka wspierania rolnictwa kredytami preferencyjnymi, obserwujemy niejako spłaszczenie rozkładu opinii respondentów, tj. wymienili oni dosyć dużo celów i przez to raczej słabo zarysowały się ich priorytety. Nie zawsze też wcześniej przedstawione uzasadnienia dla interwencjonizmu kredytowego dobrze korespondowały z jego ukierunkowaniem celowościowym. Mimo tych zastrzeżeń, dążenie do wzrostu efektywności i konkurencyjności rolnictwa oraz pozostałego agrobiznesu zyskało najwyższe uznanie (21,4% wskazań). Nieco niżej, chociaż mniej więcej na równym poziomie (10-15% wskazań), uplasowały się cele:

- poprawa struktury agrarnej i kreowanie gospodarstw rozwojowych,
- tworzenie nowych miejsc pracy na wsi,
- modernizacja i restrukturyzacja rolnictwa i agrobiznesu,
- poprawa jakości produktów rolniczych.

Zdecydowanie mniejsze natomiast uznanie w oczach doradców znalazły cele w postaci wspierania infrastruktury wiejskiej oraz kapitału ludzkiego, a więc te najmniej kontrowersyjne, jeśli uwzględni się kryteria teoretyczne i dotychczasowe doświadczenie empiryczne. Wreszcie, zupełnie marginalnie doradcy uszeregowali cele interwencjonizmu w postaci prostego popierania położenia dochodowego rolników i jego oddziaływanie na powiększanie potencjału produkcyjnego rolnictwa. Komentując powyższą hierarchię celów, należy pamiętać, że mamy do czynienia z układem pożądanym. Rzeczywista praktyka na ogół w mniejszym lub większym stopniu się z nim rozmija.

3. Adresowanie pomocy kredytowej

Zagadnienie powyższe próbowano rozpoznać w odpowiedziach ankietowych na następujące pytanie: które sfery oddziaływań polityki rolnej i wiejskiej, typy gospodarstw rolniczych, kierunki produkcji rolniczej i regiony kraju najbardziej „zasługują” na zasilanie finansowe kredytami preferencyjnymi i podobnymi formami pomocy budżetowej?

W kwestii wspomagania sfer (dziedzin) polityki rolnej oraz wiejskiej, użyliśmy rozkład priorytetów, zgodnie z oczekiwaniami i potrzebami rolnictwa (53,5% wskazań). Nie może to zaskakiwać ponieważ prorolnicze nastawienie naszych respondentów uwidoczniło się już w momencie komentowania przesłanek i celów interwencjonizmu. Drugą grupą priorytetów była jednak już pozarolnicza działalność gospodarcza na wsi (23,3% wskazań). Konsekwentnie natomiast doradcy mało byli przekonani do celowości wspierania rozwoju infrastruktury wiejskiej oraz inwestycji w kapitał ludzki (równy po 9,3% wskazań). Być może te niskie priorytety dla infrastruktury i kapitału ludzkiego wynikają z trudności operacjonalizacji stosownej pomocy (przełożenie jej na odpowiednie programy), w szczególności w odniesieniu do inwestycji w kapitał ludzki. Innym wytłumaczeniem może być to, że infrastruktura i kapitał ludzki mogą być konkurentami dla rolnictwa przy ubieganiu się o szczupłe środki budżetowe. Wreszcie, pewna część respondentów mogła być sceptycznie nastawiona do szczególnej opłacalności inwestowania w kapitał ludzki w rolnictwie.

Ponad 85% ankietowanych uważało, że tanie kredyty należy udzielać gospodarstwom mającym szanse na rozwój i stanie się konkurencyjnymi (bez względu na ich charakter np. rodzinne lub inne). Pojawia się tu zagadnienie, jak te skądinąd słuszne preferencje przełożyć na procedury interwencjonizmu. Praktycznie nigdzie w świecie nie udało się do tej pory opracować efektywnych schematów docierania z pomocą kredytową do gospodarstw potencjalnie rozwojowych i konkurencyjnych.

W programach kredytowych rozstrzygnąć trzeba też problem przedmiotowego ich adresowania, tj. jakie wspierać kierunki produkcji. Zagadnienie powyższe jest skomplikowane, gdyż przy jego rozwiązywaniu należałoby uwzględnić możliwości osiągnięcia przewag komparatywnych w stosunku do producentów zagranicznych, aktualną i perspektywiczną sytuację na głównych rynkach rolnych, kryteria jakościowe, zdrowotne i ekologiczne. Już tylko powyższe uwarunkowania każą powątpiewać w możliwości administracyjnego opracowania stosownego schematu selekcjonowania kierunków produkcji „zasługujących” na wsparcie finansowe. Wniosek ten potwierdza to, że doradcy wskazali aż 34 zdetylizowane takie działalności w samym rolnictwie, przy czym jednak chów bydła i produkcja ogrodnicza wymieniane były najczęściej (odpowiednio 32,3% i 22,7% wskazań).

Niemniej złożoną kwestią jest przestrzenne różnicowanie warunków udzielania kredytów preferencyjnych. Bardzo dobrze uwidoczniło się to w ankiecie. Po pierwsze, musimy stwierdzić, iż spora część respondentów nie chciała się wprost w tym momencie wypowiedzieć albo umieszczała w tym fragmencie ankiety ogólne uzasadnienie, dlaczego opowiada się za takim różnicowaniem. Po drugie, w ankietach, w których precyzowano ułatwienia dla rolników – kredytobiorców gospodarujących w mniej sprzyjających regionach kraju zaznacza się duży ich rozrzut. Najczęściej wymieniono wśród nich: stosowanie głębszego subsydiowa-

nia stóp procentowych (prawie 18% wskazań); kompletowanie całego zestawu ułatwień w pakiet, czyli w odpowiedni program regionalny (blisko 15% wskazań); wydzielanie odrębnej puli środków dla regionów słabo rozwiniętych i wydłużanie okresów karencji (obydwa te ułatwienia uzyskały identyczny udział równy 11,8%).

4. Struktura i nowoczesność inwestycji rolniczych

Instrumentem podwyższania efektywności i konkurencyjności rolnictwa mogą być dobrze ukierunkowane i wspierane przez budżet inwestycje. Niestety, jeśli odwołamy się do wyników ankiety, to zauważamy w strukturze inwestycji zdecydowaną dominację inwestycji odtworzeniowych i rozwojowych. Rozkład zjawiska przedstawia tabela 1, w której dodatkowo zamieściliśmy wyniki uzyskane w trakcie sondowania banków spółdzielczych. Zbieżność ocen ODR-ów i BS-ów jest, jak widać, wprost uderzająca.

Tabela 1

Szacunek struktury inwestycji rolniczych współfinansowanych kredytami preferencyjnymi

Typ inwestycji	Opis typu	Udział w % według:	
		ODR-ów	BS-ów
• Założycielska i reorganizacyjna	poprzez przebudowę istniejących obiektów lub nabycie nowych będzie można wprowadzić do gospodarstw całkowicie nowe działalności	12,9	13,4
• Odtworzeniowa	polega ona na zastąpieniu zużytych środków trwałych innymi środkami o podobnych cechach	29,2	34,8
• Rozwojowa	ma doprowadzić do powiększenia ilości wytwarzanych produktów i/lub świadczonych usług	36,2	30,8
• Racjonalizacyjna	poprzez wymianę wyposażenia technicznego powinny zmaleć głównie koszty jednostkowe	21,7	21,0
Razem		100,0	100,0

Przedstawioną strukturę inwestycji nie można uznać za właściwą. Co do inwestycji odtworzeniowych, często formułowany jest pogląd, że powinny być one całkowicie wyłączone z pomocy budżetowej, gdyż prowadzi to automatycznie do przyzwyczajania się do finansowania inwestycji odtworzeniowych w sposób trwały, w oparciu o subsydia i tanie kapitały zewnętrzne. Z kolei wspieranie przez władze publiczne inwestycji rozwojowych konfrontowane być powinno każdorazowo z sytuacją na poszczególnych rynkach produktów rolnych. Jeśli występuje na nich wyraźna nadpodaż, a z tym raczej chronicznie będziemy mieć do czynienia w Polsce, to brak jest merytorycznych uzasadnień do orientowania interwencjonizmu kredytowego na powiększanie cząstkowych i agregatowych zdolności produkcyjnych w rolnictwie. Niestety, w tym momencie jesteśmy

w sprzeczności z wcześniej sformułowaną rekomendacją, iż niektórzy badacze proponują, aby punktem wyjścia programów kredytowych było określenie opłacalnych inwestycji. Te ostatnie z reguły bardzo trudno jest zrealizować bez powiększenia potencjału produkcyjnego. Przypadek powyższy dobrze ilustruje całkiem oczywiste sprzeczności immanentnie tkwiące w polityce tanich kredytów.

Przy wszystkich zastrzeżeniach, jakie można zgłaszać do obiektywności rozpoznania za pomocą ankiety poziomu nowoczesności inwestycji rolniczych, współfinansowanych kredytami preferencyjnymi, uzyskane szacunki przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Szacunek stopnia nowoczesności inwestycji rolniczych
współfinansowanych kredytami preferencyjnymi (w %)

Grupa respondentów	Razem	Najnowocześniejsze – odpowiadające poziomowi Europy Zachodniej	Nowoczesne – spotykane w czołowych gospodarstwach polskich	Tradycyjne – sprawdzone w Polsce od kilku lat	Częściowo przestarzałe
• ODR-y	100,0	12,0	32,1	44,3	11,6
• Banki spółdzielcze	100,0	4,4	27,7	52,7	15,2
• BGŻ i banki regionalne	100,0	11,3	27,6	47,7	13,4
• Banki komercyjne	100,0	14,2	38,0	38,2	9,6

Jako bazę odniesienia przyjęto wyniki uzyskane w trakcie ubiegłorocznej ankietyzacji banków, przy czym tym razem pokazano trzy ich grupy, a nie tylko opinie BS-ów. Można stwierdzić, że wysoki udział w strukturze inwestycji przedsięwzięć odtworzeniowych musiał się bezpośrednio przełożyć na wyraźną dominację co najwyżej przeciętnego poziomu nowoczesności całości inwestycji rolniczych. W tym kontekście wszystkie próby przekonywania iż poprzez interwencjonizm kredytowy zdołamy szybko zamknąć lukę konkurencyjności i efektywności, dzielącą nasze rolnictwo np. od unijnego, wydają się całkowicie naiwne.

5. Ocena dotychczasowego interwencjonizmu

W momencie ustosunkowywania się do kwestii mocnych i słabych stron obecnego systemu wspomagania naszego rolnictwa tanimi kredytami obserwujemy praktyczne ograniczenie się doradców tylko do aspektów sektorowych, tj. wewnątrzrolniczych. Jeśli chodzi przy tym o pożytki z tego wsparcia, to w sposób nieco wyraźniejszy wyróżniały się ułatwienia modernizacji sektora (20,8% wskazań). Mniejsze znaczenie przypisywano natomiast pożytkom w postaci pod-

wyższenia efektywności i konkurencyjności, zaś oddziaływanie na poprawę stanu kapitału ludzkiego i infrastrukturalnego widziano jedynie sporadycznie.

To, co najbardziej zaskakiwało w przypadku oceny słabości obecnej polityki wspierania rolnictwa kredytami preferencyjnymi, to bardzo duża liczba negatywów (łącznie doradcy wymienili aż 55 zdetalizowanych dysfunkcji). Konieczna była więc ich agregacja, w wyniku której otrzymano dziewięć podstawowych niedomagań systemu pomocy. Na pierwszym miejscu wymieniono niedostateczny profesjonalizm podmiotów uczestniczących w formułowaniu i realizowaniu polityki rolnej. Świadczy to o odwadze doradców, gdyż taki zarzut musi być po części również adresowany do nich samych. Jako drugą słabość wymieniono niedostateczną bazę zabezpieczeń kredytowych w rolnictwie. W zasadzie jest to problem powszechny dla regionu Europy Środkowo-Wschodniej i przez to nie powinno nas to specjalnie zaskakiwać. Natomiast na uwagę zasługuje wysokie lokowanie problemów z właściwym adresowaniem pomocy kredytowej. Gdyby wszystkie jego aspekty (podmiotowy, przedmiotowy i przestrzenny) połączyć w jedną grupę, dałoby to w sumie 23,2% wskazań, co byłoby najbardziej dokuźliwym niedomaganiem obecnego systemu.

Skonfrontowanie korzyści i dysfunkcji obecnego systemu logicznie prowadzi do zagadnienia pożądanego kształtu interwencjonalizmu i zarysowania kierunków jego racjonalizowania. Okazało się, że dla doradców najistotniejsze jest, aby przy opiniowaniu planów przedsięwzięć mieli poczucie, że uczestniczą w czymś stabilnym i jasnym, a zarazem elastycznym od strony zasad oraz w czymś, co wkomponowane jest w szerszą wizję rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Dosyć ważne byłoby dla doradców również i to, żeby system - którego są elementem - umożliwiał wewnętrzny dialog i wymianę informacji oraz preferował dobrych rolników i silne instytucje finansowe. Najmniej ważne dla doradców było natomiast to, aby rozmiary interwencjonizmu kredytowego były niewielkie i aby nie traktować go jako remedium na różne niedomagania dziedzicznych polityk rolnych.

6. Ocena innych uczestników interwencjonizmu kredytowego

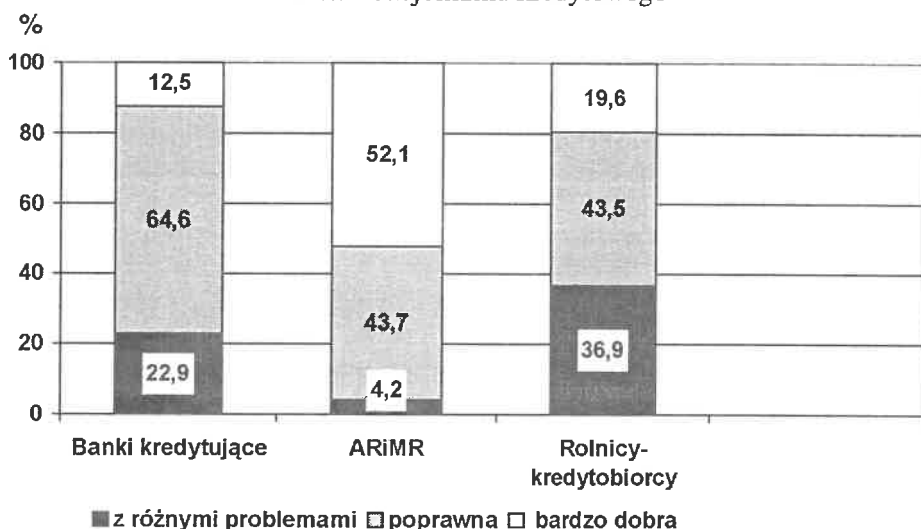
Jak wynika z danych ankietowych (rysunek 1), respondenci ani razu nie wskazali, że ich współpraca z innymi realizatorami interwencjonizmu może być zaklasyfikowana jako raczej zła.

Jest to sygnał niewątpliwie optymistyczny, gdyż trudno wyobrazić sobie formalnie poprawne funkcjonowanie systemu pomocy kredytowej bez minimum współdziałania wszystkich zaangażowanych stron. Mimo to kontakty między głównymi podmiotami interwencjonizmu dalekie są od ideału. W szczególności spostrzeżenie to odnosi się do oceny przez doradców ich kontaktów z bankami, a może jeszcze bardziej z rolnikami – beneficjentami wsparcia budżetowego.

Na tym tle bardzo pozytywnie wyróżnia się dotychczasowa współpraca ODR-ów z ARiMR. Prawie aż 96% doradców stosunki z tą agencją określiło jako bardzo dobre lub co najmniej poprawne. Spośród trudności, które ujawniły się w dotychczasowym współdziałaniu ODR-y za najistotniejsze uważają kompleks powiązanych ze sobą spraw dotyczących niedostatecznej zgodności podstaw formalno-prawnych udzielania kredytów preferencyjnych, niezadowalającej sprawności systemu przepływu informacji oraz powolność procesu decyzyjnego w agencji. W sumie te trzy powyższe kwestie stanowiły blisko 85% wszystkich wskazań zidentyfikowanych problemów. W pozostałych piętnastu procentach największym utrudnieniem w pracy doradczej związanej z obsługą subsydiowanych kredytów było niepełne jeszcze wdrożenie Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Rolnej.

Rysunek 1

Struktura opinii doradców o współpracy z głównymi podmiotami interwencji kredytowej

Najgorzej doradcy oceniają swą dotychczasową współpracę z bankami, a najbardziej dokuczliwe są przy tym niejednoznaczności formalnoprawnych podstaw pomocy kredytowej oraz niedostateczna drożność kanałów informacyjnych (rys. 1). Drugą najbardziej palącą, i z pewnością denerwującą doradców kwestią, jest sprawa występowania banków z pozycji strony silniejszej i ważniejszej. Jako dość ważny problem ponownie pojawia się tu zagadnienie niezadowalającego funkcjonowania systemu rachunkowości rolnej, przy czym w tym momencie eksponuje się zdecydowanie mocno sferę niejednorodnej interpretacji generowanych przez nią wyników.

Wprawdzie swe dotychczasowe kontakty z rolnikami – potencjalnymi kredytobiorcami doradcy ocenili nieco lepiej niż z bankowcami (blisko 20% wskazań bardzo dobrych), ale i w tej płaszczyźnie zaobserwować dają się różne niedomagania. Za najistotniejszy wśród nich uznano przysparzanie sobie przez samych rolników przyszłych zagrożeń dla równowagi finansowej ich gospodarstw. Chodziło tu w szczególności o:

- korzystanie z mało precyzyjnych prognoz co do przypuszczalnego kształtowania się cen sprzedaży oraz cen nabywania środków produkcji i dóbr inwestycyjnych,
- niczym nieuzasadniony optymizm co do opłacalności przedsięwzięć i ogólną płytkość przyjmowanych założeń planistycznych,
- świadome przyjmowanie zawyżonych ceny zbytu, a z drugiej strony zaniżanie kosztów i wydatków produkcyjnych oraz związanych z utrzymaniem rodziny,
- podejmowanie się projektów inwestycyjnych zbyt dużych w stosunku do zasobów gospodarstwa.

Wysoki priorytet przyznali doradcy również kwestii właściwego formalno-prawnego udokumentowania przedkładanego do zaopiniowania projektu. Wprawdzie jako przyczynę tego stanu w tym momencie podawano nieznaną przepisów przez rolników, ale już poprzednio przecież mocno eksponowano fakt, iż w procedurach stanowiących niejako oprzyrządowanie interwencjonizmu kredytowego występuje szereg niejasności i niejednoznaczności interpretacyjnych. Nie może dziwić zatem pewne zagubienie się rolników w tym gąszczu zarządzeń, przepisów, wymogów itp., aczkolwiek nie zwalnia to kredytobiorców od bieżącego ich poznawania i zrozumienia.

7. Pozycja ODR-ów i doradców w systemie interwencjonizmu

Można było oczekiwać, że głównymi pożytkami dla doradców i ich pracodawców, z faktu zaangażowania się w interwencjonizm kredytowy, będą wzmocnienie potencjału, prestiżu, motywacji i efektywności pracy doradczej. Rzeczywiście, czynniki te uzyskały prawie 45% ogólnej liczby wskazań. Drugim zagadnieniem, które chcieliśmy rozpoznać w tym bloku tematycznym, była sprawa pożądanego do podjęcia przez ODR-y działań w celu zwiększenia efektywności interwencjonizmu kredytowego w naszym rolnictwie. Na samym wstępie należy zauważyć, iż dziesięciu doradców w ogóle nie wypełniło tej części ankiety albo też zamieszczało w niej ogólne stwierdzenia typu: „efektywność ta nie zależy od ODR-ów”, „pracujemy na ogół dobrze”. Zajmijmy się więc nieco grupą doradców bardziej krytycznych wobec siebie i swojej pracy. Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 3 za główny obszar racjonalizowania pomocy kredytowej państwa widzą oni stałe podnoszenie wiedzy i świadomości rolników oraz

profesjonalizmu swoich działań. Jest to logiczne w kontekście już przedstawionych dysfunkcji na linii: *ODR-y – ARiMR – banki – kredytobiorcy*. Na tym tle wzmocnienie bazy informacyjnej i informatycznej - jako trzecia pod względem znaczenia płaszczyzna racjonalizowania interwencjonizmu kredytowego, a zlokalizowana w obrębie realnych możliwości oddziaływania ODR-ów - powinno być traktowane raczej jako środek osiągnięcia celu w postaci podniesienia wiedzy i świadomości rolników oraz poziomu profesjonalizmu pracy doradczej. Powodzenie, w tym ostatnio wymienionym obszarze, wydaje się zarazem solidną przesłanką zdywersyfikowania oferty usługowej ODR-ów, która także wymieniona została w tabeli 3 jako pożądaný kierunek działań zwiększających efektywność kredytowego wspierania rolnictwa, a w tym przypadku w zasadzie już całych regionów wiejskich.

Tabela 3

Hierarchia działań wskazanych do podjęcia przez ODR-y
dla zwiększenia efektywności interwencjonizmu kredytowego

Pożądane działania	% udział wskazań
• podwyższanie poziomu wiedzy i świadomości rolników	54,4
• dalsza profesjonalizacja pracy doradczej i poszerzenie oferty usług dla rolnictwa	19,1
• wzmocnienie bazy informacyjnej i informatycznej, a głównie w części związanej z monitorowaniem kredytowania rolników	16,2
• podjęcie prób wyjścia z ofertą usług doradczych do powiatów i całego regionu oraz rozszerzenie jej zakresu o problemy pozarolnicze	10,3
Razem	100,0

8. Podsumowanie

ODR-y bez większych zastrzeżeń wpisują się w dominujący w Polsce nurt klasycznych już uzasadnień dla potrzeby wspierania rolnictwa tańszym kapitałem zewnętrznym. Zgodnie z tym, wsparcie to ma racjonalne podstawy w wysocy niekorzystnych charakterystykach naszego rolnictwa (zacołanie techniczno-technologiczne i strukturalne oraz nadzwyczaj ograniczone możliwości kreowania wewnątrzrolniczych funduszy), co stawia nas w bardzo trudnym położeniu konkurencyjnym wobec rolnictwa Unii Europejskiej, do której aspirujemy. Trudno wprost polemizować z taką argumentacją. Z drugiej strony jednak nie jest łatwo pogodzić się z zawartymi w niej pewnymi implikacjami automatycznego pojawienia się pozytywnych sprzężeń między szerszym dopływem tańszego kapitału obcego a pożądanymi zmianami w potencjale produkcyjno-ekonomicznym rolnictwa, jego ustrukturyzowaniu i efektywności wykorzystania.

Zasadność powyższych zastrzeżeń co do możliwości wyzwolenia dzięki kredytom preferencyjnym rozległych i szybkich przemian w rolnictwie potwierdziła się pośrednio również w opiniach doradców. W szczególności należy tu wymienić podkreślanie przez nich rozmaitych problemów związanych z właściwym podmiotowym, przedmiotowym i przestrzennym zaadresowaniem pomocy państwa w formie subsydiowanych kredytów. Jeszcze bardziej oczywiste wydają się wątpliwości co do realności i intensywności oddziaływania takich kredytów na podwyższanie poziomu efektywności i konkurencyjności naszych gospodarstw rolniczych, gdy przeanalizuje się opinie doradców dotyczące struktury rodzajowej współfinansowanych nimi inwestycji oraz stopnia ich nowoczesności. W tym kontekście, np. wysoki udział inwestycji odtworzeniowych jawi się nawet jako naruszenie elementarnych zasad racjonalnej polityki wsparcia budżetowego. Podobnie, ponad jedenastoprocentowy udział przestarzałych przedsięwzięć inwestycyjnych może być interpretowany jako dowód na to, że polityka interwencjonizmu kredytowego w naszym rolnictwie stała się już instrumentem osiągnięcia celów z zakresu polityki dochodowej i nawet socjalnej. Mało miejsca pozostaje wtedy na właściwe jej ukierunkowanie, tj. na wspieranie postępu ekonomicznego i rozwoju.

Chociaż żaden z doradców nie określił ani razu, że jego dotychczasowa współpraca z bankami, ARiMR oraz rolnikami – kredytobiorcami była zła, to i tak wskazywano na występowanie w tej dziedzinie różnych niedomagań. Zazwyczaj wśród nich najczęściej powtarzały się kwestie niestabilności i niejednoznaczności regulacji oraz zasad preferencyjnego kredytowania, niedrożności kanałów informacyjnych i trudności wdrożenia Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Rolnej. W przypadku oceny rolników dało się zauważyć przede wszystkim zjawisko, które określiliśmy jako przysparzanie sobie przez nich samych zagrożeń finansowych dla ich gospodarstw.

Z prezentowanych opinii odnosi się wrażenie, że doradcy fakt włączenia ODR-ów do systemu interwencjonizmu kredytowego potraktowali jako silny impuls i zarazem szansę wzmocnienia pozycji i prestiżu Ośrodków oraz swojej własnej. To dowartościowanie w dalszej kolejności ma przekładać się na wyższy poziom efektywności pracy z innymi grupami klientów. Włączanie coraz to nowych podmiotów wiejskich w orbitę rynku kredytowego zwrótnie powinno stymulować większe i bardziej zróżnicowane zapotrzebowanie na usługi doradcze. Proces ten, tak zainicjowany, mógłby w przyszłości nabrać cech samopodtrzymującego się.

MAŁGORZATA LECHWAR
Akademia Rolnicza w Krakowie

INSTYTUCJE STYMULUJĄCE PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH NA OBSZARACH WIEJSKICH

1. Wstęp

Problemy instytucjonalne stały się w ostatnich kilku latach szczególnie ważne w Polsce i w innych krajach postkomunistycznych. Wynika to między innymi z faktu, iż system ekonomiczny stanowi układ powiązanych ze sobą instytucji, a zmiana systemowa polega na przeprowadzeniu wielu gruntownych zmian instytucjonalnych. Wynika to także z faktu, iż w okresie transformacji istnieją instytucje wywodzące się z różnych systemów polityczno-ekonomicznych, bądź też wraz z budową systemu gospodarki rynkowej w Polsce wystąpiła konieczność dostosowania się do struktury instytucjonalnej Unii Europejskiej⁽¹⁾.

Instytucja to kategoria rozmaicie interpretowana i bardzo pojemna. W sensie socjologicznym instytucjami są wszelkie wytwory życia społecznego, które wpływają w sposób względnie trwały, na postępowanie jednostek i grup społecznych, ukierunkowujące działania ludzi i zwiększające przewidywalność owych działań⁽²⁾. Podane w literaturze przedmiotu definicje instytucji (w ujęciu socjologicznym, prakseologicznym, potocznym) zawierają wiele stwierdzeń zbieżnych, choć odmiennie formułowanych. Niezależnie jednak od ich ilości i rodzajów podają one, iż instytucje powoływane są do realizacji określonych celów.

- (1) Zob. J. Wilkin: Instytucjonalne zaplecze polskiego rolnictwa: jego stan i znaczenie w procesie integracji europejskiej. [w:] „*Problemy rolnictwa południowo-wschodniego regionu Polski w procesie integracji z rolnictwem krajów Unii Europejskiej*”. RO FAPA w Rzeszowie, Rzeszów 1995, s. 71.
- (2) Zob. M. Kłodziński, J. Wilkin: Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. [w:] „*Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce*”. FAPA, Warszawa 1998, s. 213-214.
W. Chmielewska-Gil: Procesy dostosowawcze w sferze instytucjonalnej polskiego rolnictwa. [w:] „*Integracja polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską. Wspólna polityka rolna. Fundusze strukturalne*”. FAPA, Warszawa 1998, s. 107.

Z przedstawionego punktu widzenia instytucje realizują określony cel główny, ale mogą również osiągać cele uboczne, które są nie mniej istotne, gdyż dla ich realizacji nie zawsze zasadne byłoby powołanie odrębnej instytucji.

Do instytucji, które odgrywają kluczową rolę w procesach rozwojowych na obszarach wiejskich zaliczamy⁽³⁾:

- instytucje animujące rozwój regionalny i lokalny,
- instytucje koordynujące inicjatywy i czynniki rozwoju,
- instytucje doradcze,
- instytucje finansowe,
- instytucje realizujące zadania kontrolne.

Wszystkie wyżej wymienione instytucje przyczyniają się w sposób bezpośredni lub pośredni do rozwijania przedsiębiorczości podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich.

Celem opracowania jest przedstawienie tych instytucji, które na poziomie regionalnym i lokalnym zajmują się sterowaniem, promowaniem i inicjowaniem rozwoju przedsiębiorstw na obszarach wiejskich. Przedmiotem opracowania są instytucje należące do sfery powiązań regulacyjnych oraz sfery realnej. Wybrane praktyczne działania wyżej wymienionych instytucji w tym zakresie przedstawiono na przykładzie regionu rzeszowskiego.

2. Instytucje w procesie animacji przedsiębiorczości podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich

2.1 Instytucje samorządowe⁽⁴⁾

Grupę tych instytucji tworzą następujące ich rodzaje:

- jednostki terenowej administracji rządowej (państwowej),
- jednostki terenowej administracji samorządowej,
- niektóre organizacje społeczne.

W ostatnich latach powszechnie stosuje się do określenia ww. grupy instytucji pojęcie administracja publiczna oznaczające poszerzony krąg podmiotów wykazujących zadania z dziedziny administracji. Zaliczamy do nich zakłady administracyjne, organy samorządu terytorialnego, niektóre organizacje społeczne⁽⁵⁾.

(3) K. Duczkowska-Małysz: Rolnictwo – wieś – państwo. PWN, Warszawa 1998, s. 110-111.

(4) Według prawa konstytucyjnego w ustroju administracji państwowej samorząd oznacza samodzielne i niezależne wykonywanie przez określone organizmy pewnych funkcji państwowych o charakterze administracyjnym. Powszechnie pojmowany jest jako instytucja decentralizacji administracji.

(5) Zob. M. Jełowicki: Podstawy organizacji administracji publicznej. Zagadnienia teoretyczne. WSHiP w Warszawie, Warszawa 1998, s. 34.

Reformy samorządowo-administracyjne przeprowadzone w Polsce w latach 90-tych wpłynęły korzystnie na odrodzenie się samorządności⁽⁶⁾ wśród mieszkańców poszczególnych regionów. Do najistotniejszych ustaw z tego zakresu zaliczamy:

- Ustawę o samorządzie terytorialnym (gminnym), którą Sejm uchwalił 8 marca 1990 roku (Dz.U. z 1996 r. nr 13, poz. 74 z późn. zm.). Położyła ona podwaliny pod nowy ustrój administracji publicznej.
- Ustawę o samorządzie powiatowym z 5 czerwca 1998 roku (Dz.U. nr 91, poz. 578).
- Ustawę o samorządzie województwa z 5 czerwca 1998 roku (Dz.U. nr 91, poz. 576).

Samorząd terytorialny⁽⁷⁾, w pełnej formie, jest więc obecnie w Polsce trójstopniowy – składający się z województw, powiatów i gmin. Każdy z tych szczebli samorządu terytorialnego może poprzez określone w ustawie zadania zlecone i własne oraz przy odpowiedniej aktywności przyczyniać się w sposób bezpośredni lub pośredni do tworzenia i aktywizacji działalności podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich. Tworzenie i aktywizacja działalności podmiotów gospodarczych możliwe jest w szczególności poprzez realizację w regionie i na poziomie lokalnym następujących zadań⁽⁸⁾:

- tworzenie odpowiedniego klimatu do rozwoju gospodarczego, w tym kreowanie rynku pracy,
- utrzymanie, modernizacja i rozbudowa infrastruktury technicznej i społecznej,
- wspieranie i prowadzenie działań na rzecz podnoszenia poziomu wykształcenia ludności,
- tworzenie różnego rodzaju ułatwień i udogodnień dla wszystkich grup przedsiębiorstw,
- podejmowanie działań promocyjnych, udostępnianie lokalnych zasobów, stosowanie ulg, udzielanie subsydiów itp.,
- tworzenie struktur organizacyjnych kreujących i popierających przedsiębiorczość, w ramach których prowadzona będzie obsługa podmiotów gospodarczych, od informacji wstępnej poczynawszy, a na ocenach efektów społecznych i ekonomicznych prowadzonej działalności skończywszy,
- tworzenie tzw. „inkubatorów przedsiębiorczości” i innych tego typu placówek inicjujących rozwój przedsiębiorczości,

(6) W języku potocznym samorząd oznacza samodzielne i niezależne zawiadywanie swoimi sprawami, który w naukach prawnych oznacza ustalony prawem zakres kompetencji do zarządzania swoimi sprawami.

(7) Samorząd terytorialny jest podstawową formą udziału obywateli (wszystkich mieszkańców danego terytorium) w administracji terenowej.

(8) Zob. Prawo konstytucyjne. Red. Z. Witkowskiego. TNOiK, Toruń 1998. Zob. J.J. Parysek: Podstawy gospodarki lokalnej. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1997, s. 214.

- tworzenie własnych funduszy stymulacji i wspierania przedsiębiorczości,
- pozyskiwanie i łączenie środków finansowych, publicznych i prywatnych na ten cel,
- tworzenie strategii rozwojowych,
- i wiele innych zadań wynikających z regionalnych i lokalnych warunków.

Działalność samorządów lokalnych odbywa się w nowych warunkach. Zależy ona z jednej strony od miejscowych warunków społeczno-ekonomicznych, z drugiej zaś od aktywności samych mieszkańców. Od zrozumienia przez nich istoty i sensu przedsiębiorczości, chęci działania, wiedzy, pomysłowości, zależy podjęcie i prowadzenie określonej działalności gospodarczej. Samorządy wojewódzkie, powiatowe i gminne spełniają w tym zakresie ważną rolę stymulującą, inicjującą, koordynującą oraz kontrolną.

2.2 Instytucje doradcze

Przemiany gospodarcze, które zostały zapoczątkowane pod koniec lat 80-tych wymusiły zmianę struktury funkcjonalnej wsi polskiej, polegającą na ograniczeniu znaczenia rolnictwa na rzecz zwiększania funkcji nierolniczych. Konsekwencją tych procesów są zmiany w doradztwie rolniczym⁽⁹⁾. Zmiany systemowe „wymusiły” doskonalenie doradztwa organizacyjno-ekonomicznego (np. w zakresie sporządzania biznes planów, prowadzenia ksiąg rachunkowych itp.) oraz podjęcie w ostatnich latach nowych wyzwań związanych ze służeniem radą i pomocą w zakresie wielofunkcyjnego (zrównoważonego) rozwoju obszarów wiejskich.

Najpopularniejszą formą doradztwa rolniczego w Polsce jest doradztwo państwowe, finansowane z budżetu państwa. Doradztwo to jest jedyną instytucją zajmującą się i realizującą bezpłatne doradztwo dla rolnictwa i mieszkańców obszarów wiejskich. Istnieją wprawdzie inne podmioty realizujące doradztwo dla tych obszarów tj. firmy konsultingowe, spółki, fundacje, stowarzyszenia, ale nie odgrywają one zbyt dużej roli.

Istniejące doradztwo rolnicze spełnia ważną funkcję w inicjowaniu i wspieraniu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Najważniejsza według mnie to funkcja informacyjna. Jak wiadomo z literatury przedmiotu i praktyki informacja w działalności gospodarczej stanowi potężne narzędzie nie mniej ważne i skuteczne, aniżeli środki finansowe. Praktycznie wszystkie działy istniejące w Wojewódzkich Ośrodkach Doradztwa Rolniczego przyczyniają się do realizacji tej funkcji, niemniej najważniejszą rolę odgrywa w tym zakresie Dział Ekonomiki, Informacji Rynkowej i Marketingu oraz Dział Wielofunkcyjnego Rozwoju Obszarów Wiejskich. Bezpośrednio do gromadzenia, przetwarzania i udostępniania

(9) Por. A.P. Wiatrak: Doradztwo rolnicze. [w:] „Encyklopedia Agrobiznesu”. Wyd. Fundacja „Innowacja”, Warszawa 1998.

informacji zainteresowanym jednostkom przyczynia się Dział Ekonomiki, Informacji Rynkowej i Marketingu. Dział ten przekazuje m.in. bieżące informacje z zakresu i możliwości korzystania z preferencyjnych kredytów, w tym na rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich i wiele innych. Z kolei Dział wielofunkcyjnego Rozwoju Obszarów Wiejskich wykorzystuje praktycznie zgromadzone informacje w zakresie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, a także przekazuje je do osób zainteresowanych działalnością gospodarczą w trakcie wystaw, giełd i targów w postaci informatorów, publikacji itp. narzędzi.

Powszechnie wiadomo, iż na obszarach wiejskich dominują niewielkie, rodzinne lub jednoosobowe przedsiębiorstwa, które w większości nie dysponują odpowiednią wiedzą z zakresu prawno-administracyjnego, narażone są tym samym na różne problemy. Poza tym niezajomość procedur administracyjnych, niezbędnych dla funkcjonowania małych przedsiębiorstw i kontaktów instytucjonalnych oraz przepisów prawnych jest bardzo często barierą w uruchamianiu samodzielnej działalności gospodarczej. Z tych to względów działalność informacyjna, szkoleniowa i doradztwo gospodarcze prowadzone przez państwowe jednostki doradcze może przyczyniać się i przyczynia do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Potrzeby środowisk wiejskich w tym zakresie są coraz większe, natomiast możliwości opłacania wyspecjalizowanych usług doradczych przez rolników i mieszkańców wsi coraz mniejsze. Dlatego też doradztwo państwowe będzie nadal odgrywało wiodącą rolę na obszarach wiejskich w realizacji wymienionych zadań związanych z rozwijaniem przedsiębiorczości.

2.3 Instytucje finansowe

Jedną z najistotniejszych barier rozwoju podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich jest bariera finansowa. Coraz częściej podkreśla się, iż system finansowy, na który składają się między innymi instytucje finansowe (tj. bank centralny, banki komercyjne, specjalne - banki rolne, kasy oszczędnościowe, spółdzielczość kredytowa - instytucje drobnego kredytu oraz kredytu konsumpcyjnego), odgrywa znaczącą rolę w procesach rozwojowych. Sprawnie działający system finansowy może oddziaływać na sferę realną pośrednio poprzez kontrolowanie działalności banków, racjonowanie kredytów, oferowanie instrumentów finansowania długookresowego. Może przyczynić się do mobilizacji oszczędności, powiększania inwestycji, efektywnego wykorzystania kapitału, co nie jest bez znaczenia dla procesów rozwojowych⁽¹⁰⁾.

Specyfika obszarów wiejskich niestety nie stanowi obecnie zachęty do rozwijania usług finansowych na wsi, a w szczególności dominacja małych gospodarstw rolnych o charakterze rodzinnym oraz drobnych przedsiębiorstw rozpro-

(10) Zob. J. Kulawik: Rozwój finansowy, a wzrost i rozwój ekonomiczny w rolnictwie. Studia i Monografie, nr 83, IERiGŻ, Warszawa 1997.

szonych na rozległych obszarach. Warunki te powodują zwiększanie kosztów transakcyjnych udzielanych kredytów oraz zwiększenie ryzyka kredytowego, chociażby ze względu na szczupłą bazę zabezpieczeń. Banki mają również problemy z oceną wniosków kredytowych (duża różnorodność działalności) i z reguły nie są zainteresowane udzielaniem małych pożyczek i kredytów. Do tego dochodzi jeszcze brak szerokiej potrzeby zaciągania kredytów, gdyż w większości rolnicy opierają działalność gospodarczą na zasadzie samofinansowania. Stan ten nie uległ znacznej poprawie nawet w momencie uruchomienia kredytów preferencyjnych. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż działalność informacyjna doradztwa rolniczego (o potrzebie i możliwościach pozyskania środków finansowych na działalność gospodarczą) odgrywa w tym zakresie ogromną rolę.

W literaturze przedmiotu istnieją różne, często rozbieżne poglądy na temat potrzeb i zasadności stosowania kredytów jako jednej z form wspierania rozwoju gospodarczego. Znamienne są poglądy L. Balcerowicza⁽¹¹⁾, który uważa, iż wszystkie działania na wsi polegające na przechodzeniu do działalności pozarolniczej (a takie możliwości jeszcze posiadamy w porównaniu do Europy Zachodniej) warto wspierać, jednakże z zaznaczeniem, iż tylko w granicach wyznaczonych przez stabilność pieniądza. Poza tym wsparcie to powinno obejmować również działania na rzecz rozwoju i umacniania wiejskich banków spółdzielczych, które to przede wszystkim finansują nowe przedsięwzięcia na wsi.

3. Praktyczne działania instytucji stymulujące przedsiębiorczość podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich w regionie rzeszowskim

Pojęcie region rzeszowski oznacza obszar byłego województwa rzeszowskiego. Usytuowany jest on w centralnej części południowo-wschodniej Polski. Region rzeszowski zaliczany jest do regionu peryferyjnego charakteryzującego się słabo rozwiniętą infrastrukturą i niskimi kwalifikacjami siły roboczej. Cechy te są charakterystyczne przede wszystkim dla obszarów wiejskich. Praktyka pokazuje, iż rolnictwo na tym terenie ze względu na swoją specyfikę (dominujący udział gospodarstw o powierzchni niewiele ponad 3 ha, wysoki poziom zatrudnienia wynoszący ponad 38%) nie może być głównym źródłem utrzymania ludności. Z tego też względu działania instytucji regionalnych i lokalnych nakierowane na rozwój gospodarczy, koncentrują się na wspieraniu pozarolniczej działalności.

Każde praktyczne działanie człowieka poprzedzone jest określonym planem. Planem takim w regionie i na poziomie lokalnym jest strategia rozwojowa. Jej praktyczne zalety opisane są szeroko w literaturze przedmiotu⁽¹²⁾.

(11) Zob. L. Balcerowicz: *Wolność i rozwój. Ekonomia wolnego rynku*. Znak, Kraków 1998.

(12) Zob. A.P. Wiatrak: *Przedsiębiorczość w strategii rozwoju gmin*. [w:] „*Agrobiznes w krajach Europy Środkowej w aspekcie integracji z Unią Europejską*”. AE, Wrocław 1998.

Samorząd województwa podkarpackiego (którego część stanowi region rzeszowski) jako pierwszy w kraju - uznając wagę i znacznie planowania - podjął na dużą skalę konkretne działania w kierunku budowania strategii rozwoju, na wszystkich szczeblach administracji w województwie. W styczniu 1999 roku zorganizowano I Konferencję Programową poświęconą „Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego”, w której wzięło udział 2220 parlamentarzystów, radnych, przedstawicieli administracji rządowej i samorządowej, przedsiębiorstw, banków, samorządu gospodarczego i rolniczego, środowiska naukowego i instytucji rozwoju regionalnego, wspierania małej i średniej przedsiębiorczości. Tak duże zainteresowanie w regionie tą problematyką świadczy o zrozumieniu i potrzebie kontynuacji przyjętego kierunku działań przez samorząd wojewódzki. W Rzeszowie działa, od maja 1998 roku, zespół ekspertów do opracowania strategii rozwoju województwa podkarpackiego (która ma być opracowana do końca 1999 roku). Można liczyć na to, iż tak jak i poprzednich strategiach, opracowanych dla byłego województwa rzeszowskiego na lata 1994-1997 oraz 1998-2002, szczególne miejsce zajmuje problematyka szeroko rozumianego rozwoju obszarów wiejskich, zawierająca w sobie również problem rozwoju i ochrony prywatnej przedsiębiorczości na tych terenach.

Istniejący w regionie rzeszowskim Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale, dysponując bardzo dużym potencjałem techniczno-administracyjnym, z bardzo dobrze wyposażonym zapleczem dydaktyczno-laboratoryjnym oraz wykwalifikowaną kadrą specjalistów, może uczestniczyć w realizacji nowych wyzwań oraz skutecznie przyczyniać się do rozwoju przedsiębiorczości podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich. Przemawiają za tym ww. zalety, a także jego centralne położenie w województwie podkarpackim. W ODR w Boguchwale realizuje się skutecznie wszystkie wymienione wcześniej zadania z zakresu stymulowania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Gama form pomocy dla osób zainteresowanych działalnością gospodarczą jest bardzo szeroka. Obejmuje informacje, fachowe doradztwo, szkolenia w kraju i poza jego granicami, promocje, umożliwia kontakty handlowe, organizuje wystawy, pokazy, konferencje itp. ODR organizacje m.in. „Dni Otwartych Drzwi” (ostatnio w czerwcu 1999 roku), imprezie tej patronuje Wojewoda Podkarpacki. W czasie DOD Ośrodek w Boguchwale proponował w zakresie omawianej tu problematyki:

- doradztwo w zakresie metodyki opracowywania strategii rozwoju obszarów wiejskich,
- promocje firm i instytucji pracujących w sferze rolnictwa i jego otoczenia,
- poradnictwo ekonomiczne w zakresie preferencyjnego kredytowania działalności gospodarczej na obszarach wiejskich i infrastruktury wsi,
- promocję gospodarstw agroturystycznych,
- kontakty handlowe producentów z kontrahentami krajowymi i zagranicznymi,
- i inne.

Tego typu działania spełniają ważną rolę informacyjną, umożliwiają spotkania, wymianę doświadczeń, poglądów, specjalistów działających w sferze rolnictwa i jego otoczenia z praktykami. Impreza dla uczestników była bezpłatna, a zakres działalności firm i instytucji uczestniczących w imprezie został przedstawiony w środkach masowego przekazu, Informatorze DOD oraz Biuletynie Informacyjno-Handlowym.

Działalność kredytowa instytucji finansowych odbywa się między innymi na podstawie umów podpisanych przez banki z ARiMR. Wykaz banków współpracujących obecnie w tym zakresie można uzyskać w WODR w Boguchwale. Poza tym WODR opracował specjalny informator dla osób zainteresowanych kredytami pt.: „Kredyty dla sektora rolniczego”. ARiMR wspiera poprzez kredyty preferencyjne tworzenie i rozwój małych przedsiębiorstw prowadzących działalność pozarolniczą na obszarach wiejskich. Jest to linia kredytowa „MP”, którą oferują w regionie rzeszowskim następujące banki: Bank Gospodarki Żywnościowej S.A., Powszechny Bank Kredytowy, Powszechna Kasa Oszczędności BP, Kredyt Bank PBI S.A., Bank Przemysłowo-Handlowy S.A., Bank PKO S.A.

Kredyty z linii „MP” są przeznaczane na:

- kupno, budowę, adaptację i modernizację zakładów prowadzących działalność pozarolniczą na terenach wiejskich i miejsko-wiejskich,
- zakup maszyn, urządzeń, narzędzi i środków transportowych związanych z realizowanym przedsięwzięciem.

Osoby fizyczne mogą również ubiegać się o kredyty na działalność gospodarczą w instytucjach powstałych w kraju w latach 90-tych, z myślą wspierania działań rozwojowych na obszarach wiejskich. Zaliczamy do nich między innymi Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, który udziela kredytów dla przedsiębiorstw w zakresie małej przedsiębiorczości na wsi, a także Fundację Rolniczą i Fundusz Współpracy udzielające kredytów na działalność agroturystyczną.

4. Zakończenie

Patrząc na prakseologiczną koncepcję celów instytucji, wyróżniającą według kryterium udatności cele główne i uboczne, trzeba powiedzieć, iż nie wszystkie omówione instytucje za cel główny swojej działalności stawiają wspieranie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Cel główny, którym może właśnie być wspieranie przedsiębiorczości podmiotów gospodarczych jest osiągane przez te instytucje zwykle przy okazji dochodzenia do celu głównego, ale dla jego wyłączonej realizacji instytucje te nie powstałyby.

Instytucje funkcjonujące w regionie rzeszowskim i omówione w opracowaniu w sposób aktywny uczestniczą w promowaniu i rozwijaniu przedsiębiorczości podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich. Ważną rolę w tym zakresie należy przypisać Wojewódzkiemu Ośrodkowi Doradztwa Rolniczego, który

przede wszystkim poprzez działalność informacyjną propaguje potrzebę i możliwości prowadzenia działalności pozarolniczej. Na uwagę zasługuje również fakt szerokiej współpracy instytucji realizujących zadania rozwojowe na obszarach wiejskich, tj. instytucji samorządowych, doradczych i finansowych.

LIDIA KALISZCZAK
Akademia Rolnicza w Krakowie

POTENCJAŁ PRZYRODNICZO-EKOLOGICZNY JAKO DETERMINANTA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU REGIONU PODKARPACIA

1. Wprowadzenie

W dobie rosnącej konkurencji jakość środowiska przyrodniczego staje się ważnym atutem stwarzającym możliwości uzyskiwania przewag komparatywnych. Ranga potencjału przyrodniczo-ekologicznego⁽¹⁾ wzrasta wobec narastających problemów wynikających z degradacji środowiska i jego skutków dla procesów rozwojowych. Analiza polityk krajów rozwiniętych wskazuje, że rodzi się nowa racjonalność ekologiczna jako przeciwstawienie się wąsko pojmowanej racjonalności ekonomicznej, polegającej na ocenie poziomu i jakości życia jedynie przez pryzmat wzrostu produktu społecznego brutto per capita. Każdy ma bowiem niepodważalne prawo do życia i pracy w czystym środowisku. Podstawą owej racjonalności jest zasada równości dostępu (sprawiedliwości międzygeneracyjnej) do zasobów przyrody i możliwości zaspokojenia potrzeb pokoleń obecnych i przyszłych. Stworzyła ona przesłanki powstania koncepcji zrównoważonego rozwoju (sustainable development), której treścią jest umiejętne sprzężenie wzrostu gospodarczego z uwarunkowaniami przyrodniczymi.

W Polsce koncepcja ekorozwoju znajduje akceptację i przełożenie w dokumentach i aktach prawnych, m. in. w „*Polityce ekologicznej państwa*”⁽²⁾ z 1991 r. oraz Uchwałach Sejmu RP w sprawie polityki zrównoważonego rozwoju (1995 r.), polityki zrównoważonego rozwoju terenów górskich i górzystych

(1) Pod pojęciem potencjału przyrodniczo – ekologicznego należy rozumieć stan zasobów naturalnych na danym obszarze pod względem ich struktury i jakości.

(2) Obecnie w Polsce trwają prace nad nowym kształtem polityki ekologicznej państwa, która musi rozwiązywać istotne problemy u progu XXI w. Opierać się będzie na zasadach zrównoważonego rozwoju, zakłada przede wszystkim poprawę jakości życia i trwałość rozwoju ekonomicznego, poprzez utrzymanie wskaźników wzrostu, przy jednoczesnym spadku materiałochłonności i energochłonności oraz spadku lub stabilizacji emisji. Por. J.Szysko: Nowa polityka ekologiczna państwa. „*Nowe Życie Gospodarcze*” 1999, nr 21.

(1997 r.). Podkreśla się konieczność dokonania zasadniczych zmian prowadzących do równoważenia procesów gospodarowania z ochroną środowiska, w warunkach głębokich przekształceń systemowych państwa. Wśród szeregu zasad określających charakter polityki ekologicznej w nowym kształcie znajduje się zasada regionalizmu. Postuluje ona konieczność odrębnego traktowania obszarów dysponujących różnym poziomem jakości walorów przyrodniczych oraz akcentuje prawo każdego regionu do prowadzenia własnej polityki zarządzania środowiskiem. W ogólnoswiatowych tendencjach regionalizmu w polityce restrukturyzacyjnej, w latach dziewięćdziesiątych coraz większą rangę nabierają oceny funkcjonowania regionów z punktu widzenia stanu środowiska przyrodniczego i jego antropogenne obciążenia⁽³⁾. Zatem w dobie, gdy czyste środowisko staje się swego rodzaju „rynkowym” towarem, regiony posiadające w tym zakresie znaczny potencjał mają okazję wykorzystać swą szansę. Szansa ta wzrasta w aspekcie integracji z Unią Europejską, która w polityce rozwoju obszarów wiejskich lat dziewięćdziesiątych szczególnie naciska na kojarzenie celów ekologicznych z ekonomicznymi. Przed taką szansą stoi region Podkarpacia, który z racji posiadanych zasobów stanowi wartość unikatową w skali krajowej. Implikuje to możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego i poprawy warunków życia mieszkańców poprzez właściwe wykorzystanie potencjału przyrodniczego i ekologicznego. Konieczność efektywnego wykorzystania tego potencjału oraz jego podtrzymywania determinuje wybór koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Celem opracowania jest ocena potencjału przyrodniczo-ekologicznego regionu Podkarpacia jako czynnika determinującego jego aktywizację społeczno-gospodarczą w ramach koncepcji zrównoważonego rozwoju.

2. Istota zrównoważonego rozwoju w aspekcie regionalnym

Pojęcie *sustainable development*, opracowane i wprowadzone do światowego słownictwa przez międzynarodowe gremia ONZ, oznacza rozwój społeczno-ekonomiczny, uwzględniający nie tylko ekonomiczne, społeczne czy ekologiczne uwarunkowania, ale również wymiar kulturowy, techniczny i polityczny⁽⁴⁾. Tłumaczenie tego terminu na język polski nie jest precyzyjnie zdefiniowane, ale najczęściej używane są odpowiedniki tego pojęcia: *rozwój zrównoważony*, *trwały rozwój*, *rozwój samopodtrzymujący się*, *ekorozwój*. W literaturze polskiej, a także w oficjalnych polskich dokumentach najczęściej używane i traktowane jako synonimy są dwa z nich, a mianowicie *rozwój zrównoważony* i *ekorozwój*. W po-

(3) Obecnie polityka taka określana jest mianem *zintegrowanej restrukturyzacji regionu* (B. Pokorski: Zarządzanie ekologiczne w przedsiębiorstwach i gminach jako instrument zmian strukturalnych. [w:] „Rozwój gospodarczy i zmiany strukturalne w ujęciu regionalnym”. UwB, Białystok 1997, t. I., s. 101 i następne).

(4) S. Czaja, J. Hałas: Rozwój terenów wiejskich w ramach koncepcji sustainable development. [w:] „Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich”. Słupsk 1996, s. 21.

wszechnie znanej definicji Pearcea, Barbiera i Markandyi⁽⁵⁾ pojęcie *sustainable development* oznacza:

- realizację określonej wiązki pożądanych celów społecznych:
 - wzrost realnego dochodu na osobę,
 - poprawę stanu zdrowotnego i poziomu wyżywienia,
 - „uczciwy” dostęp do zasobów przyrodniczych,
 - poprawę poziomu wykształcenia,
- trwałość bądź „samopodtrzymywanie” się wzrostu.

Spśród społecznych celów zrównoważonego rozwoju szczególną rolę, oprócz dobrobytu, sprawiedliwości (wewnątrz- i międzygeneracyjnej) i bezpieczeństwa odgrywa utrzymanie funkcji ekologicznych środowiska przyrodniczego. Rozumie się przez to głównie stałość zasobu tak zwanego kapitału naturalnego, która implikuje nie pogarszającą się jakość zasobów naturalnych. Zdaniem Fiedora⁽⁶⁾ powyższy sposób pojmowania trwałego i zrównoważonego rozwoju oznacza integrację wymiaru społecznego, ekonomicznego, ekologicznego i demograficznego współczesnego wzrostu gospodarczego. Punkt ciężkości problematyki rozwoju zrównoważonego sprowadza się do określenia najlepszych sposobów działań gospodarczych w środowisku przyrodniczym, przy czym najbardziej efektywne rozwiązania podejmowane są na szczeblu regionalnym i lokalnym⁽⁷⁾. Inicjatywy lokalnych społeczności, podejmowane w procesie demokratycznego wyboru stwarzają największe szanse na realizację przyjętych kierunków rozwoju. Podstawą powodzenia w tym zakresie jest zarówno realna ocena wykorzystania atutów, jak i rozpoznania obszarów problemowych. Zdaniem Kozłowskiego⁽⁸⁾ identyfikacja problemów uzależniona jest od zróżnicowania ekologicznego i ekonomicznego rejonu; nie ma zatem uniwersalnego schematu czy modelu polityki ekorozwoju dla różnych terytoriów. W każdej konkretnej sytuacji przestrzenno-przyrodniczej i społeczno-ekonomicznej konieczne jest poszukiwanie własnych rozwiązań, które będą adekwatne do uwarunkowań i najbardziej skuteczne w realizacji założonych celów. Zróżnicowanie cech przestrzeni geograficznej decyduje o różnej jej podatności na ekorozwój.

Istotne jest skonkretyzowanie pojęcia regionu dla potrzeb planowania jego rozwoju, w ramach wspomnianej wyżej koncepcji *sustainable development*.

(5) D.Pearce, E.Barbier, A.Markandya: Sustainable Development, Economics and the Environment in the Third World. Alderhot 1990, s. 2.

(6) B.Fiedor: Koncepcja stałego rozwoju (sustainable development). [w:] „Środowiskowe bariery rozwoju gospodarczego a przemiany strukturalne w Polsce”. Jarnołtówek 1993, s. 73-82.

(7) Szerzej na temat zagadnień rozwoju regionalnego i jego efektywności traktuje opracowanie pod red. S.Bagdzińskiego, W.Maika, A.Potoczka pt.: „Polityka rozwoju regionalnego i lokalnego w okresie transformacji systemowej”. UMK, Toruń 1995.

(8) S.Kozłowski: W drodze do ekorozwoju. PWN, Warszawa 1997.

W literaturze przedmiotu⁽⁹⁾ podkreśla się znaczenie formułowania polityki regionalnej zrównoważonego rozwoju nie tyle w odniesieniu do konkretnego obszaru wyznaczonego przez granice administracyjne, ale przede wszystkim w odniesieniu do pewnej jednorodnej przestrzeni, którą można wyodrębnić na podstawie szeregu jej cech, np. ekonomiczno-przestrzennych, stanu świadomości regionalnej, poczucia odrębności własnego terytorium i jego specyficznych własności, a także powiązań zewnętrznych i wewnętrznych. W kontekście założeń zrównoważonego rozwoju jego celem, w odniesieniu do poszczególnych obszarów kraju, jest niwelowanie dysparytetów (różnic) rozwojowych i stwarzanie równości szans poprawy jakości życia. Stąd istnieje potrzeba opracowywania i wdrażania programów dla poszczególnych regionów, w układzie ponadkrajowym (np. Euroregion Karpaty Wschodnie), ponadwojewódzkim (np. obszar funkcjonalny „Zielone Płuca Polski”), w skali województwa, powiatu lub związku celowego kilku czy kilkunastu gmin (np. Związek Gmin Nadpilickich), czy też regionów górskich, pojeziernych itp.

3. Ocena potencjału przyrodniczego i sytuacji ekologicznej

Region Podkarpacia w niniejszym opracowaniu utożsamiany jest z obszarem byłego województwa krośnieńskiego. W nowym układzie administracyjnym województw realizacja zasad zrównoważonego rozwoju wymaga uwzględnienia w programach rozwojowych specyfiki poszczególnych regionów. W porównaniu z byłym województwem rzeszowskim i przemyskim krośnieńskie zachowuje odrębność funkcjonalną ze względu na unikatowe walory środowiska przyrodniczego i krajobrazu stanowiąc nadal podstawowy, strategiczny obszar rozwoju funkcji związanych z turystyką. Korzyści z tego faktu mogą być wymierne w skali całego województwa i kraju⁽¹⁰⁾. Specyficzne środowisko geograficzne (ponad 80% powierzchni stanowią obszary górskie) kształtuje strukturę funkcjonalną regionu. Wyróżnia się dwie podstawowe strefy:

- strefa o dominującej funkcji przemysłowo-rolniczej i mieszkaniowo-usługowej, obejmująca część środkową i północno-zachodnią regionu,
- strefa o dominującej funkcji turystyczno-wypoczynkowej i komplementarnych funkcjach rolniczych i leśnych, obejmująca południowe, górskie obszary regionu.

(9) Por.: S.L. Bagdziński i in.: Ekonomiczne założenia rozwoju i restrukturyzacji regionu w warunkach transformacji systemowej. [w:] „*Polityka rozwoju regionalnego...*”, op. cit., s. 35; T.Borys: „Aspekty ekologiczne w strategiach rozwoju regionalnego na przykładzie regionu jeleniogórskiego”. [w:] „*Mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju*”, Białystok 1996, t. 2, s. 16 oraz I. Jędrzejczyk: Zarządzanie środowiskiem w przedsiębiorstwie turystycznym. [w:] „*Sterowanie ekorozwojem*”. Białystok 1998, t. 3, s. 9.

(10) Strategia rozwoju turystyki na Podkarpaciu. Instytut Turystyki, Oddział w Krakowie. Kraków 1998.

O cennieści przyrody badanego obszaru świadczy ogromna jej bioróżnorodność i często unikatowy charakter. Na wysoką ocenę walorów środowiska przyrodniczego składają się:

- urozmaicona rzeźba terenu – szczególnie w południowej części obejmującej pasma górskie Beskidu Niskiego i Bieszczad, z najwyższym szczytem Tarnica (1346 m n. p. m.),
- duże kompleksy leśne (48 % powierzchni krośnieńskiego), znaczna różnorodność florystyczna i faunistyczna, liczne gatunki zwierzyny łownej,
- występowanie bogatej sieci wód powierzchniowych charakteryzujących się obfitością wielu gatunków ryb oraz stosunkowo czystymi wodami (w 1996 roku około 55 % rzek posiadało I i II klasę czystości)⁽¹¹⁾,
- zasoby wód mineralnych i leczniczych, na bazie których rozwinęło się lecznictwo uzdrowiskowe w Iwoniczu Zdroju, Rymanowie Zdroju i Polańczyku.

Na szczególne podkreślenie zasługuje piękno bieszczadzkiego krajobrazu⁽¹²⁾, który w swej istocie zaspokaja różnorodne potrzeby ludzkie, w tym zwłaszcza rekreacyjne, turystyczne, zdrowotne (lecznicze), estetyczne, naukowe i gospodarcze. Odrębność przyrodnicza, bogactwo żywej przyrody oraz zachowany w dużym stopniu naturalny charakter zasobów środowiska spowodowały, iż obecnie 74,2 % powierzchni krośnieńskiego objęty jest różnymi formami ochrony przyrody. Najcenniejszą enklawą flory i fauny jest utworzony w 1993 r. Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Karpaty Wschodnie”, w skład którego wchodzi po stronie polskiej Bieszczadzki Park Narodowy oraz dwa parki Krajobrazowe: Doliny Sanu i Ciśniańsko-Wetliński. Pozostałe parki to: Magurski Park Narodowy oraz Krajobrazowe – Gór Słonnych, Jaśliski, Czarnorzecko-Strzyżowski, a także 26 rezerwatów przyrody. Najcenniejszym i najliczniejszym składnikiem wszystkich form ochrony przyrody i krajobrazu są lasy, w strukturze których przeważają drzewostany powyżej 60 lat (55% ogólnej powierzchni leśnej). Jako jedną z istotnych funkcji lasu wymienia się jego rolę jako stabilizatora środowiska przyrodniczego. Kształtujący się w tym względzie wskaźnik jest korzystny i wynosi 71,7%. Krajobraz w południowej części urozmaicają dodatkowo sztuczne zbiorniki utworzone na Sanie i Wisłoku, z których największy to Jezioro Solińskie, często zwane „bieszczadzkim morzem”. Ma ono około 21 km² powierzchni i magazynuje do 470 mln m³ wody, w I klasie czystości. Stan

(11) Strategia rozwoju województwa krośnieńskiego. UW, Krosno 1998.

(12) Na pojęcie krajobrazu składa się 5 elementów, powiązanych wzajemnie przez zachodzące w środowisku procesy i występujących wobec siebie w różnych proporcjach: topografia, roślinność, woda, powietrze, obiekty infrastruktury stworzone przez człowieka. (por. A. Woś: *Ekonomia odnawialnych zasobów naturalnych*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 278).

środowiska przyrodniczego i stopień jego antropogenicznego obciążenia charakteryzują wybrane wskaźniki zawarte w tabeli 1.

Sytuacja ekologiczna – wybrane wskaźniki czystości
i antropogenicznego obciążenia środowiska przyrodniczego

Tabela 1

Wyszczególnienie	Krośnieńskie	Polska
Emisja zanieczyszczeń pyłowych w t/km ²	0,4	1,0
Emisja zanieczyszczeń gazowych w t/km ²	1,1	7,9
Ścieki przemysłowe i komunalne nie oczyszczane w dm ³ /km ²	0,5	1,7
Ścieki przem. i komun. oczyszczane (w % ogółem)	78,3	81,7
Grunty zdegradowane i zagrożone degradacją (w % pow. województwa)	–	15,4
Gleby zagrożone erozją wietrzną (w % pow. ogółem)	4,2	28,2
Zużycie nawozów sztucznych (kg NPK/ha UR)	43,9	88,3
Liczba gospodarstw rolnych/ km ²	9,0	6,5
Ludność / km ²	89	124
Samochody osobowe na 1000 ludności	168	221
Wskaźnik nasycenia drogami o twardej nawierzchni (km/km ²)	68,5	77,4
Obszary prawnie chronione (w % pow. ogólnej)	74,2	30,0

Źródło: Obliczenia na podstawie: Rocznik Statystyczny Województw GUS, Warszawa 1998; Ochrona Środowiska, GUS, Warszawa 1998.

Analiza danych zawartych w tabeli 1 wskazuje, że czynnikiem działającym na korzyść środowiska przyrodniczego w regionie jest relatywnie niski stopień zagrożeń związanych z obecnością człowieka i prowadzeniem przez niego działalności gospodarczej. Wielkość emisji pyłów i gazów, ścieków, stopień degradacji gruntów, poziom nawożenia, itd. pozostają daleko poniżej średniego poziomu w kraju. Niski stopień uprzemysłowienia i urbanizacji i związane z tym względne opóźnienie cywilizacyjne pozwoliło na zachowanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego, dzięki czemu region zyskuje nowe możliwości rozwoju. Są one tym bardziej konieczne, gdyż dobrobyt materialny mieszkańców kształtuje się także poniżej średniej w kraju (tab.2).

Wybrane wskaźniki materialnego poziomu życia
mieszkańców krośnieńskiego na tle kraju

Tabela 2

Wyszczególnienie	Krośnieńskie	Polska
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto zł/zatrudnionego (ogółem w gospodarce)	890,21	1065,76
Dochody budżetów gmin zł/1mieszkańca	854,79	1022,47
Wydatki budżetów gmin zł/1mieszkańca	853,06	1047,98

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw GUS, 1998.

Należy zaznaczyć, iż zagrożeniem dla środowiska terenów wiejskich jest niski stan rozwoju infrastruktury technicznej, w tym ochronnej oraz niekorzystny stan sanitarny gospodarstw rolnych. Zaledwie 1/5 ich ogółu korzysta z wodociągów zbiorowych, około 12 % z zagrodowych, pozostałe zaopatrują się w wodę pitną z własnych ujęć. Do kanalizacji sanitarnej podłączonych jest niecałe 3 %. Niski jest stopień automatyzacji połączeń telefonicznych, zwłaszcza w terenach górskich. Najlepiej przedstawia się stan gazyfikacji obszarów wiejskich; do sieci gazowej podłączonych jest blisko 77 % gospodarstw, jak również realizowany jest program gazyfikacji wsi bieszczadzkich pozbawionych do tej pory źródła energii. Sieć komunikacyjna jest stosunkowo dobrze rozwinięta, jednak wiele dróg wymaga modernizacji.

4. Wykorzystanie potencjału przyrodniczo-ekologicznego szansą rozwoju regionu Podkarpacia

Wprowadzenie gospodarki rynkowej spowodowało znaczne pogorszenie sytuacji społeczno-gospodarczej. Słabo rozwinięta infrastruktura instytucjonalna oraz niski poziom aktywności społecznej i przedsiębiorczości powodują, że dynamika przyrostu małych i średnich firm w sektorze prywatnym jest niższa od średniej w kraju. Do najważniejszych barier rozwojowych regionu należy zaliczyć⁽¹³⁾:

- dekapitalizację majątku produkcyjnego w większości przedsiębiorstw przemysłowych,
- brak kapitału w przedsiębiorstwach, nieznaczne zainteresowanie regionem kapitału zagranicznego,
- w rolnictwie – niekorzystną strukturę agrarną, duże rozdrobnienie obszarów gospodarstw i przeludnienie wsi oraz niezadowalający stan usług okołorolniczych i infrastruktury technicznej, a w szczególności niski poziom zaopatrzenia w wodę i stan sanitarny wsi,
- niedostatecznie rozwiniętą sieć infrastruktury społecznej, spadek poziomu usług, w tym budownictwa mieszkaniowego,
- wysoki wskaźnik bezrobocia oraz bardzo zróżnicowaną sytuację na lokalnych rynkach pracy – w niektórych gminach stopa bezrobocia sięga 50 % przy braku alternatywnych miejsc pracy. Dodatkowym problemem jest bezrobocie ukryte, wynoszące nawet 33%.

W oparciu o analizę uwarunkowań przyrodniczych i stanu środowiska oraz ocenę sytuacji społeczno-ekonomicznej regionu Podkarpacia można wnioskować, że umiejętne jego wykorzystanie stanowi szansę rozwoju społeczno-ekonomicznego poprzez tzw. „zieloną” specjalizację. W dobie rosnącej konkurencji

(13) Strategia rozwoju turystyki..., op. cit., s. 32.

warunkiem uzyskania przewagi względem innych regionów jest stworzenie i utrzymanie określonego potencjału ekologicznego, a nie tylko kapitałowego i ludzkiego⁽¹⁴⁾ oraz zaoferowanie go na rynku do sprzedaży. Zasadniczym warunkiem wykorzystania tej możliwości jest aktywne zaangażowanie władz, zwłaszcza regionalnych i lokalnych na rzecz sprzyjania rozwoju takich form aktywności ekonomicznej ludności, które umożliwiłyby podniesienie standardu życia mieszkańców oraz zachowanie walorów przyrodniczych. Opracowanie i wdrażanie programu zrównoważonego rozwoju stwarza największe gwarancje kompleksowych rozwiązań problemów. Może on mieć szansę powodzenia jedynie wtedy, jeśli będzie odnosił się do całej gospodarki regionu (jako całości) i do poszczególnych działów. Wydaje się, że niekorzystne warunki, uważane za bariery utrudniające rozwój regionu, mogą być wykorzystane jako atuty przy wyborze określonych kierunków gospodarowania, angażujących lokalne zasoby i zapewniających ochronę środowiska. Za główne kierunki „zielonej” specjalizacji uważa się: rolnictwo proekologiczne i produkcję bezpiecznej żywności, turystykę alternatywną, tożsamość kulturową, przyrodolecznictwo i lecznictwo uzdrowiskowe, nowoczesny przemysł⁽¹⁵⁾ i usługi, gospodarkę leśną. Warunkiem wprowadzania zasad ekorozwoju jest szeroko rozumiana infrastruktura, (techniczna, społeczna i instytucjonalna), współpraca międzyregionalna i edukacja ekologiczna.

W regionach o wysokich walorach przyrodniczych główną formą „konsumpcyjnego” wykorzystania krajobrazu jest turystyka i związana z nią rekreacja. Należałoby więc wskazać właśnie na turystykę jako główny kierunek aktywizacji społeczno-gospodarczej badanego regionu⁽¹⁶⁾ oraz proekologicznych przemian strukturalnych. Aby jednak gospodarka turystyczna miała spełniać rolę głównego czynnika napędzającego rozwój, to należałoby jej potrzebom podporządkować inne dziedziny: rolnictwo, leśnictwo, usługi i przemysł w taki sposób, aby kształtować wielofunkcyjny i ekologicznie uwarunkowany system gospodarowania wiążący współzależnie całą gospodarkę regionu⁽¹⁷⁾. Na szczególne podkreślenie zasługuje turystyka wiejska wraz z pakietem usług tzw. turystyki alternatywnej⁽¹⁸⁾ (aktywnej, edukacyjnej, agro- i ekoturystyki itp.) jako głównego czynnika przekształceń struktury gospodarki na terenach wiejskich, z uwzględnieniem wymogów ochrony środowiska. Jej znaczenie w aspekcie zrównoważonego roz-

(14) I.Jędrzejczyk: Zarządzanie środowiskiem..., op. cit., s. 160.

(15) Narzędziem w zakresie zmniejszania negatywnego wpływu przemysłu na środowisko są procedury programu czystszej produkcji (CP) oraz technologie BAT niwelujące zanieczyszczenia „u źródła”. Por. Czystsza produkcja. „Nowe Życie Gospodarcze” 1999, s. 30.

(16) W strategii rozwoju Podkarpacia wskazuje się na turystykę jako główny kierunek aktywizacji społeczno-gospodarczej w nowych warunkach rynkowych (por. cytowane strategie).

(17) J.Kłodziejski: Rozwój regionalny ekologicznie uwarunkowany.[w:] „Rozwój gospodarczy...”. op. cit., s. 99.

(18) Pojęcie turystyki alternatywnej najogólniej rozumiane jest jako wszelkie formy turystyki przyjaznej dla środowiska.

woju wzrasta szczególnie w regionach monofunkcyjnych Podkarpacia, tj. z dominacją rolnictwa, gdzie jest jednym z istotnych elementów kształtowania nowoczesnego modelu wsi wielofunkcyjnej i aktywizacji środowiska lokalnego. Opiera się na indywidualnych, a także lokalnych inicjatywach tworzenia małych przedsiębiorstw i daje zatrudnienie przede wszystkim osobom związanym z rolnictwem. Obejmuje zatem pobyty w gospodarstwach rolnych (agroturystyka), ekoturystykę, rzemiosło ludowe, imprezy folklorystyczne, kuligi, świadczenie usług gastronomicznych, w tym promowanie potraw kuchni regionalnej, produkcja i przetwórstwo zdrowej żywności, zwiedzanie okolic etc. Doświadczenia takich krajów jak Austria, Szwajcaria wskazują na liczne przykłady procesu „zamieniania” rolników w turystycznych usługodawców, którzy podejmując się nowych zajęć związanych z prowadzeniem małych hoteli, restauracji, sklepów itp. nie tracą przy tym własnej tożsamości, kultury i poczucia własnej wartości. Nie muszą też migrować w poszukiwaniu godziwego wynagrodzenia, którego nie jest im w stanie zapewnić małe obszarowo gospodarstwo. Szansą turystyki wiejskiej jest fakt, iż dotychczasowe modne rejony turystyczne są nadmiernie przeciążone i zbyt drogie. Pojawiło się ponadto zainteresowanie nieco odmiennym niż dotychczas sposobem spędzania wakacji, a turyści coraz częściej poszukują ciszy, spokoju oraz preferują odpoczynek w czystym środowisku, z dala od zgiełku i hałasu. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż przeciętny współczesny turysta pragnie z jednej strony bliskiego kontaktu z przyrodą, ale z drugiej chce mieszkać w wygodnych, czy wręcz komfortowych warunkach. Wymaga to poniesienia pewnych nakładów inwestycyjnych na poziomie gospodarstwa, jak również gminy.

Rolnictwo obecnie nadal stanowi znaczącą gałąź gospodarki, jednak trudności w prowadzeniu produkcji rolniczej potęgują zarówno czynniki przyrodnicze jak i ekonomiczne. Niekorzystna struktura obszarowa i rozłóg pól (87 % ogółu gospodarstw posiada powierzchnię do 5 ha; średnia wielkość gospodarstwa – 3,2 ha, w Polsce – 7,1 ha) w połączeniu z warunkami klimatyczno-glebowymi rejonów górskich powoduje niską towarowość i dochodowość rolnictwa. W scenariuszu rozwoju zrównoważonego wskazuje się na inne czynniki efektywności niż w tradycyjnym rozumieniu ekonomii. Problemem jest nie obszar gospodarstwa, ale dobór odpowiednich technologii (praktyk rolniczych) przyjaznych środowisku. Możliwa jest zatem modernizacja rolnictwa bez restrukturyzacji obszarowej gospodarstw, a wysoką efektywność można uzyskać w różnych typach gospodarstw, pod warunkiem, że czynnikiem wzrostotwórczym jest postęp biologiczny oraz odpowiednio dobrane praktyki rolnicze⁽¹⁹⁾. Większe znaczenie należałoby przypisać również czynnikowi ludzkiemu, wraz z jego szczególną

(19) W Polsce Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej został opracowany w 1998 r. przez IUNG w Puławach; obecnie opiniowany jest przez odpowiednie resorty. (por. J.Kuś: Problemy ekologizacji rolnictwa i obszarów wiejskich. „Roczniki Naukowe SERiA”, t. I, z. 3).

cechą – przedsiębiorczością. Cecha ta oparta przede wszystkim na wiedzy oraz umiejętności jej zdobycia i wykorzystania kształtuje postawy wobec otaczającej rzeczywistości⁽²⁰⁾. Potencjał zasobu tego czynnika w regionie w sensie ilościowym jest ogromny, barierą pozostaje jego uaktywnienie. Stąd niezbędne są działania służące podnoszeniu kwalifikacji, organizacji szkoleń itp. Poszukując atutów rozwoju gospodarstw rolniczych na omawianym obszarze należałoby wskazać przede wszystkim na możliwość uzyskania przewagi konkurencyjnej i „swoistej renty” z tytułu położenia w czystym, jak również atrakcyjnym środowisku. W celu poprawy sytuacji ekonomicznej niezbędna jest również dywersyfikacja działalności, w oparciu o potencjał endogeniczny gospodarstwa. Kształtowanie się nowych trendów wzrostowych w strukturze popytu na tzw. ekoprodukt stwarza realne szanse na specjalizację gospodarstw w tym zakresie. Doświadczenia państw rozwiniętych wskazują na rosnące sukcesy firm dbających o ekologiczny image, popularnością cieszą się produkty i zachowania ekologiczne, gminy i społeczności lokalne starają się przyciągnąć kapitał i turystów akcentując swoje ekologiczno-przyrodnicze walory⁽²¹⁾. W krajach UE zarysowuje się tendencja stałego wzrostu popytu na żywność produkowaną metodami ekologicznymi, wyprzedzającego podaż. W Polsce tendencje te na razie są mniej widoczne, a krajowa bariera popytowa związana jest głównie z poziomem zamożności społeczeństwa oraz stanem świadomości ekologicznej i zdrowotnej. Można jednak mówić już o (wąskim) rynku żywności o wysokich parametrach jakościowych. Niekoniecznie musi to być żywność produkowana w systemie ekologicznym, czy integrowanym. Jeżeli będzie wytwarzana w czystym środowisku, przy zachowaniu odpowiedniego reżimu technologicznego, to doprowadzi generalnie do poprawy jej jakości. Wydaje się jednak, że znacznie większą barierą od popytowej jest brak rozwiązań systemowych w postaci formułowanej polityki rozwoju regionalnego, zarówno na szczeblu centralnym (państwa) jak i regionalnym (na szczeblu wojewody). Istotna rola przypada również samorządom terytorialnym w pozyskiwaniu środków finansowych na realizację przedsięwzięć, w kierunku zachowania walorów środowiska.

Nawiązując do „zielonej specjalizacji” należałoby wspomnieć o produktach markowych, zarówno w sferze produkcji żywności jak i turystyce⁽²²⁾. Wytwarzanie produktu lokalnego, uznanego przez znak jakości zwiększyłoby szansę w zdobywaniu rynków zbytu. Istotne znaczenie ma też szeroka promocja walo-

(20) J.Wilkin: *Przedsiębiorczość na wsi – główne determinanty i uwarunkowania*. [w:] „*Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich*”. AR Kraków-Rzeszów, 1997, s. 25 i następn.

(21) S.Czaja, J.Hałas: „Rozwój terenów wiejskich...”, op. cit. s. 33.

(22) Szerzej: A.P.Wiatrak: *Kształtowanie produktów markowych w turystyce wiejskiej*. [w:] „*Dziedzictwo kulturowe polskiej wsi a turystyka wiejska*”. KCDRRiOW, Kraków 1999, s. 41-51.

rów przyrodniczych regionu na forum międzynarodowym, zarówno jego możliwości turystycznych, jak i w zakresie prowadzenia badań naukowych oraz rozwoju kontaktów handlowych. Ważne znaczenie ma też wspieranie inicjatyw w zakresie rozwoju „czystych” miast i wsi, wyeksponowanie bogactwa kultury, w tym materialnej⁽²³⁾, tradycji, specyficznego folkloru mieszkańców omawianego regionu.

5. Podsumowanie

Bogactwo walorów przyrodniczych oraz dobrze zachowane środowisko regionu Podkarpacia może stać się istotnym czynnikiem determinującym jego aktywizację społeczno-ekonomiczną w ramach zrównoważonego rozwoju. Koncepcja ta stwarza z jednej strony możliwości przewyższenia trudności gospodarczych regionu potęgowanych urynkowaniem, a z drugiej wykorzystania wysokich wartości środowiska jako atutu konkurencyjności i uzyskiwania komparatywnych korzyści, przez specjalizację produkcji takich dóbr i usług, przy wytwarzaniu których w sposób optymalny wykorzystany zostanie potencjał środowiskowy, gospodarczy, społeczny i kulturowy. Stwarza to jednocześnie szansę przełamywania recesji i przyspieszania rozwoju opóźnionych cywilizacyjnie regionów. Czynnikiem proekologicznych przemian strukturalnych w regionach o wysokich walorach przyrodniczych powinna być turystyka, dostosowana w zakresie skali i form do pełnienia również funkcji ochronnej oraz współzależnie rozwijane inne gałęzie gospodarki.

(23) Na obszarze krośnieńskiego znajdują się ogółem 773 obiekty zabytkowej architektury, w tym 5 zamków, 72 dwory i pałace oraz około 600 zabytków budownictwa sakralnego – cerkwie, świątynie katolickie, synagogi, a także ludowego.

AGATA JAŻWIŃSKA
*Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

DORADZTWO ROLNICZE W ROZWIĄZYWANIU POBLEMÓW ZWIĄZANYCH Z ROZWOJEM AGROTURYSTYKI

Agroturystyka⁽¹⁾ cieszy się w Polsce coraz większą popularnością. Z roku na rok rośnie liczba turystów szukających na wsi ciszy, spokoju, kontaktu z przyrodą i innym – tak różnym od miejskiego – stylem życia. Stale przybywa też gospodarstw agroturystycznych, dla których dochód z obsługi turystów jest istotnym wkładem do budżetu domowego. Obecnie ich liczbę szacuje się na 3,5–8⁽²⁾ tys. osób. Agroturystyka jest też coraz częściej uwzględniana w strategiach rozwoju różnych regionów kraju.

Nierównomierne zagospodarowanie kraju dla potrzeb turystyki uwarunkowuje zróżnicowany rozkład ruchu turystycznego. Koncentruje się on w rejonach i miejscowościach o wypracowanych tradycjach turystycznych (Mazury, tereny nadmorskie, góry). Na tych obszarach skupia się także większość bazy agroturystycznej. Inne tereny są dopiero „odkrywane” przez turystów, w tym głównie przez amatorów wypoczynku na wsi.

1. Możliwości rozwoju agroturystyki w Polsce

Możliwości rozwoju agroturystyki to zagadnienie bardzo szerokie. Możemy je rozpatrywać zarówno z punktu widzenia zapotrzebowania na tego typu usługi, jak i fizycznych i społecznych możliwości ich świadczenia.

-
- (1) Przez agroturystykę rozumiemy rodzaj turystyki prowadzonej na terenach rolniczych, który wykorzystuje wolne pokoje mieszkalne i (po adaptacji) budynki gospodarcze rolników oraz produkcję i usługi ich właścicieli. M.Dębniewska, M.Tkaczuk: Agroturystyka - koszty, ceny, efekty. POLTEX, Warszawa 1997, s.17.
- (2) Pierwsza liczba według „Stan i kierunki rozwoju polskiej turystyki w latach 1997 – 1999, RAPORT”, UKFiT, s. 6, a druga według dane z seminarium agroturystycznego odbywającego się w ramach Targów Agroturystycznych, maj 1998 r.

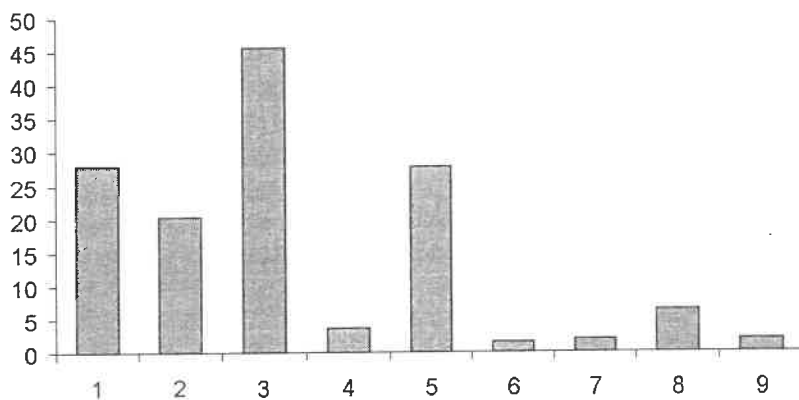
Rozważając zapotrzebowanie na usługi agroturystyczne należałoby przedstawić ogólną sytuację na krajowym rynku turystycznym.

Zmiany, jakie zaszły w Polsce na przełomie lat 80/90 doprowadziły m.in. do udrożnienia granic i otwarcia się naszego kraju na turystów zagranicznych. Według danych UKFiT⁽³⁾ w 1997 r. odwiedziło Polskę 87,8 mln cudzoziemców (w 1990 r. tylko 18,2 mln), z czego 19,4 mln stanowili turyści⁽⁴⁾, a pozostałą część goście jednodniowi. Wśród turystów dominowali Niemcy (6,6 mln), mieszkańcy krajów b. ZSRR (92 mln), oraz Czesi i Słowacy (0,6 mln). Średnia długość pobytu wynosiła 5,1 dnia, a najdłuższy pobyt zanotowano wśród Amerykanów (14,8 dnia).

Struktura celów podróży do Polski w ciągu ostatnich lat praktycznie się nie zmienia. Tak więc głównymi celami podróży są (w %):

- typowa turystyka	- 28,0	(1),
- odwiedziny u krewnych i znajomych	- 20,3	(2),
- interes, sprawy służbowe	- 45,6	(3),
- praca dorywcza	- 3,7	(4),
- zakupy	- 27,7	(5),
- motywy religijne	- 1,6	(6),
- odwiedziny w miejscu pochodzenia	- 1,9	(7),
- tranzyt	- 6,4	(8),
- inne	- 2,0	(9).

Główne cele podróży cudzoziemców do Polski (w%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie „Turystyka polska 1997.” UKFiT 1998 r.

(3) „Turystyka Polska 1997”, UKFiT, Warszawa 1998 r.

(4) Według WTO turyści to cudzoziemcy, którzy spędzili w Polsce co najmniej jedną noc lecz nie pozostali dłużej, niż przez rok.

Jednocześnie obserwuje się rosnący udział przyjazdów indywidualnych, organizowanych samodzielnie (87 % w 1997 r.), przy zmniejszającym się udziale korzystających z usług biur podróży (np. udział w zorganizowanych wycieczkach – 5 %).

Turystyka przyjazdowa do Polski jest jednak przede wszystkim turystyką miejską – aż trzy czwarte turystów zagranicznych wymienia pobyt w miastach jako główny sposób spędzania czasu. Pozostała część zatrzymuje się m.in. w gospodarstwach agroturystycznych (zlokalizowanych najczęściej w województwach zachodnich i północnych).

Wymierną korzyścią przyjazdu cudzoziemców do naszego kraju są wpływy dewizowe (8,7 mld w 1997 r.), których wzrost w 1997 r. był wyższy niż wzrost liczby przyjazdów do Polski. Turyści korzystający z noclegów wydali przeciętnie 203 USD na osobę, a odwiedzający „jednodniowi” – 68 USD na osobę.

Od 1995 r. obserwujemy też wyraźne ożywienie w krajowym ruchu turystycznym. W krajowych wyjazdach długoterminowych (co najmniej 5 dni) uczestniczyło w 1997 r. 37 % Polaków, a krótkoterminowych 43 %. Motywy i okres podróży oraz rodzaj zakwaterowania był różny w zależności od długości pobytu (wyjazdy długoterminowe lub krótkoterminowe), co pokazuje poniższe zestawienie⁽⁵⁾:

Cel podróży (w %)	Wyjazdy długoterminowe	Wyjazdy krótkoterminowe
turystyka – wypoczynek	52	23
odwiedziny u krewnych, znajomych	34	57
służbowy	6	11
inne	8	9
sezon podróży (w %)		
lato	59	36
jesień	14	24
zima	11	17
wiosna	16	23
rodzaje zakwaterowania (w %)		
hotel, motel, zajazd	8	12
ośrodek, dom wczasowy	12	5
kwatery prywatna, domek campingowy,	11	6
przyczepa, namiot itp.	13	4
u krewnych, znajomych	45	64
domek letniskowy na działce	6	5
inne	8	3

(5) Na podstawie „Turystyka polska 1997”. UKFiT Warszawa, 1998 r.

Podobnie, jak w przypadku turystów zagranicznych, krajowy ruch turystyczny zdominowany został przez wyjazdy organizowane samodzielnie, bez udziału pośredników. Stanowią one 63% wyjazdów długoterminowych i 80% wyjazdów krótkoterminowych.

Jak widzimy gospodarstwa agroturystyczne nie są wyodrębnioną kategorią lecz włączone są do „kwater prywatnych”, których ogólną liczbę szacuje się na ok. 4,22 tys. Celem pobytu turystów, tak krajowych jak i zagranicznych, w gospodarstwach agroturystycznych jest na ogół turystyka i wypoczynek. Należy również pamiętać, iż bardzo często mamy do czynienia z komasacją celów (np. wypoczynek i odwiedziny u znajomych lub turystyka i interesy, itp.).

Preferowana przez turystów indywidualna organizacja wyjazdów jest również elementem przemawiającym na korzyść wczasów agroturystycznych, głównie ze względu na:

- zróżnicowanie środowiska naturalnego,
- przewagę terenów rolniczych (93,4 % powierzchni Polski zajmują tereny wiejskie, 59,5 % stanowią użytki rolne, 28,3 % - lasy),
- wielkość gospodarstw (statystyczne gospodarstwo ma powierzchnię 7,4 ha UR) i dzięki zachowaniu specyfiki wiejskiego krajobrazu, Polska wykazuje dużą atrakcyjność turystyczną.

Szacuje się, iż 1369 gmin o łącznej powierzchni 208 tys. km² (66 % powierzchni kraju) z 8,7 mlnową (22 % ludności kraju)⁽⁶⁾ liczbą mieszkańców, spełnia kryteria wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej.

Z punktu widzenia rolnika - oferenta usług agroturystycznych - działalność ta pozwala na uzyskanie dodatkowego dochodu przy wykorzystaniu istniejących w gospodarstwie – a często niewykorzystywanych – pomieszczeniach, zasobach pracy, produktach żywnościowych. Agroturystyka aktywizuje też społeczność lokalną. Dzięki zapotrzebowaniu na różnorodne dobra i usługi bezpośrednio lub pośrednio związane z obsługą ruchu turystycznego rośnie liczba miejsc pracy⁽⁷⁾, a więc i poziom życia mieszkańców wsi. We wsiach i miejscowościach agroturystycznych wzrasta na ogół poziom infrastruktury i estetyka otoczenia i to w dużej mierze dzięki inicjatywom społecznym.

Wprawdzie agroturystyka jako działalność gospodarcza jest zjawiskiem stosunkowo młodym, ale tradycje wypoczynku na wsi wywodzą się z *letnisk* i *wczasów* dziewiętnastowiecznego bogatego mieszczaństwa. Wiele polskich wsi może się dziś poszczycić „letniskowymi” tradycjami. Przyjmowanie gości (rodziny i obcych) wrosło w tradycję polskiej wsi. Jak pokazuje praktyka, to właśnie

(6) M.Drzewicki: Agroturystyka. Instytut Wydawniczy „Świadectwo”, Bydgoszcz 1995 r., s. 71.

(7) Szacuje się, iż jedno gospodarstwo agroturystyczne uruchamia nawet do 10 nowych miejsc pracy.

życzliwość i serdeczność gospodarzy są podstawą sukcesu przedsięwzięcia agroturystycznego.

W krajach Europy Zachodniej dostrzegana jest także rola agroturystyki w rozwoju obszarów wiejskich; np. w Austrii i Niemczech 60 %⁽⁸⁾ gospodarstw czerpie dochody z pracy poza rolnictwem, w tym w dużej mierze z obsługi ruchu turystycznego. Gospodarstwa te otrzymują pomoc finansową i doradczą oraz wsparcie władz lokalnych.

Konieczność rozwoju turystyki na terenach wiejskich została podkreślona w Strategii Rozwoju Krajowego Produktu Turystycznego⁽⁹⁾ jako jeden z pięciu programów rozwoju produktów markowych na lata 1997 – 2000.

2. Problemy rozwoju działalności agroturystycznej

Dynamiczny rozwój agroturystyki napotyka wciąż szereg barier. Jako nowa gałąź gospodarki dopiero od niedawna posiada lobby, które potrafi wyartykułować swoje potrzeby i oczekiwania oraz stanąć w obronie interesów kilkutyśięcnej grupy zawodowej. Do głównych problemów rozwoju agroturystyki należą⁽¹⁰⁾:

- brak unormowań prawnych w przepisach budowlanych,
- utrudniony, a nawet niemożliwy dostęp do preferencyjnych linii kredytowych,
- niewydolny system informacji agroturystycznej,
- wysokie wymagania stawiane przez stworzony system kategoryzacji (zdaniem wielu kwaterodawców wymogi ponoszą za sobą zbyt wysokie koszty podniesienia standardu),
- niewystarczająca współpraca między instytucjami powołanymi do pomocy polskiemu rolnictwu,
- brak współpracy władz lokalnych, ODR-ów i stowarzyszeń agroturystycznych,
- zbyt wolne wdrażanie systemu szkoleń zarówno dla rolników świadczących usługi jak i szkoleń kadr doradców,
- brak świadomości o konieczności ochrony naturalnych walorów każdego z gospodarstw oraz całego regionu,
- słaba promocja regionów przez organizacje do tego powołane,
- brak świadomości samorządów lokalnych o roli jaką powinny one pełnić w rozwoju agroturystyki na swoim terenie.

Przedstawione pokrótce problemy rozwoju agroturystyki dostrzegane są na różnych płaszczyznach: gospodarstwa, wsi, gminy, rejonu. Nie wyczerpują one

(8) „Obsługa małego ruchu turystycznego na wsi”. CDiEwR, Kraków, 1993.

(9) „Stan i kierunki rozwoju polskiej turystyki w latach 1997 – 1999, UKFiT, 1998 r.

(10) M.Platte: Referat wygłoszony na seminarium agroturystycznym. Maj 1998 r.

oczywiście listy problemów, jakie towarzyszą wprowadzaniu i rozwijaniu działalności agroturystycznej, a jedynie sygnalizują ich istnienie.

Badania przeprowadzone wśród rolników – właścicieli gospodarstw agroturystycznych położonych w Dolinie Bugu⁽¹¹⁾ wskazują głównie na trudności związane z uzyskiwaniem kredytów preferencyjnych oraz słabą promocję i dystrybucją usług. Niedobór środków finansowych ogranicza działania rolników w zakresie podnoszenia jakości i zasięgu świadczonych usług. Z kolei niewłaściwa i niepełna promocja i dystrybucja oraz nieistniejący praktycznie system informacji, pociągają za sobą konsekwencje w postaci małego zainteresowania turystów i co za tym idzie wolnego tempa zwrotu poniesionych inwestycji. Problem ten jest szczególnie widoczny w gospodarstwach położonych na obszarach mało popularnych wśród turystów (np. Dolina Bugu), które nie mogą poszczycić się „sztandarowymi” walorami rekreacyjnymi (jeziora, góry, morze).

3. Miejsce doradztwa rolniczego w rozwiązywaniu problemów rolników prowadzących działalność agroturystyczną

Wraz ze zmianą sytuacji społeczno – gospodarczej wsi zmienia się rola i charakter doradztwa rolniczego. Tak więc obok tradycyjnego doradztwa technicznego, technologicznego czy ekonomicznego – organizacyjnego wyodrębniły się nowe kierunki, w tym doradztwo w zakresie organizacji turystyki wiejskiej i wypoczynku na wsi. Udzielanie porad doradczych powinno dotyczyć⁽¹²⁾:

- poszukiwania oryginalnego pomysłu dostosowanego do miejscowych zasobów, oceny tego pomysłu i dróg jego realizacji,
- planowania przedsiębiorstwa (zgromadzenie potrzebnych informacji, sporządzenie biznesplanu, opis rynku, klientów, konkurencji, itp.),
- analizy finansowej przedsiębiorstwa i sposobu finansowania,
- zarządzania działalnością,
- wymagań prawnych odnośnie prowadzonej działalności, podatków, ubezpieczeń majątkowych,
- rozpoczęcia działalności, rozwoju produktu i - ewentualnie - jego dostosowaniu.

Praca doradcza skupia się przede wszystkim na szkoleniu, bieżącym doradzaniu, publikowaniu ulotek i innych materiałów szkoleniowych i - coraz czę-

(11) Badania empiryczne przeprowadzono z zastosowaniem kwestionariusza wywiadu wśród 50 rolników prowadzących działalność agroturystyczną na terenie Doliny Bugu, w lipcu i sierpniu 1998 r.

(12) A.P. Wiatrak: Rola doradztwa w przygotowaniu przedsięwzięć agroturystycznych. [w:] Doradztwo w rozwoju agroturystyki. Materiały konferencyjne SGGW, Warszawa 1997 r., s. 51.

ściej - pośrednictwu w rezerwacji kwater. Główną grupą odbiorców⁽¹³⁾ usług doradczych są kwaterodawcy i potencjalni kwaterodawcy.

Badani przez autorkę rolnicy podkreślali rolę doradców na etapie inicjowania działalności agroturystycznej – dla 37 spośród 50 badanych osób źródłem inspiracji do rozpoczęcia tej działalności był właśnie doradca. Głównym źródłem informacji o zasadach prowadzenia usług agroturystycznych były szkolenia (z zakresu przygotowania kwater, sporządzania posiłków, przepisów podatkowych i BHP i inne) organizowane przez lokalne ODR – y. W szkoleniach tych uczestniczyło 92 % badanej populacji.

Problem niedoboru środków finansowych, z jakim borykają się rolnicy oraz – często – brak odpowiedniej wiedzy i umiejętności sprawiają, iż obowiązek promocji i dystrybucji usług agroturystycznych spoczywa na lokalnych ODR – ach i stowarzyszeniach agroturystycznych. Odbывается się ona głównie poprzez targi agroturystyczne, foldery i ulotki, audycje radiowe i telewizyjne, anonsy i artykuły prasowe, imprezy promocyjne z udziałem środków masowego przekazu. Działania te nie są jednak wystarczające, co pokazuje praktyka. Z pośrednictwa ODR-ów skorzystali wszyscy badani rolnicy, tylko sześciu zamieściło swoją ofertę w internecie a pięciu w prasie (głównie stołecznej). Badani rolnicy wysoko oceniają pomoc i zaangażowanie doradców (głównie specjalistek gospodarstwa wiejskiego) w rozwój działalności agroturystycznej.

Ośrodek doradztwa rolniczego jest więc pierwszą instytucją, z jaką ma kontakt rolnik – przyszły kwaterodawca - i często jedyną, jaka wspiera go na całym etapie prowadzenia działalności agroturystycznej.

* * *

Rozwój turystycznych funkcji wsi wymaga ciągłego zaangażowania ODR-ów w rozwiązywanie bieżących problemów, promowaniu działań i transferze wiedzy. Stawia też przed doradcami nowe wymagania i zmusza do podnoszenia własnych kwalifikacji. Działalność doradczą powinna być jednak wspomagana przez stowarzyszenia agroturystyczne, władze rządowe i samorządowe różnych szczebli.

Wspierając przedsięwzięcia agroturystyczne należy oczywiście pamiętać, iż turystyka wiejska - w tym i agroturystyka – nie będzie ani głównym dostawcą usług turystycznych, ani jedyną formą pozarolniczej działalności ludności wiejskiej. Jednakże *jest ona w stanie stworzyć pewną liczbę miejsc pracy tak potrzebnych na terenach wiejskich*⁽¹⁴⁾, a przez to zaktywizować ludność wiejską i poprawić jej poziom życia.

(13) Szkolenia organizowane są również dla przedstawicieli samorządów i członków stowarzyszeń.

(14) M.Kłodziński: Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich. Wyd. PWN – IRWiR, Warszawa 1999, s. 72.

ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA
ANNA WACHOWIAK
Akademia Rolnicza w Poznaniu

DORADZTWO ROLNICZE A DOMOWA EKONOMIA

Tegoroczny III Międzynarodowym Kongresie IFHE (International Federation for Home Economics – Międzynarodowa Federacja Domowej Ekonomii) odbył się w Bonn, w dniach 24-29 IX 99 r. i skupił aż 400 badaczy i praktyków z 25 krajów, zajmujących się problematyką domowej ekonomii*. Hasłem i tematem obrad była: Rodzina 2000.

Problematyka domowej ekonomii i jej badania – w kontekście życia rodzinnego, są zagadnieniami bardzo ważnymi z punktu widzenia jakości życia rodzin i ich indywidualnych członków. Nie jest to problematyka nowa. W wielu państwach Europy Zachodniej zagadnienia te są obligatoryjnie wykładane od dłuższego czasu, na poziomie nauczania średniego i wyższego (np. na uczelniach rolniczych są to przedmioty interdyscyplinarne, łączące problemy żywienia człowieka, z zagadnieniami społecznymi – przykładowy przedmiot; domowa ekonomia i studia konsumenckie).

Zmieniające się dynamicznie warunki życia powodują, że problemy codzienne i potrzeby gospodarstw domowych miejskich i wiejskich bezustannie ewoluują. Przekształca się więc i poszerza kanon zainteresowań domowej ekonomii. Coraz częściej, obok praktycznej problematyki dotyczącej żywienia rodziny, znajdziemy również problemy analizujące gospodarstwa domowe i różne ich typy, ujmowane w perspektywie społecznych i kulturowych warunków życia, na poziomie analizy; makro, mezo i mikro. Nowe wyzwania i jednocześnie zadania, jakie stawia domowa ekonomia, wynikające z różnych potrzeb w państwach rozwiniętych i rozwijających się, a także z szybkich przemian w otoczeniu rodzin, wyznaczają nowe problemy, z którymi musi się zmierzyć domowa ekonomia, zarówno ta praktyczna, stosowana, jak i ta, mająca charakter nauk podstawowych.

* Na III Międzynarodowym Kongresie IFHE reprezentowała Polskę prof. dr hab. Barbara Tryban z IRWIR PAN oraz autorki niniejszego artykułu.

Wyzwań, jakie stawia transformacja wobec Ośrodków Doradztwa Rolniczego jest wiele. Wśród nich jednak niewątpliwie mieści się wiedza zawarta w programach kształcenia w zakresie domowej ekonomii. Wykazały to kontakty Studium Gospodarstwa Wiejskiego ze środowiskiem wiejskim, cierpiącym na ciągły niedosyt i niedobór wiedzy w zakresie: edukacji zdrowotnej, ekologicznej i żywieniowej.⁽¹⁾

Problematyka popularyzacji zagadnień domowej ekonomii wiąże się z niezwykle aktualnymi zagadnieniami jakości życia, mającymi swoje uwarunkowania zarówno o charakterze makro- ekonomicznym, jak i mikroekonomicznym. Domową ekonomię i jej kształt określa poziom rozwoju państw i regionów, uwzględniający rozmaite kryteria. Takie agendy międzynarodowe jak: ONZ, Bank Światowy i Międzynarodowy Fundusz Walutowy „do porównań stosują najczęściej poziom produktu krajowego brutto na mieszkańca, wielkość konsumowanej energii, czy też wskaźnik rozwoju społecznego, który uwzględnia dane dotyczące oświaty, oraz długość trwania życia mieszkańców danego kraju, lub używany od stosunkowo niedawna wskaźnik jakości fizycznej życia (Physical Quality of Life Index – PQLI).”⁽²⁾

Human Development Report⁽³⁾ wskazuje na dużą rozpiętość i zróżnicowany poziom konsumpcji dóbr i usług, charakteryzujący sytuację gospodarstw domowych w różnych regionach świata. Bezpośrednim odzwierciedleniem tego jest również „zróżnicowanie ustalonej dla różnych regionów granicy ubóstwa; mniej niż 1 dolar dziennie w Ameryce Łacińskiej, 4 dolary w Europie Wschodniej i 14,5 dolarów w Ameryce Północnej i Europie Zachodniej.”⁽⁴⁾ Stąd też zadania stojące przed domową ekonomią są strukturalnie i regionalnie ogromnie zróżnicowane. „Gunnar Myrdal”⁽⁵⁾, w swoim dziele „Przeciw nędzy na świecie” sformułował tezę, że kraje mało rozwinięte są „miękkimi państwami”. Terminem tym objął wszystkie odmiany społecznego niezdyscyplinowania, między innymi: brak przestrzegania prawa, nieposłuszeństwo urzędników i korupcję. O złym funkcjonowaniu państwa świadczą liczne przykłady skrajnych nierówności w podziale dochodu narodowego w różnych państwach afrykańskich (...). Ubóstwo dotyka mniejszość społeczeństw w krajach rozwiniętych i w dużej części krajów rozwijających się, natomiast w przeważającej liczbie państw Afryki jest

(1) A.Swulińska-Katulska, J.Zdrojewska: Podnoszenie świadomości i edukacja środowiska wiejskiego w zakresie gospodarstwa domowego – program edukacyjny „bezpieczny dom”. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego Nr 1/99, s.152-154.

(2) B.Stefański: Makro i mikro ekonomia ubóstwa i nędzy w Afryce. s. 32-42. [w:] E.Puchnarewicz (red.): Kobieta i rodzina w krajach rozwijających się. Dziedzictwo a wyzwania współczesności. Warszawa - Białystok 1999.

(3) Human Development Report, 1997.

(4) B.Stefański: Makro..... op. cit.

(5) G.Myrdal: Przeciw nędzy na świecie. Warszawa 1970.

nim dotknięta większość obywateli (...). Spośród 20 najbiedniejszych państw świata – 15 znajduje się na kontynencie afrykańskim.”⁽⁶⁾

W wielu państwach, zwłaszcza w państwach rozwiniętych gospodarczo, domowa ekonomia i jej nauczanie (w zakresie tzw. stosowanej domowej ekonomii), nie są programami edukacyjnymi adresowanymi wyłącznie do kobiet. Jednak w państwach rozwijających się to właśnie kobiety są głównymi adresatkami takich programów.

Warto może przytoczyć jako interesującą ciekawostkę fakt, iż od pewnego czasu organizacje udzielające pomocy krajom nedorozwiniętym, czy też regionom strukturalnie zacofanym (a są to organizacje o skali międzynarodowej, bądź też lokalnej - krajowej), zwłaszcza zaś te organizacje, które zajmują się udzielaniem kredytów na różne cele, „wprowadziły formy pomocy skierowane odrębnie do kobiet i do mężczyzn. Oprócz środków przeznaczonych na rozwój upraw eksportowych, którymi dysponowali mężczyźni, uruchomiono drobne kredyty dla kobiet (...). Dostrzeżono znacznie większą efektywność i skuteczność udzielania takiej pomocy kobietom niż mężczyznom, którzy często dodatkowe środki przeznaczali na wydatki konsumpcyjne, zaś kobiety inwestowały w jakieś niewielkie przedsięwzięcia, które stawały się źródłem przyszłego dochodu rodziny.”⁽⁷⁾

W wielu państwach afrykańskich, mimo bardzo niskiego poziomu życia, „zarówno w mieście, jak i na wsi, znaczna część dochodów przeznaczana jest na używki – alkohol, papierosy i narkotyki. Zwłaszcza alkoholizm szczególnie rozprzestrzenił się w Afryce, co obniża jakość życia rodzin i utrudnia start młodego pokolenia.”⁽⁷⁾ Na „czarnej liście” społecznych problemów, związanych z gospodarstwem domowym w wielu państwach afrykańskich, znajduje się również szokujący z pewnością Europejczyka fakt (zupełnie nie do pomyślenia w realiach, w których żyjemy i które przyjmujemy za coś oczywistego), iż w obrębie jednego gospodarstwa domowego sytuacja żywieniowa członków rodziny może być zróżnicowana, w zależności od płci i statusu domowników. Tak więc nikogo tam specjalnie nie dziwi, iż kobiety i dzieci znacznie częściej bywają gorzej odżywiane, lub niedożywione niż mężczyźni, wchodzący w skład nawet tego samego gospodarstwa domowego, bowiem rodzaj i ilość pożywienia stanowią o społecznej nobilitacji i są widomym dowodem wszechwładnie panujących układów patriarchalnych w rodzinie i społeczeństwie.

Stwarza to diametralnie inną sytuację gospodarstw domowych w wielu państwach afrykańskich oraz inne zadania, aniżeli te, w obliczu których stają gospodarstwa domowe w państwach rozwiniętych.

Warto wszystkie te problemy mieć na uwadze, niemalże w przededniu IV Kongresu IFHE (International Federation of Home Economics), który odbędzie się

(6) B.Stefański: Makroop. cit.

(7) B.Stefański: Makroop. cit.

w roku 2000 właśnie w jednym z państw afrykańskich, w Ghanie, jakby dla szczególnego podkreślenia wagi spiętrzonych problemów afrykańskich gospodarstw domowych, z których kilka – z bardzo wielu, nie mniej drastycznych, wymieniliśmy.

Tempo dzisiejszych przemian w świecie powoduje, iż pojawia się luka pokoleniowa. „Zmiany dokonują się o wiele szybciej, niż cykl życia jednej generacji, coraz więcej osób nie jest w stanie za nimi podążyć i w rezultacie wiodą egzystencję poza układem społecznym (...). W krajach biednych ze względu na niski poziom wykształcenia liczba ludzi nie umiejących sprostać wymaganiom technologicznym i biurokratycznym będzie rosła.”⁽⁸⁾

Gospodarstwa domowe w państwach rozwiniętych znajdują się i funkcjonują w zupełnie innej, nieporównywalnej fazie rozwojowej, w innym systemie społeczno-ekonomicznym, aniżeli te w gospodarkach niedoboru. Są to więc różnice nie mające charakteru ilościowego, lecz różnice o ogromnym ciężarze jakościowym. Przyjrzenie się zagadnieniom domowej ekonomii w państwach rozwiniętych – od strony praktyki oświatowej, wskazuje na dużą wagę, jaką się doń przykład, w trosce o podniesienie jakości życia codziennego, jak i z przesłaniem większej egalitaryzacji stosunków społecznych między płciami, w celu zbliżenia się do urzeczywistnienia bardziej partnerskiego modelu małżeństwa i rodziny. Jak słusznie zakładają teoretycy domowej ekonomii, przemiany na poziomie mikrostrukturalnym w tym zakresie stanowią najlepszą drogę do transformacji stosunków społecznych w makroskali. Stąd nie powinno nikogo dziwić, że wśród domowych ekonomistek można też spotkać feministki.

Domowa ekonomia i edukacja w tym zakresie w państwach rozwiniętych gospodarczo, na każdym nauczonym szczeblu - zakłada koedukację. Model koedukacyjnego nauczania i pomocy w zakresie domowej ekonomii przyjmuje za swój priorytetowy cel dostarczenie i zdobycie podstawowej wiedzy i umiejętności związanych z codziennym życiem, oraz zrozumienie rodzinnego życia poprzez serię praktycznych studiów dotyczących takich między innymi jego dziedzin jak: ubiór, żywność, wyposażenie mieszkania, gospodarowanie budżetem tak, aby rozwinąć praktyczne postawy w kierunku poprawy, czy też ulepszenia życia rodzinnego przez członków rodziny. Na niższym etapie umiejętności – tj. w szkole średniej, uczeń musi opanować: po pierwsze - w zakresie ubioru – rozpoznawania funkcji ubioru, dokonywania właściwej selekcji ubioru - w zależności od okazji, utrzymywania odzieży w porządku, szycia prostych rzeczy – np. toreb oraz dokonywać drobnych reperacji ubioru. Po drugie - w zakresie żywienia – jest to wiedza o podstawowych składnikach żywienia decydujących o zdrowiu, o funkcjach poszczególnych składników żywienia dla organizmu człowieka,

(8) E.Puchnarewicz: Współczesne kontrowersje. Rodzina i kobieta w krajach rozwijających się. [w:] E.Puchnarewicz (red.): Kobieta i rodzina w krajach rozwijających się. Dziedzictwo a wyzwanie współczesności. Warszawa 1999, s. 7-32.

o rodzaju pożywienia ze względu na zawartość poszczególnych składników, oraz o tym, w jaki sposób rozpoznawać znaczenie zrównoważonej diety. Szkolenie obejmuje również przyrządzanie prostych posiłków, z użyciem warzyw i jaj, a także przygotowanie prostych, domowych bufetów, zaplanowanie – jak jeść i serwować posiłki, tak, aby stworzyć przyjemną atmosferę w domu. Po trzecie - w zakresie życia rodzinnego i domowego. Program ten ma pomóc rozpoznać potencjalny zakres prac domowych, role rodzinne i sposoby współdziałania w wykonywaniu prac domowych przez członków rodziny. Instrukcje, jak dbać o swój czysty i schludny wygląd, jak prać odzież, oraz jak dbać o porządek i właściwe utrzymanie domu tak, aby żyło się w nim wygodnie - stanowią składniki tego programu, połączone z wiedzą o tym, jak używać codzienne artykuły, vademecum dotyczącego recydingu, oraz pozbywania się i usuwania odpadków i zanieczyszczeń.

Student - po ukończeniu obligatoryjnych zajęć z domowej ekonomii musi zdobyć następującą wiedzę i umiejętności: - w dziale pierwszym – odzież: jak dokonywać selekcji i wyboru odzieży, z zastosowaniem codziennym i odświętnym, jak dbać o utrzymanie odzieży, jak czyścić ją i prać, oraz naprawiać. Powinien też umieć uszyć prosty fartuszek, albo poszewkę na poduszkę. W dziale drugim – żywność: musi rozpoznać i ułożyć zrównoważoną dietę, oraz przygotowywać posiłki, z zastosowaniem codziennego żywienia, zrozumieć znaczenie rodzinnych spotkań, oraz zaplanować i przygotować rodzinne przyjęcie.

W dziale trzecim - życie rodzinne i mieszkanie, należy opanować: przygotowanie efektywnego planu dotyczącego dysponowania czasem rodziny, oraz wspólnych i indywidualnych celów i zadań do wykonania, w celu rozwinięcia współpracy członków rodziny w zakresie różnych funkcji życia domowego. Kolejną ważną umiejętnością jest wiedza o tym, jak dokonywać zakupów, planować wydatki i wydawać pieniądze, oraz zrozumieć generalnie znaczenie planowania w życiu. W ramach działu trzeciego jest również opanowanie wiedzy związanej z funkcjami mieszkania, tak, aby życie uczynić wygodnym i bezpiecznym. Kolejnym krokiem jest wykonanie prostego, użytecznego sprzętu, znajdującego zastosowanie w życiu rodzinnym i praktyczne wykorzystywanie go w domu.

Program, ułożony przez Ministerstwo Edukacji w Japonii w zakresie domowej ekonomii w latach 1999-2000, zawiera dodatkowo takie treści jak: cykle życia rodziny a potrzeby członków rodziny, rodzina a system zabezpieczeń społecznych oraz prawnych, życie rodzinne i zdrowie, konsumpcja a zasoby środowiskowe, a także domowe projekty i klub domowych aktywności. Ponadto – opanowanie wiedzy z zakresu rozwoju dziecka, jego potrzeb i pielęgnacji, życia i potrzeb ludzi starych, sposobu sprawowania opieki nad nimi, oraz na temat systemu zabezpieczeń społecznych ludzi starych (gerontologii społecznej). Zaplanowano również zajęcia związane z techniką a życiem domowym, w związku z potrzebą doskonalenia kultury techniczno-użytkowej członków gospodarstw domowych. Innowacje technologiczne – jak wiadomo, są ważnym czynnikiem

zmieniającym nie tylko makro-struktury społeczne, ale również zmieniają nie do poznania otoczenie domowe człowieka, zwiększając jego funkcjonalność, wygodę, estetykę i możliwości - słowem jakość życia rodzinno-domowego. Nakładają jednak obowiązek edukacji permanentnej w tym zakresie, czemu wychodzi na przeciw nowocześnie zorientowana i nauczana domowa ekonomia w Japonii.

Profil nauczania domowej ekonomii w Niemczech, gdzie przedmiot ten ma bodaj najdłuższe, a niewątpliwie najbogatsze tradycje w Europie związane z jego nauczaniem, zawiera równie aktualne, ważne i zróżnicowane treści.

Na marginesie warto może przy okazji wspomnieć, że w historii szkolnictwa niemieckiego był też taki okres, kiedy specjalizacja w zakresie domowej ekonomii na poziomie szkoły średniej, potocznie i pogardliwie zwana „maturą z budyniu”, zamykała dalszą drogę edukacji dla dziewcząt i jakiejkolwiek szanse na jej kontynuację. W okresie III Rzeszy ten profil nauczania dla kobiet dominował. Mogło to utrwalić negatywne skojarzenia i pejoratywny, wypaczony obraz możliwych funkcji i zastosowania domowej ekonomii. Na szczęście okres ten należy już do przeszłości. Zmieniające się jednak zadania, jakie stawia się wobec tego przedmiotu, jak i sama jego koncepcja, tkwią głęboko w nurcie aktualnych wyobrażeń na temat wzajemnych relacji płci w danym typie społeczeństwa. Kształtowane są też przez jego potrzeby, a także modele małżeństwa i rodziny, które uznaje się za dominujące, czy też preferowane.

Szczególnie interesującym elementem treści programowych, zawartych w nauczaniu domowej ekonomii w Niemczech, a będących swego rodzaju novum i znakiem czasu, jest edukacja konsumencka (podobne elementy programu domowej ekonomii wprowadza się też w Holandii i Danii). Koniec lat osiemdziesiątych i lata dziewięćdziesiąte przynoszą rozwój świadomości ekologicznej i co się z tym wiąże, świadomości konsumenckiej w tym zakresie. Znajduje to odbicie w programach domowej ekonomii.

Działalność marketingowa powinna wspierać i kształtować świadomość ekologiczną, a przez to hierarchię potrzeb, które byłyby bodźcem powstawania produktów i usług ekologicznych. Ekologizacja marketingu, czyli „zielonego marketingu”, powinna być aktywnym narzędziem kształtowania hierarchii potrzeb gospodarstw domowych. Stworzenie warunków akceptacji przez gospodarstwo domowe określonych towarów, dokonuje się w drodze próbnego zakupu, a następnie ponowienia go, oraz utrzymania tzw. lojalności zakupowej.

Celem strategii ekomarketingowej jest wyodrębnienie nowej grupy konsumentów, którzy chcą żyć w czystym środowisku. Ta właśnie grupa tworzy niszę rynkową danego wytwórcy produktów ekologicznych (...). Pozyskiwanie tych grup konsumentów jest możliwe dla przedsiębiorstwa, które prowadzi marketing ekologiczny, czyli taki, który budzi poczucie odpowiedzialności społeczeństwa za stan środowiska naturalnego⁽⁹⁾. Gospodarstwa domowe, jako grupy

(9) N.Rosalska: Zintegrowane zarządzanie środowiskiem i jakością w przetwórstwie drobiarskim (na przykładzie firmy Konspol). Maszynopis pracy magisterskiej – Poznań 1999.

o ukształtowanej świadomości konsumenckiej, powinny być świadome tego, że przedsiębiorstwo realizujące ekomarketing ma do dyspozycji cztery grupy środków, wg. klasyfikacji narzędzi marketingowych, tzw. cztery P, tj. produkt, cenę, dystrybucję i promocję – tak, aby realizować wybrane, strategiczne cele. „Najczęściej cena produktu ekologicznego jest nieco wyższa, ponieważ produkt ekologiczny jest droższy (w krótkim czasie), a w dłuższym powoduje oszczędność zasobów przyrodniczych i zdrowia ludzkiego. Odbiorcy produktów ekologicznych kupują je natomiast także wtedy, gdy są nieco droższe od innych tego typu, gdyż uważają swoje decyzje za wkład w ochronę środowiska. Ważnym elementem wiedzy o produkcie – jest wiedza o jego dystrybucji. Stanowi ona zbiór działań związanych z udostępnieniem wytworzonego produktu w miejscu i czasie odpowiadającym nabywcy. Chodzi też tutaj o wybór takiego kanału dystrybucji, który najlepiej wyeksponowałby ekologiczne właściwości produktu. Promocja (czyli komunikacja producenta z konsumentem), stanowi ostatni element ekomarketingu.

Reklama ekologiczna – jest taką właśnie formą promocji „również dzięki niej rośnie świadomość ekologiczna gospodarstw domowych nt. konieczności ochrony przyrody, którą można wspierać, nabywając produkty czystsze ekologicznie.”⁽¹⁰⁾

Również ekoetykietowanie spełnia podobne funkcje jak reklama (chodzi tutaj o funkcje informacyjne i edukacyjne) w stosunku do konsumenta (obok funkcji marketingowej). Nadrzędnym celem stosowania eko- znaku jest wskazanie produktów przyjaznych środowisku, czyli tych, których proces produkcji wyróżnia się mniejszą uciążliwością dla środowiska. Eko- znaki mają zachęcić potencjalnych nabywców do wyboru produktów ekologicznych, jak również stymulują zachowania producentów, ponieważ zwiększają ich zainteresowanie zagadnieniami istotnymi z punktu widzenia ekorozwoju. Wiedza konsumencka w tym zakresie staje się coraz bardziej istotnym elementem edukacji adresowanej do gospodarstw domowych.

Jak wynika z naszego skrótego przeglądu, charakter i profil domowej ekonomii jest zróżnicowany, bowiem niejednorodny jest zarówno profil potrzeb i możliwości danego społeczeństwa – jak i w jego obrębie – poszczególnych regionów. Nie zmienia to jednak w niczym faktu, iż potrzeby rozwojowe i wyzwania cywilizacyjne narzucają gospodarstwom domowym w państwach rozwiniętych pewien kanon wspólnych zadań. Najważniejsze z nich autorki starały się uwzględnić w opracowaniu. Z pewnością więc – dostosowana do tych standardów nowoczesna domowa ekonomia, jako jeden z celów doradztwa rolniczego, jest ofertą wyjątkowo na czasie, przyczyniającą się do wieloczynnikowego modernizowania oblicza polskiej wsi współczesnej.

(10) N.Rosalska: Zintegrowaneop. cit.

LITERATURA:

Home Economics Education in Japan. The Japan Association of Home Economics Education. 1999.

A.Mrozek-Dumanowska (red.): Kobiety krajów pozaeuropejskich wobec problemów współczesności. Warszawa 1995.

R.Siemieńska: Kobiety nowe wyzwania. Starcie przeszłości z teraźniejszością. Warszawa 1996.

B.Tryfan: Kobiety w rolniczych rejonach świata. Warszawa 1979.

A.Wachowiak: Kobieta wiejska w Polsce w latach dziewięćdziesiątych. Wybrane aspekty charakterystyki socjologicznej. Roczniki Socjologii Rodziny Nr XI 1999.

IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

ZARZĄDZANIE ŚRODOWISKOWE WEDŁUG NORM ISO SERII 14000

W wyniku szybkiego rozwoju wielu gałęzi przemysłowych i ich negatywnego oddziaływania na otoczenie, w minionym dziesięcioleciu podjęto szereg działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego. W ostatnich latach w różnych zakładach produkcyjnych z powodzeniem wprowadzono, jako jeden z elementów zarządzania ogólnego, tzw. **zarządzanie środowiskowe**, promowane przez liczne organizacje międzynarodowe i rządy wielu państw.

Zarządzanie środowiskowe to nowe podejście, którego głównym celem jest minimalizacja niekorzystnych wpływów działalności człowieka na środowisko, poprzez redukcję ilości zanieczyszczeń i odpadów u źródła ich powstawania.

Po uchwaleniu Rozporządzenia Rady Europy Nr 1836/93, z 29 czerwca 1993 roku, o dobrowolnym udziale zakładów przemysłowych w europejskim systemie zarządzania ekologicznego oraz kontroli⁽¹⁾ nastąpiła potrzeba wdrożenia, realizacji i oceny skuteczności takich systemów. Zgodnie z tym rozporządzeniem „każdy właściciel zakładu, którego procesy, wyroby lub usługi mogą stanowić zagrożenie dla środowiska, powinien podjąć wszelkie starania mające na celu nie dopuszczenie do wystąpienia ryzyka ekologicznego”.⁽²⁾

Prace nad opracowaniem norm dotyczących zarządzania środowiskiem rozpoczął w 1992 roku Komitet Techniczny TC 207 Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej (ang. International Organization for Standardization) powołany przez SAGE (Strategic Advisory Group on the Environment). Projekt normy ISO 14001 przedstawiono i zaopiniowano w 1994 roku. Zgodnie z wymaganiami tej normy **system zarządzania środowiskowego (SZŚ)** powinien zapewnić stałą po-

(1) Rozporządzenie to znane jest również pod nazwą przepisy EMAS - skrót od angielskiej nazwy Environmental Management and Auditing System.

(2) Zob. J.B.Berdowski, H.Malinowski, L.Chrzanowska: Wdrażanie systemów zarządzania środowiskowego według norm serii ISO 14000. [w:] „Przemysł Spożywczy” nr 11/97, s. 6-9.

prawę stanu ochrony środowiska poprzez konsekwentną realizację zadań i celów związanych z polityką ekorozwoju.

Polska zobowiązała się do stosowania zasad ekorozwoju w wyniku:

- podpisania Układu Stowarzyszeniowego ze Wspólnotami Europejskimi,
- przyjęcia dokumentu Konferencji ONZ w Rio de Janeiro, w tym Agendy 21,⁽³⁾
- podpisania i ratyfikowania wielu konwencji ekologicznych o podstawowym znaczeniu dla ochrony środowiska, w skali globalnej i regionalnej.

Jednak już w latach osiemdziesiątych stan środowiska naturalnego nie był bez znaczenia. W zakładach przemysłowych popularyzowano i wdrażano zasady **Czystej Produkcji** polegającej na zapobieganiu u źródła powstawaniu odpadów stałych, ścieków, gazów i pyłów oraz oszczędności energii, wody, paliw i innych zasobów naturalnych w procesach produkcyjnych, usługach oraz innych.

Na podstawie Ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska (Dz.U. z 1994 r. Nr 49, poz. 196, z późniejszymi zmianami) i jej nowelizacji (Dz.U. Nr 133 z 1997 r., poz. 885) oraz Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o odpadach (Dz.U. Nr 96, poz. 592) każda jednostka organizacyjna jest prawnie zobowiązana do przeciwdziałania emisji szkodliwych związków organicznych i nieorganicznych oraz redukcji odpadów powstających w trakcie przebiegu procesów technologicznych w oczyszczalniach ścieków i zakładach przemysłowych. W świetle wymagań ww. aktów prawnych Czysta Produkcja stanowi podstawową zasadę ochrony środowiska w Polsce. Dlatego stosowanie zasad Czystej Produkcji uważa się za etap wstępny przy wdrażaniu w przedsiębiorstwie systemu zarządzania środowiskowego wg normy ISO 14001.

W celu zrozumienia wymagań dotyczących systemu zarządzania środowiskowego konieczne jest wyjaśnienie kilku definicji i pojęć bezpośrednio związanych z tym systemem, tj.:

- **system zarządzania środowiskowego** - część ogólnego systemu zarządzania, która obejmuje strukturę organizacyjną, planowanie działalności, odpowiedzialności, zasady, procedury, procesy i środki potrzebne do opracowywania, wdrażania, realizowania, przeglądu i utrzymywania polityki środowiskowej;
- **polityka środowiskowa** - deklaracja organizacji o zamierzeniach odnoszących się do ogólnych efektów prowadzonej działalności środowiskowej, określająca ramy do działania i ustalenia celów oraz zadań środowiskowych organizacji;

(3) W 1992 r. odbyła się Konferencja ONZ - Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro - dotycząca działań podjętych na rzecz ekorozwoju. Dorobkiem tejże konferencji jest m.in. „Globalny Program Działań Agendy 21” dotyczący ogólnosiwiatowego, zrównoważonego rozwoju.

- **cel środowiskowy** - ogólny cel wynikający z polityki środowiskowej, określony przez kierownictwo organizacji;
- **zadanie środowiskowe** - szczegółowe wymaganie działalności środowiskowej, wyrażane ilościowo w miarę możliwości, mające zastosowanie do organizacji lub jej części, wynikające z celów środowiskowych, które należy określić oraz zrealizować;
- **działalność środowiskowa** - mierzalne wyniki systemu zarządzania środowiskowego, powiązane ze sterowaniem aspektami środowiskowymi organizacji, oparte na polityce, celach i zadaniach środowiskowych;
- **aspekt środowiskowy** - element działalności, wyrobu lub usługi organizacji, który może oddziaływać ze środowiskiem;
- **oddziaływanie środowiskowe** - każda zmiana w środowisku, niekorzystna lub korzystna, całkowicie lub częściowo wynikająca z działalności, wyrobów lub usług organizacji;
- **audit systemu zarządzania środowiskowego** - proces systematycznej i udokumentowanej weryfikacji mający na celu obiektywne uzyskanie dowodów i ich ocenę, na podstawie których określa, czy system zarządzania środowiskowego jest zgodny z ustalonymi przez organizację kryteriami auditu systemu zarządzania środowiskowego oraz przedstawienie wyników tego procesu kierownictwu.

W trakcie wdrażania, a następnie utrzymania systemu zarządzania środowiskowego zgodnie z normą PN-EN ISO 14001, należy opracować następujące procedury:

WYMAGANIA DOTYCZĄCE SYSTEMU ZARZĄDZANIA ŚRODOWISKOWEGO

1. Wymagania ogólne

Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać system zarządzania środowiskowego.

2. Polityka środowiskowa

Najwyższe kierownictwo powinno określić politykę środowiskową organizacji, która będzie:

- a) odpowiednia do charakteru, skali oraz wpływów jej działań - wyrobów lub usług - na środowisko;
- b) zawierała zobowiązanie do ciągłego doskonalenia i zmniejszania zanieczyszczeń;
- c) zawierała zobowiązanie do spełniania odpowiednich wymagań wynikających z ustawodawstwa i przepisów prawnych dotyczących środowiska oraz innych wymagań dotyczących organizacji;

- d) stanowiła podstawę do ustalenia i przeglądu celów oraz zadań środowiskowych;
- e) udokumentowana, wdrożona i utrzymywana;
- f) podana do wiadomości wszystkim pracownikom.

3. Planowanie

3.1 Aspekty środowiskowe

W celu określenia aspektów środowiskowych, które mają lub mogą mieć znaczący wpływ na środowisko, organizacja powinna ustanowić i utrzymywać procedurę identyfikacji aspektów środowiskowych związanych ze swoimi działaniami, wyrobami lub usługami, które może nadzorować i na które może wpływać.

3.2 Wymagania prawne i inne

Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać procedurę identyfikacji i dostępu do wymagań prawnych i innych, które dotyczą organizacji i które mają zastosowanie do aspektów środowiskowych związanych z jej działaniami, wyrobami i usługami.

3.3 Cele i zadania

Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać udokumentowane cele i zadania środowiskowe uwzględniając całą strukturę organizacyjną. Przy określaniu i podczas przeglądu tych celów należy wziąć pod uwagę wymagania prawne, aspekty środowiskowe, opcje technologiczne, wymagania finansowe, operacyjne oraz uwzględnić korzyści zarówno dla organizacji, jak i stron zainteresowanych.

3.4 Program zarządzania środowiskowego

Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać program osiągania swoich celów i zadań przydzielonych konkretnym jednostkom organizacyjnym, które będą odpowiedzialne za ich planową realizację.

4. Wdrażanie i funkcjonowanie

4.1 Struktura i odpowiedzialność

- W celu osiągnięcia skutecznego systemu zarządzania środowiskowego należy jasno określić i udokumentować zadania, zakres odpowiedzialności oraz uprawnień wszystkich pracowników.
- Kierownictwo powinno zapewnić środki niezbędne do wdrożenia i nadzoru systemu zarządzania środowiskowego, tj.: zasoby ludzkie, technologie, zasoby finansowe.
- Najwyższe kierownictwo organizacji powinno powołać pełnomocnika ds. systemu, który niezależnie od innych obowiązków powinien mieć określone zadania, odpowiedzialność i uprawnienia.

4.2 Szkolenie, świadomość i kompetencje

- Organizacja powinna zidentyfikować potrzeby szkoleniowe i wymagać, aby wszyscy pracownicy, których praca może mieć znaczący wpływ na środowisko, zostali odpowiednio przeszkoleni.
- Pracownicy ci powinni być kompetentni dzięki swojemu wykształceniu, szkoleniu i doświadczeniu.

4.3 Komunikowanie się

Biorąc pod uwagę aspekty środowiskowe i system zarządzania środowiskowego organizacja powinno ustanowić i utrzymywać procedury dotyczące:

- a) sposobu komunikowania się różnych szczebli i komórek organizacyjnych wewnątrz organizacji;
- b) sposobu otrzymywania informacji, dokumentacji i komunikowania się ze stronami zainteresowanymi z zewnątrz.

4.4 Dokumentacja systemu zarządzania środowiskowego

Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać informacje, w formie zapisu na papierze lub w postaci elektronicznej, które opisują podstawowe elementy systemu zarządzania i ich wzajemne oddziaływanie oraz wskazują dokumentację związaną.

4.5 Nadzór nad dokumentacją

Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać procedury nadzorowania dokumentów wymaganych w niniejszej normie, w celu zapewnienia, że dokumenty będą:

- poddawane okresowym przeglądom, w miarę potrzeb nowelizowane oraz zatwierdzane przez upoważnionych pracowników,
- dostępne we wszystkich miejscach, w których wykonywane są operacje istotne dla skutecznego funkcjonowania systemu zarządzania środowiskowego,
- natychmiast usuwane w postaci nieaktualnej lub w inny sposób zabezpieczone przed niezamierzonym ich użyciem.

Ponadto dokumentacja powinna być czytelna, datowana i łatwa do identyfikacji.

4.6 Sterowanie operacyjne

Organizacja powinna określić operacje i działania, które są związane z istotnymi aspektami środowiskowymi zgodnie z polityką, celami i zadaniami organizacji.

4.7 Gotowość na wypadek awarii i reagowanie na awarie

Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać procedury identyfikowania potencjalnych wypadków i sytuacji awaryjnych oraz reagowania na awarie, a także w celu zapobiegania i zmniejszania związanych z nimi wpływów na środowisko.

5. Sprawdzanie i działania korygujące

5.1 Monitorowanie i pomiary

- Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać procedury w celu regularnego monitorowania i dokonywania pomiarów kluczowych charakterystyk swoich operacji i działań, które mogą mieć znaczący wpływ na środowisko.
- Sprzęt do monitorowania powinien być wzorcowany, a czynność ta zapisana.
- Organizacja powinno ustanowić i utrzymywać udokumentowaną procedurę okresowej oceny zgodności z odpowiednimi przepisami i regulacjami prawnymi dotyczącymi ochrony środowiska.

5.2 Niezgodności oraz działania korygujące i zapobiegawcze

Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać procedury w celu określenia odpowiedzialności i uprawnień w zakresie postępowania z niezgodnościami, badania ich przyczyn oraz podejmowania działań mających na celu zmniejszenie jakichkolwiek skutków z tym związanych, a także inicjowania przeprowadzania działań korygujących i zapobiegawczych.

5.3 Zapisy

Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać procedury identyfikacji, utrzymania i dysponowania zapisami dotyczącymi systemu zarządzania środowiskowego.

Zapisy te powinny być czytelne, możliwe do zidentyfikowania oraz pozwalające na prześledzenie danego działania, wyrobu lub usługi.

5.4 Audit systemu zarządzania środowiskowego

Organizacja powinna ustanowić i utrzymywać program procedury okresowych auditów systemu zarządzania środowiskowego, które przeprowadza się w celu:

- a) określenia, czy system zarządzania środowiskowego jest czy nie jest:
 - zgodny z zaplanowanymi działaniami w ramach zarządzania środowiskowego według niniejszej normy,
 - właściwie wdrożony i utrzymywany.
- b) dostarczenia kierownictwu informacji dotyczących skuteczności wprowadzonego systemu.

Program auditów organizacji, łącznie z harmonogramem, powinien być oparty na znaczeniu działań podjętych w ramach ochrony środowiska oraz na wynikach poprzednich auditów. Procedury auditu powinny obejmować zakres auditu, częstotliwość, metodykę oraz odpowiedzialność i wymagania związane z przeprowadzeniem auditu i przekazywaniem jej wyników.

6. Przegląd wykonywany przez kierownictwo

Najwyższe kierownictwo organizacji powinno przeprowadzać w określonych odstępach czasu przegląd systemu zarządzania środowiskowego, w celu dokona-

nia oceny jego stałej przydatności i skuteczności. Przegląd powinien być udokumentowany.

ANEKS DO NORMY PN-EN ISO 14001

Aneks do ww. normy zawiera dodatkowe zalecenia dotyczące wprowadzenia poszczególnych procedur, tj.:

Ad. 3. Planowanie

Ad. 3.1 Aspekty środowiskowe

Zaleca się, aby organizacja, która nie wdrożyła jeszcze żadnego systemu zarządzania środowiskowego, ustaliła najpierw swoją obecną pozycję względem środowiska przeprowadzając przegląd dotyczący:

- a) wymagań wynikających z ustawodawstwa i przepisów prawnych;
- b) identyfikacji znaczących aspektów środowiskowych;
- c) sprawdzenia wszystkich obecnych działań i procedur zarządzania środowiskowego;
- d) oceny informacji uzyskanych z analizy zaistniałych incydentów.

Ad. 3.2 Wymagania prawne i inne

Inne wymagania dotyczące organizacji, mogą być zawarte w:

- a) branżowym kodeksie postępowania;
- b) umowach z władzami lokalnymi;
- c) wytycznych nie objętych przepisami prawnymi.

Ad. 3.3 Cele i zadania

Zaleca się, aby w ramach systemu zarządzania środowiskowego, kierownictwo organizacji określiło specyficzne cele i konkretne zadania oraz środki zapobiegawcze uwzględniające ochronę środowiska.

Ad. 3.4 Program zarządzania środowiskowego

Zaleca się, aby w programie opisano, w jaki sposób zostaną osiągnięte cele i zadania organizacji, łącznie z podaniem harmonogramu i osób odpowiedzialnych za wdrożenie polityki środowiskowej organizacji.

Ad. 4 Wdrażanie i funkcjonowanie

Ad. 4.1 Struktura i odpowiedzialność

Kierownictwo organizacji powinno jasno określić zakres odpowiedzialności poszczególnych pracowników w celu zapewnienia skutecznego funkcjonowania systemu zarządzania środowiskowego.

Ad. 4.2 Szkolenia, świadomość i kompetencje

Zaleca się, aby kierownictwo organizacji określiło wymagania odnośnie poziomu doświadczenia, kompetencji i wykształcenia pracowników niezbędne do wdrożenia i prawidłowego funkcjonowania systemu zarządzania środowiskowego.

Ad. 4.3 Komunikowanie się

Zaleca się, aby organizacja wdrożyła procedurę otrzymywania, dokumentowania i reagowania na odpowiednie informacje i zapytania zainteresowanych stron.

Ad. 4.4 Dokumentacja systemu zarządzania środowiskowego

Zaleca się, aby stopień szczegółowości dokumentacji był wystarczający do opisania podstawowych elementów zarządzania środowiskowego i ich wzajemnych powiązań.

Pozostała dokumentacja może obejmować:

- a) informacje dotyczące procesu;
- b) schematy organizacyjne;
- c) normy wewnętrzne i procedury organizacyjne;
- d) plany wewnętrznych działań na wypadek awarii.

Ad. 5.2 Niezgodność oraz działania korygujące i zapobiegawcze

Zaleca się, aby przy ustanawianiu i utrzymywaniu procedur dotyczących badania i poprawiania niezgodności, organizacja uwzględniła podstawowe elementy, tj.:

- a) identyfikowanie przyczyn niezgodności;
- b) identyfikowanie i wdrażanie niezbędnych działań korygujących;
- c) wdrażanie lub modyfikowanie środków nadzoru niezbędnych do uniknięcia powtórzenia niezgodności;
- d) zapisywanie wszelkich zmian wynikających z działań korygujących.

Ad. 5.4 Audit systemu zarządzania środowiskowego

Zaleca się, aby program i procedury auditu dotyczyły:

- a) działań i obszarów, które należy objąć auditem;
- b) częstości auditów;
- c) odpowiedzialności związanej z kierowaniem i prowadzeniem auditów;
- d) przekazywania wyników auditu;
- e) kompetencji auditora;
- f) sposobu przeprowadzania auditu.

Audyty mogą być przeprowadzane przez pracowników danej organizacji i/lub osoby z zewnątrz.

Ad. 6 Przegląd wykonywany przez kierownictwo

Zaleca się, aby kierownictwo organizacji, które określało politykę środowiskową, cele i procedury przeprowadziło ich przegląd.

Zaleca się, aby przeglądy dotyczyły:

- a) wyników auditów;
- b) stopnia, w jakim cele i zadania zostały osiągnięte;
- c) ciągłej przydatności systemu zarządzania środowiskowego z uwzględnieniem zmieniających się warunków;
- d) obaw i oczekiwań zainteresowanych stron.

Zaleca się, aby spostrzeżenia, wnioski i zalecenia były udokumentowane, w celu podjęcia niezbędnych działań.

O certyfikat systemu zarządzania środowiskowego zgodnie z wymaganiami normy ISO 14001 mogą ubiegać się nie tylko zakłady przemysłowe, ale również przedsiębiorstwa usługowe, budowlane, a także instytucje, miejscowości, szpitale i szkoły, które dostrzegają celowość podjęcia działań proekologicznych. Certyfikat ISO 14001 wydawany jest na 3 lata. W tym czasie system zarządzania środowiskowego danego zakładu objęty jest kompleksowym monitoringiem - dwa razy w roku przeprowadzane są audyty wewnętrzne, raz kontrolny audit zewnętrzny.⁽⁴⁾

Liczba zakładów przemysłowych w Polsce i na świecie posiadających certyfikat zgodności z normą ISO 14001 nie jest tak duża jak w przypadku certyfikacji systemów zarządzania jakością wg norm ISO serii 9000, ale stopniowo wzrasta i będzie stanowiła wyznacznik stanu ochrony środowiska w danym kraju.

Stosowanie systemu zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie jest dobrowolne, ale potencjalne korzyści z jego wprowadzenia są duże mimo, że nie przyczyniają się bezpośrednio do wzrostu zysków. Przede wszystkim wzrasta pozycja przedsiębiorstwa oraz konkurencyjność na rynku krajowym i zagranicznym. Tworzą się nowe możliwości produkcyjne, następuje obniżenie kosztów zagospodarowania i usuwania odpadów oraz zużycia energii.

Ponadto, posiadanie udokumentowanego systemu zarządzania środowiskowego przynosi przedsiębiorstwu wymierne efekty ekonomiczne. Zakłady produkcyjne, które wdrożyły i realizują cele i zadania środowiskowe w ramach SZŚ gwarantują, że ryzyko wystąpienia awarii w ich zakładzie powodujących szkody w środowisku jest minimalne. Tworzą się dobre relacje z władzami lokalnymi i instytucjami użyteczności publicznej.

(4) Por. J. Bednarowski: Ekskluzywny certyfikat. [w:] „Nowy Przemysł” Nr 2/99, s. 80.

Zmniejsza się ryzyko odpowiedzialności karnej, następuje redukcja kar i odszkodowań z tytułu zanieczyszczenia środowiska. Dlatego firmy ubezpieczeniowe w Europie Zachodniej obniżają składki przedsiębiorstwom posiadającym system zarządzania środowiskowego. Banki udzielając kredytu dostrzegają także w certyfikacji systemu zarządzania środowiskowego dodatkowe zabezpieczenie, że kredytobiorca nie wpadnie w kłopoty związane z zagrożeniem dla środowiska.⁽⁵⁾

Podsumowując, system zarządzania środowiskowego jest elementem wspomagającym politykę rządu, administracji terenowej i organizacji gospodarczych w działaniach proekologicznych mających na celu ochronę środowiska naturalnego, poprzez redukcję emisji zanieczyszczeń i minimalizację produkowanych odpadów. Poprzez wdrażanie systemu zarządzania środowiskowego, zgodnie z normą ISO 14001, możliwe jest skuteczne rozwiązywanie problemów ekologicznych zakładów przemysłowych, usługowych i innych oraz opracowywanie, a następnie realizowanie strategii i programów zrównoważonego rozwoju gmin, powiatów i województw.

(5) Zob. S.Pater: Mechanizm poprawy czystości środowiska. [w:] „*Nowy Przemysł*” Nr 2/99, s. 78.

Z PRACY DORADCZEJ

HENRYK JEDYNAK

Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego
w Modliszewicach

DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZYCH ORGANIZACJI ROLNICZYCH W WOJEWÓDZTWIE ŚWIĘTOKRZYSKIM

Charakterystyczną cechą rolnictwa regionu świętokrzyskiego jest duże rozdrobnienie gospodarstw. Łącznie na terenie województwa znajduje się około 135 tys. gospodarstw. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa wynosi ok. 5,4 ha UR. W gospodarce rynkowej rolnik posiadający małą skalę produkcji i często nieprzygotowany do sprzedaży produktu nie jest partnerem dla hurtowników, przetwórców i detalistów.

W wyniku powstałych uwarunkowań mniejszym problemem dla producentów jest wyprodukowanie towaru niż jego sprzedaż. Wzrastającą konkurencję na rynku polskim wygrywać będą ci producenci, którzy zastosują nowoczesne technologie produkcji, wymagane standardy jakościowe przygotowania produktu, dystrybucji i promocji. Dlatego producenci, przetwórcy, a także handlowcy nie mogą operować towarem rozdrobnionym i niejednolitym. Wymienione wymagania i potrzeby są trudne do spełnienia producentom o małej i średniej skali produkcji. W realizacji tych zadań znaczącą rolę mogą odegrać grupy producenckie.

W gospodarce rynkowej jednym ze sposobów obrony pozycji producentów jest zmiana sposobów uczestnictwa na rynku. Z biernego należy stać się aktywnym uczestnikiem rynku, a jednym ze sposobów jest powołanie przez producentów własnych organizacji pełniących rolę integratora rozproszonych, pojedynczych, często drobnych producentów.

Przykładem aktywnego uczestnictwa na rynku produktów rolnych są grupy producenckie w województwie świętokrzyskim. Ogółem w tym rejonie funkcjo-

nuje 68 grup producentów rolnych z czego: 62 jest zarejestrowanych w sądzie, 3 są w trakcie rejestracji, a 3 są grupami nieformalnymi.

Analizując pierwsze doświadczenia w tworzeniu grup producenckich rolnicy stwierdzili, że w pierwszym etapie organizowania się należy wybierać takie formy prawno-organizacyjne, które będą się charakteryzować:

- mało skomplikowaną strukturą działania,
- prostą i zrozumiałą procedurą rejestracyjną,
- „łagodnymi” przepisami regulującymi jej działanie,
- niskimi kosztami tworzenia organizacji.

Kierując się wymienionymi kryteriami poszczególne grupy producenckie zdecydowały się funkcjonować w następujących formach:

Forma prawna	Liczba grup producenckich	Struktura procentowa
Spółdzielnie	13	19,1
Stowarzyszenia	47	69,1
Zrzeszenia	2	3,0
W trakcie rejestracji	3	4,4
Nieformalne	3	4,4
Razem	68	100,0

Grupy producenckie w województwie świętokrzyskim zrzeszają 1868 rolników. Przeciętnie w jednej grupie zrzeszonych jest około 30 rolników. Ogólna powierzchnia zrzeszonych gospodarstw wynosi 16 703 ha, natomiast przeciętna powierzchnia zrzeszonego gospodarstwa towarowego wynosi 11,6 ha. Jest ona również znacznie wyższa od gospodarstw, których właścicielki zrzeszone są w organizacjach kobiecych oraz stowarzyszeniach agroturystycznych. Powierzchnie tych gospodarstw wahają się od 3 do 4 ha. Do rolniczych grup producenckich przystępują najczęściej rolnicy posiadający gospodarstwa towarowe (ponad 80% produkcji wytwarzanej w gospodarstwie jest przeznaczana na sprzedaż).

Spośród 62 grup producenckich zarejestrowanych w sądzie 25 posiada aktualnie podpisane umowy na dostawę określonych produktów do zakładów przetwórstwa rolnego, w tym:

- 7 z zakładami mięsnymi na dostawę około 30 tys. tuczników,
- 14 z Kielecką Chłodnią na dostawę 1600 ton ziemniaków (do przerobu na frytki),
- 4 na dostawę owoców miękkich (około 400 ton truskawki i porzeczek).

Z dotychczasowych obserwacji wynika, że wybór produktu stanowi najczęściej podstawę grupowania się rolników. Wynika to z sytuacji na rynku poszczególnych produktów. W województwie świętokrzyskim w grupach producenckich

zrzeszeni są rolnicy, którzy specjalizują się w produkcji jednego lub dwóch produktów. Zdaniem rolników tak zorganizowani producenci mają podobne problemy i starają się je najkorzystniej rozwiązać. Podział grup ze względu na specjalizację produkcji ilustruje tabela 1.

Tabela 1

Liczba grup producenckich i ich specjalizacja

Lp.	Rodzaj produkcji lub usługi	Liczba grup producenckich	% w ogólnej liczbie grup
1.	Produkcja trzody chlewnej	22	32,3
2.	Produkcja ziemniaków	9	13,2
3.	Warzywa i ziemniaki	15	22,0
4.	Owoce	9	13,2
5.	Zboża	3	4,4
6.	Drób	2	3,0
7.	Konie	1	1,5
8.	Bydło	2	3,0
9.	Organizacje kobiece	2	3,0
10.	Agroturyzm	3	4,4
	Razem	68	100,0

Zródło: Opracowanie własne.

Przykładem zorganizowanej działalności rolników posiadających gospodarstwa specjalistyczne są grupy producentów trzody chlewnej. Są producentami najliczniej zorganizowanymi w województwie świętokrzyskim. Pierwsze grupy tego typu powstały w 1995 r. Wielu rolników już w tym okresie zdawała sobie sprawę, że postępująca koncentracja produkcji w wielu krajach jest jedną z podstaw do obniżenia kosztów produkcji i poprawy jakości produktu. Natomiast znaczna część rolników w nowej sytuacji gospodarczej nie potrafiła uporać się z nieznanymi dotąd problemami oraz zostali postawieni w sytuacji działania pojedynczo. Jednocześnie lukę rynkową, po upadku wielu jednostek gospodarczych obsługujących rolnictwo, zajęli pośrednicy, czerpiąc wysokie zyski ze swych działań.

Przeciwstawiając się zaistniałej sytuacji grupy producentów trzody chlewnej postanowiły:

1. Organizować grupowy marketing trzody chlewnej:

- prowadzić negocjacje cenowe z odbiorcami,
- poprawić organizację skupu (ustalanie partii i terminów odbioru tuczników),
- prowadzić badanie rynku,
- planować produkcję w oparciu o badanie rynku.

Badania rynku mogą wspierać proces planowania i podejmowania decyzji marketingowych we wszystkich aspektach. Kierownictwo organizacji rolniczych potrzebuje niezawodnej informacji o własnej firmie i o rynku aby trafnie podejmować decyzje. Grupy producenckie trzody chlewnej podpisały umowy z tymi zakładami mięsnymi, które zaoferowały najlepsze warunki współpracy. Dodatkowe pieniądze z tego tytułu były bardzo przydatne przy uruchamianiu działalności gospodarczej grup producenckich.

2. Poprawić jakość i efektywność produkcji.

Członkowie niektórych grup producentów trzody chlewnej w początkowym okresie działalności grupowej produkowali tuczniki o mięsności 38-40%. Dziś, dzięki wspólnej pracy w zakresie poprawy genetyki i żywienia świń, osiągają mięsność 50-55% i nie mają problemów ze sprzedażą tuczników. Wyniki ekonomiczne pomimo zmieniającej się koniunktury na rynku były również korzystniejsze niż u rolników produkujących tuczniki tradycyjnie.

3. Usprawnić przepływ informacji między członkami grupy a organizacjami kupującymi.

Zakłady mięsne współpracujące z grupami producenckimi raz w tygodniu informują je o ustalonych cenach. Ponadto przedstawiciele zarządów grup zapraszani są na szkolenia i seminaria organizowane przez zakłady z którymi współpracują.

4. Wypracować modelowy kontrakt, który zawierał będzie:

- zasady uzgadniania terminów dostaw,
- sposób obsługi klasyfikacyjnej, transportowej i finansowej,
- zasady płatności, z uwzględnieniem obowiązujących norm jakościowych,
- wspólny program w zakresie poprawy genetyki i technologii produkcji.

Większość z wymienionych punktów przy zawieraniu kontraktów z odbiorcami jest już przestrzegana. Nadmienić również należy, że łatwiej jest wypracować kontrakt dla obopólnych korzyści z dużymi zakładami mięsnymi niż z małymi.

Niestety nie dopracowano się natomiast z żadnym zakładem przetwórstwa mięsnego programu w zakresie poprawy genetyki i technologii produkcji.

5. Organizować grupowe zaopatrzenie w środki produkcji.

Korzyści finansowe uzyskiwane przy grupowym zaopatrzeniu się w środki produkcji spowodowały, że 80% grup producenckich rozwiązuje ten problem wspólnie. Ciągłe obniżający się zysk jednostkowy z produkcji trzody chlewnej zmusza producentów do obniżenia kosztów produkcji. Wspólny zakup pasz i innych środków produkcji pozwala wynegocjować korzystne ceny, poprzez obniżenie marży przez dostawcę oraz przedłużenie terminu płatności. Innym korzy-

stnym aspektem grupowego działania jest dostęp do doradztwa zwłaszcza w zakresie doskonalenia procesu produkcyjnego.

Podobne działania podejmowane są przez producentów specjalizujących się w innych gałęziach produkcji. Na szczególne wyróżnienie zasługują producenci ziemniaków, warzyw, truskawek i drobiu.

Zmieniające się wymagania rynku zmuszają do pracy nad doskonaleniem jakości produktów zarówno Przedsiębiorstwo Przemysłu Chłodniczego w Kielcach jak i producentów ziemniaków. W związku z tym producenci muszą śledzić postęp naukowy i opanować nowe technologie. Sprostać tym wymaganiom mogą grupy producentów ziemniaków, których powstało na terenie województwa świętokrzyskiego 13 oraz 11 grup producentów warzyw i ziemniaków. Powierzchnia uprawy ziemniaków w zrzeszonych gospodarstwach waha się od 2 do 7 ha. Wprowadzenie preferowanych odmian ziemniaków, odpowiedniej agrotechniki i ochrony roślin pozwala osiągnąć plony w granicach 40-50 t/ha, w tym ziemniaki handlowe stanowią 80%. Z dotychczasowych obserwacji wynika, że wprowadzenie postępu technologicznego i organizacyjnego w grupach producenckich jest znacznie szybsze niż w gospodarstwach indywidualnych. Spowodowane jest to tym, że w grupach producenckich zrzeszone są gospodarstwa o większym areale, charakteryzujące się wyższym stopniem intensyfikacji produkcji rolniczej, a ich właściciele są lepiej przygotowani zawodowo.

Przedsiębiorstwo Przemysłu Chłodniczego w Kielcach w odróżnieniu od zakładów mięsnych zaangażowane jest w program poprawy technologii produkcji ziemniaków. W programie tym uczestniczą również Urzędy Gmin i Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego.

Ostatnio daje się zauważyć, że zarządy gmin coraz częściej zainteresowane są pomocą finansową dla rolników zorganizowanych w grupach producenckich posiadających określony profil produkcji traktując je jako gospodarstwo przykładowe.

Zastosowanie odpowiednich systemów ochrony roślin, badania gleby na zawartość podstawowych składników NPK pozwoliło w znacznym stopniu wyeliminować wiele wad i zmian chorobowych bulw ziemniaczanych. Wyjątkowo w 1999 r. ze względu na niżkę plonów spowodowaną długotrwałą suszą obniżono wymagania jakościowe i Chłodnia skupowała ziemniaki o minimalnej średnicy 5 cm. W ubiegłych latach minimalna średnica skupowanych ziemniaków wynosiła 6 cm. Parametry jakościowe w 1999 r. Chłodnia obniżyła na wniosek rolników. Udział rolników w ustalaniu norm jakościowych jest dowodem ścisłej współpracy Przedsiębiorstwa Przemysłu Chłodniczego w Kielcach z producentami. Poprawa jakości ziemniaków wpłynęła również na wzrost opłacalności produkcji.

Podobną współpracę nawiązali producenci truskawek z Przedsiębiorstwem PEGROMAR w Kielcach. Stała współpraca PEGROMARU z producentami wpłynęła na poprawę jakości i organizacji skupu truskawek. Efektem współpracy jest również stały wzrost powierzchni uprawy truskawek i wydajności z 1 ha.

W 1999 r. wspólnej działalności podjęli się również producenci drobiu. Na terenie województwa świętokrzyskiego powstały dwa stowarzyszenia, które zrzeszają producentów drobiu, właścicieli ubojni i wylęgarni piskląt. Współpraca między członkami Stowarzyszenia dotyczy w szczególności planowania produkcji, organizacji dostaw brojlerów do ubojni oraz wspólnego zakupu pasz. Dotychczasowa wspólna działalność dała nadspodziewanie pozytywne efekty. Planowanie produkcji pozwoliło znaleźć dobre i pewne rynki zbytu tuszek drobiowych oraz tak zorganizować produkcję, żeby nie było nadmiernej okresowej koncentracji dostaw brojlerów do ubojni. Pozwala to również na systematyczne zaopatrywanie w mięso drobiowe sklepów i hurtowni. Grupowe zaopatrywanie się w pasze obniżyło znacznie koszty ich zakupu, co z kolei wpłynęło korzystnie na opłacalność produkcji. Rozwiązania organizacyjne producentów drobiu zrzeszonych w grupach producenckich budzą zainteresowanie wśród pozostałych producentów drobiu województwa świętokrzyskiego i województw ościennych. Dowodem tego są zaproszenia pracowników WODR na szkolenia oraz prośby o pomoc w zorganizowaniu podobnych organizacji na ich terenie.

Najwięcej grup producenckich w województwie świętokrzyskim powstało w centralnej i południowej jego części, gdzie produkcja rolnicza jest największa. Region ten w nowej rzeczywistości najbardziej odczuwał i odczuwa problemy rynkowe, co zmusiło rolników do poszukiwania nowych rozwiązań. Pierwsze pomysły dotyczące poprawy zaistniałej sytuacji rodziły się już w 1992 r. lecz zarówno rolnicy jak i doradcy nie mieli w tym zakresie wielkiego doświadczenia. W rozwiązaniu tych problemów w dużym stopniu pomógł trzyletni projekt realizowany w ramach współpracy Polskiego i Brytyjskiego Ministerstwa Rolnictwa w latach 1992-1995 p.t.: „Centrum Przedsiębiorczości Rolniczej” oraz współpraca WODR w Modliszewicach z Niemiecką Akademią Spółdzielczości.

Na czas realizacji Polsko-Brytyjskiego Projektu, Wojewoda powołał w ramach WODR – Centrum Przedsiębiorczości Rolniczej. Podstawowym celem Centrum Przedsiębiorczości Rolniczej było dokonanie szczegółowego rozeznania potrzeb i określenie możliwości rozwoju nowych rodzajów inicjatyw gospodarczych.

Aby osiągnąć zamierzony cel, w pierwszym półroczu 1992 r. pracownicy Centrum przeprowadzili w wybranych gminach województwa świętokrzyskiego szczegółowe konsultacje z rolnikami. W trakcie tych konsultacji, którymi objęto ponad 480 gospodarstw, starano się znaleźć odpowiedź na pytanie, jakiego rodzaju porad fachowych oczekują rolnicy w danej chwili. Spośród 480 gospodarstw 443 uznało, że największym problemem z jakim się borykają, jest sprzedaż produktów rolnych z własnego gospodarstwa. W dalszej kolejności to:

- brak informacji na temat co produkować i jakim wymaganiom powinien odpowiadać produkt,
- brak stałych punktów, w których można byłoby zaopatrywać się w środki do produkcji rolniczej,

- brak informacji na temat możliwości tworzenia organizacji rolniczych kontrolowanych przez jej członków,
- niestabilne ceny i wiele innych.

Na podstawie uzyskanych informacji opracowano szczegółowy plan realizacji zamierzonych celów, który zakładał:

- przeprowadzenie gruntownego szkolenia pracowników oddelegowanych do realizacji projektu,
- zorganizowanie w terenie grupy liderów wybranych spośród rolników (60 osób),
- powołanie zespołu specjalistów ds. badania rynku rolnego,
- zorganizowanie Centrum Doradztwa Biznesowego,
- zorganizowanie 4 wyjazdów szkoleniowych do Wielkiej Brytanii (4x10 osób),
- opracowanie wzorcowych dokumentów niezbędnych do zarejestrowania grupy producentów.

W czasie realizacji projektu przebywali w WODR konsultanci brytyjscy. Przy ich czynnym udziale dokonano gruntownego szkolenia wszystkich pracowników zaangażowanych w realizację projektu. Uczestniczyli oni również w szkoleniach dla rolników zainteresowanych organizacją różnych przedsięwzięć gospodarczych.

W ramach współpracy WODR w Modliszewicach z Niemiecką Akademią Spółdzielczości zorganizowano 10 szkoleń, na których wykładowcami byli specjaliści z Niemiec. Szkolenia obejmowały następujące zagadnienia: filozofia przedsiębiorstwa, marketing, przedsiębiorczość, negocjacje handlowe.

Przeprowadzony cykl szkoleń zakończono wyjazdem do Niemiec, w czasie którego zapoznano uczestników z funkcjonowaniem spółdzielczych przedsiębiorstw kontrolowanych przez rolników.

Przedstawiona działalność WODR z zakresu organizacji różnych przedsięwzięć gospodarczych rolników w latach 1992-95 dała dopiero pierwsze efekty pod koniec 1995 r. W tym roku powstało pierwszych 6 grup producenckich. Grupy te dzięki zaangażowaniu członków i osiągniętych efektach gospodarczych stały się wzorem dla producentów z byłego województwa kieleckiego i województw ościennych. Wspólna działalność rolników, która dała konkretne korzyści gospodarcze przyczyniła się do powstania kolejnych grup producenckich w województwie świętokrzyskim.

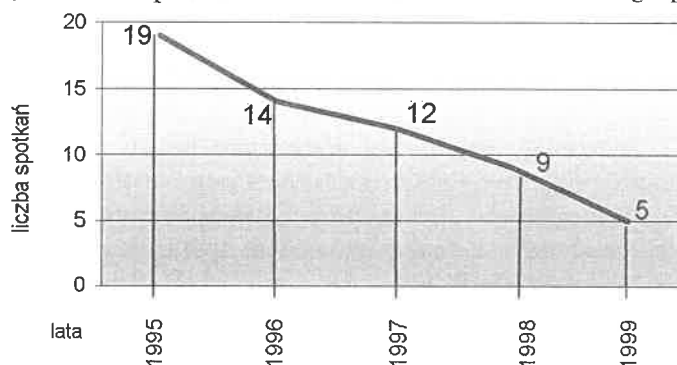
Przeprowadzona analiza powstawania grup producenckich w okresie od 1992 do 1999 r. wykazała jak duże znaczenie mają prace szkoleniowo-doradcze w tym zakresie. Przerwa w pracach związanych z organizacją grup producenckich, która wynikała z zakończenia 3-letniego Polsko-Brytyjskiego Projektu spowodowała, że w 1996 r. powstało 4 grupy producenckie, a w 1997 r. tylko 2. Rolnicy obserwując działalność powstałych grup producenckich oraz korzyści jakie osią-

gają z grupowej działalności, zwrócili się w 1998 roku do Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Modliszewicach o pomoc przy ich organizowaniu. Pomoc ta dotyczyła w szczególności wyboru formy prawno-organizacyjnej, opracowania dokumentów wymaganych przy rejestracji grupy producenckiej w sądzie (statut, wnioski o rejestrację, uchwały, protokoły itp.) oraz w zakresie technologii produkcji. Zadania te przypisano Działowi Rozwoju Obszarów Wiejskich, a obecnie za ich realizację odpowiada Dział WODR p.n. Centrum Przedsiębiorczości Rolniczej reaktywowany w 1998 r. W wyniku podjętych w tym zakresie prac powstało w 1998 r. 18 grup producenckich, a w 1999 r. 37.

Z dotychczasowej obserwacji wynika, że doradcom WODR i liderom udało się dokonać największej zmian w przebudowie świadomości rolników. Świadczy o tym zmniejszenie ilości niezbędnych spotkań rolników w celu zorganizowania grupy producenckiej.

Proces zmniejszania się liczby koniecznych spotkań od pierwszego spotkania informacyjnego do momentu zarejestrowania grupy ilustruje załączony wykres. W 1995 r. na zorganizowanie grupy rolnicy musieli spotykać się 20 razy, a obecnie wystarczy 4-5 spotkań.

Przeciętna liczba spotkań rolników do momentu założenia grupy producenckiej

Przedstawione osiągnięcia w zakresie podejmowania przez rolników wspólnych przedsięwzięć rynkowych to dopiero początek trudnej drogi w tworzeniu sprawnie działających grup producenckich i ich udziału w rynku. Pomimo rosnącego zrozumienia rolników co do konieczności organizowania grup producenckich proces ten z wielu względów przebiega bardzo powoli. Do głównych czynników, które powodują, że zorganizowanie producentów postępuje wolno należy zaliczyć:

- brak uregulowań prawnych funkcjonowania grup producenckich,
- niechęć do sprawowania funkcji leaderskich w działaniach gospodarczych lub nieumiejętność wykonywania tych funkcji,

- brak perspektywy gospodarowania i stabilizacji,
- brak środków finansowych na rozpoczęcie skutecznej działalności gospodarczej,
- trudności z zawieraniem kontraktów wynikających z niechęci odbiorców do ich zawierania z grupami, a nawet działania odbiorców w kierunku rozbijania grup by nie mieć jako dostawcy zorganizowanego producenta tylko indywidualnego rolnika, który nie będzie upominał się o cenę,
- trudności z uzyskaniem kredytów preferencyjnych na inwestycje niezbędne w grupach,
- brak systemowych uregulowań funkcjonowania rynku produktów rolnych.

Zorganizowanie i uruchomienie organizacji gospodarczych rolników jest procesem trudnym i wymaga wsparcia ze strony państwa i samorządów lokalnych. Prawidłowe zorganizowanie firmy, wyposażenie biura, zaplanowanie i wdrażanie marketingu jest podstawą do osiągnięcia sukcesów w dalszych latach działalności. Rolnicy obecnie nie mają na te cele pieniędzy.

W państwach członkowskich UE z budżetów narodowych dotowane są grupy producenckie i ich związki by przetrwały pierwsze 3-5 najtrudniejszych lat swojej działalności, a następnie po umocnieniu swojej pozycji i nabyciu niezbędnych doświadczeń w całości finansowały swoje koszty.

Kraje Unii Europejskiej wspierają powstawanie nowych oraz doskonalenie działania grup już istniejących, szczególnie w odniesieniu do tych terenów i produktów, gdzie rolnictwo jest słabiej rozwinięte, a zorganizowanie rolników słabsze.

Rozwiązania krajów UE powinny być przykładem w organizowaniu grup producenckich w Polsce. Wspieranie organizowania się producentów rolnych w grupy producenckie, to podstawowe zadanie zmierzające do tworzenia sprawnego i nowoczesnego rynku rolnego. Organizowanie nowych struktur rynkowych powinno doprowadzić do większej stabilizacji cen, równowagi podaży i popytu, wprowadzenia norm i standardów, zmniejszenia liczby ogniw pośrednich w handlu, dostosowania produkcji rolniczej do wymogów rynku.

Rosnący udział grup producenckich w rynku produktów rolnych pozwoli na budowanie trwałych powiązań rynkowych, nie tylko pomiędzy rolnikami wewnątrz grupy, ale w przyszłości również pozwoli stworzyć trwalsze więzi ekonomiczne pomiędzy grupami producenckimi i zakładami przetwórczymi.

AGNIESZKA BIERNAT-JARKA, MARZENA DŁUGOKĘCKA, JANINA SAWICKA
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

KIERUNKI DZIAŁALNOŚCI OŚRODKÓW DORADZTWA ROLNICZEGO NA RZECZ OPTYMALIZACJI ZARZĄDZANIA ZASOBAMI WIEJSKICH GOSPODARSTW DOMOWYCH

1. Uwagi wstępne

W Katedrze Polityki Agrarnej i Marketingu SGGW w Warszawie podjęto projekt badawczy z inicjatywy FAO, przy wsparciu finansowym Rządu Finlandii. Celem było przygotowanie w 1999 r. zestawu materiałów szkoleniowych z zakresu tematyki zarządzania zasobami wiejskich gospodarstw domowych i przekazanie ich nieodpłatnie Ośrodkom Doradztwa Rolniczego. W związku z powyższym zwrócono się do wszystkich ODR w kraju z propozycją wspólnego opracowania diagnozy stanu i potrzeb doradztwa z zakresu racjonalizacji gospodarstw domowych.⁽¹⁾

W ramach projektu badawczego przygotowany został w SGGW kwestionariusz ankiety, pozwalający uzyskać niezbędne informacje na temat stanu i potrzeb realizowanego w ODR doradztwa na rzecz gospodarstwa domowego. W tym celu wysłano do ODR-ów kwestionariusze ankiety z prośbą o ich wypełnienie przez osoby pracujące w doradztwie na rzecz gospodarstwa domowego (zarówno specjalistki zakładowe, jak i terenowe). Ogółem udało się zgromadzić 314 kwestionariuszy ankiet nadesłanych z 32 ODR z terenu całej Polski. Ankiety te wykorzystane zostały, podobnie jak wnioski z warsztatów dyskusyjnych zorganizowanych w SGGW w dniu 28 listopada 1998 r., do opracowania niniejszego raportu.⁽²⁾

(1) W przygotowaniu kwestionariusza ankiety i koncepcji badań uczestniczyły ponadto: prof. dr hab. Krystyna Żelazna i prof. dr hab. Krystyna Gutkowska z Wydziału Żywnienia Człowieka i Gospodarstwa Domowego SGGW.

(2) W Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie w dniu 28 listopada 1998 r. odbyły się warsztaty dyskusyjne pt.: *Kierunki działalności Ośrodków Doradztwa Rolniczego na rzecz optymalizacji zarządzania zasobami wiejskich gospodarstw domowych*. Sprawozdanie zostało zamieszczone w „Zagadnieniach Doradztwa Rolniczego” 1999, nr 1.

Wśród zbiorowości 314 ankietowanych specjalistek ds. wgd, które wypełniały kwestionariusze ankiet, prawie 100% stanowiły kobiety (z wyjątkiem jednego mężczyzny). Największą grupę stanowiły osoby w wieku 46-55 lat (prawie 46%), nieco mniej, bo 39% - osoby w wieku 36-45 lat. Najmniejszą grupę, jedynie 5% stanowiły osoby w wieku 56-60 lat. Bardzo korzystnie przedstawiało się wykształcenie respondentów. Wszystkie osoby pracujące na rzecz gospodarstwa domowego posiadały co najmniej wykształcenie średnie ogólnokształcące i aż 41% - wykształcenie wyższe.

Specjaliści pracujący w ośrodkach na rzecz wiejskiego gospodarstwa domowego ukończyli również wiele kursów doskonalenia zawodowego. Najczęściej wymieniane były kursy z zakresu małej przedsiębiorczości, w tym agroturystyki. Drugą grupę stanowiły kursy dotyczące gospodarstwa domowego (np. kursy dotyczące żywienia rodziny, gotowania i pieczenia, kroju szycia, bukiciarstwa i dekoracji wnętrz kompozycjami z suchych bukietów), trzecią zaś szkolenia dotyczące integrowanej i ekologicznej uprawy roślin, urządzania zagród wiejskich, zakładania trawników, ogrodnictwa, organizowania grup producenckich i wykonywania biznesplanów.

Tabela 1

Zainteresowanie doradztwem na rzecz wgd ze względu na wiek, płeć i wykształcenie

Wyszczególnienie	Liczba*	%
Zainteresowane są nimi różne osoby bez względu na wiek, płeć i wykształcenie	231	73,6
Zainteresowane są przede wszystkim kobiety, reprezentujące wyższy niż podstawowy poziom wykształcenia	94	29,9
Zainteresowane są przede wszystkim kobiety mające dobrą sytuację dochodową	80	25,5
Zainteresowane są przede wszystkim młode kobiety	61	19,4
Zainteresowani są zarówno mężczyźni jak i kobiety	60	19,1

*ankietowani podawali więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: Wyniki badań własnych.

W okresie zatrudnienia specjalistek w ODR zmieniła się problematyka prowadzonego doradztwa na rzecz wiejskiego gospodarstwa domowego. Ponad 90% ankietowanych stwierdziło, że zmiany te polegają na poszukiwaniu nowych źródeł dochodu na obszarach wiejskich (w tym przedsiębiorczości kobiet) oraz poznawaniu tematów związanych z profilaktyką zdrowotną i zmianą modelu żywienia. Coraz częściej gospodynie domowe zainteresowane są uprawą nowych odmian warzyw i owoców, czy uprawą ziół, kwiatów i traw z przeznaczeniem na cele dekoracyjne (np. na suche bukiety) oraz estetycznego wyglądu zagród wiejskich. Niejednokrotnie ODR-y prowadzą szkolenia związane z prowadzeniem ksiąg rachunkowych w gospodarstwach rolnych.

Doradztwem na rzecz wiejskiego gospodarstwa domowego zainteresowane są osoby bez względu na wiek, płeć czy wykształcenie. Prawie 30% stwierdziło, iż takimi szkoleniami zainteresowane są przede wszystkim kobiety, reprezentujące wyższy niż podstawowy poziom wykształcenia i prawie 26%, że zainteresowane są kobiety mające dobrą sytuację dochodową (tab. 1).

2. Formy doradztwa wykorzystywane w pracy doradców na rzecz wiejskiego gospodarstwa domowego

Respondentom podano do wyboru cztery odpowiedzi z możliwością podawania własnych przykładów. Każdej odpowiedzi należało przyporządkować liczby od 1 do 5, w zależności od stopnia ważności danego czynnika następująco: 1-najważniejszy, 5-najmniej ważny czynnik. Z ankiet wynika, iż najczęstsza formą pracy wykorzystywaną w działaniach ODR-ów na rzecz wiejskiego gospodarstwa domowego były szkolenia prowadzone przez specjalistki ds. wgd (tak odpowiedziało 51% ankietowanych, tzn. ponad połowa uznała ten czynnik za najważniejszy), w następnej kolejności wymieniano: bezpośrednie kontakty z kobietami i bieżąca pomoc w nurtujących je problemach (44,6% odpowiedzi). Ankietowani doradcy określali hierarchię ważności poszczególnych form ich pracy w 5-punktowej skali, na pierwszym miejscu wymieniając formę najważniejszą, na ostatnim zaś formę najmniej ważną.

Podobne rezultaty otrzymano opracowując ranking (kolejność) poszczególnych wskazań przez ankietowanych posługując się wskaźnikiem ważności.⁽³⁾ Według tego wskaźnika szkolenia prowadzone przez specjalistki ds. wgd uznane zostały za najważniejszą formę pracy wykorzystywaną w działaniach ODR (wskaźnik 0,82), na drugim miejscu wymieniono bezpośrednie kontakty z kobietami i pomoc w nurtujących je problemach (wskaźnik 0,77), a na trzecim zaś pokazy (0,75).

Bezpośrednie spotkania z kobietami dotyczyły wielu zagadnień, które można połączyć w kilka grup. Pierwszą grupę stanowiły zagadnienia dotyczące sposobów poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych, co skupiało się przede wszystkim na możliwości uzyskania dodatkowych źródeł dochodu oraz zdobycia dodatkowej pracy poza gospodarstwem. Niejednokrotnie omawiane były formy podejmowania działalności gospodarczej, także w oparciu o zasoby gospodarstwa rolnego. Dużo uwagi poświęcano agroturystyce. Na szczególną uwagę zasługuje duże zainteresowanie kobiet problemami dotyczącymi zagospodarowania i estetyki zagród (urządzanie ogrodów i doboru odpowiednich ro-

(3) Wskaźnik ten został obliczony według następującego wzoru: $W = \frac{\sum [(liczba\ wskazań\ na\ 1\ miejsce * 5) + (liczba\ wskazań\ na\ 2\ miejsce * 4 + \dots + liczba\ wskazań\ * 1)]}{liczba\ respondentów * 5}$. Wartość liczbową wskaźnika mieści się w przedziale od 0 do 1. Im wyższy wskaźnik, tym dany czynnik został uznany za ważniejszy.

ślin). Kolejną grupę zagadnień tworzyły tematy dotyczące estetyki podawania posiłków, żywienia i przygotowywania przetworów, problemów zdrowotnych i zapobiegania chorobom cywilizacyjnym.

W ODR-ach stosunkowo często odbywały się również różnego rodzaju pokazy. Dotyczyły one głównie: przygotowywania zdrowych, dietetycznych, estetycznie podanych posiłków (układanie serwetek i nakrycie stołu), przetwórstwa owocowo-warzywnego, pieczenia ciast i przyrządzania surówek i sałatek, przygotowywania produktów rękodzielniczych, suchych bukietów, stroików, malowania na szkło, wykonywanie obrazów haftów i obrazów ze skóry. Pokazy często wykraczały poza samo gospodarstwo domowe i dotyczyły np. estetycznego zagospodarowania zagród wiejskich, projektowania ogrodów, cięcia krzewów ozdobnych i użytkowych, ekologicznych metod uprawy roślin (warzyw, roślin jagodowych) i upraw pod osłonami.

Oprócz szkoleń organizowanych przez pracowników ODR, niejednokrotnie szkolenia prowadzone były przez fachową kadrę z ośrodków naukowo-badawczych. Najczęściej ośrodki korzystały z usług specjalistów pracujących w Instytutach (Instytut Warzywnictwa, Sadownictwa i Kwaciarnictwa w Skierniewicach, Instytut Leśnictwa w Rogowie, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Instytut Matki i Dziecka), uczelniach wyższych (AR we Wrocławiu, AE we Wrocławiu, SGGW, ART. Olsztyn, AR Kraków, Uniwersytet w Toruniu, AR Poznań, AR Lublin, AWF Poznań, AE Katowice, Uniwersytet Łódzki), fundacje (FDPA, FAPA) i organizacje pozarządowe. Swoją fachową pomoc oferowali również lekarze medycyny, psycholodzy i terapeuci.

Do innych form pracy wykorzystywanych w działaniach na rzecz wiejskiego gospodarstwa domowego można zaliczyć wyjazdy kulturalno-oświatowe, szkoleniowe, rekreacyjne, seminaria wyjazdowe do gospodarstw agroturystycznych, organizowanie kursów przygotowujących do podejmowania prac chałupniczych, przekwalifikowanie zawodowe kobiet wiejskich i olimpiady wiedzy o wiejskim gospodarstwie domowym.

3. Zapotrzebowanie i zainteresowanie w środowisku lokalnym działalnością doradczą na rzecz wgd

Zainteresowanie prowadzoną działalnością doradczą, zdaniem ankietowanych, jest bardzo duże. Tak twierdzi ponad 60% respondentów. Jednocześnie prawie 40% ankietowanych odpowiada, że zainteresowanie jest średnie. Aktualnie prowadzona działalność tylko częściowo zaspokaja oczekiwania środowiska (74,3%). Zdaniem wielu ankietowanych działalność doradczą jest prowadzona w niewystarczającym zakresie (tak powiedziało 24,5% ankietowanych) przede wszystkim z powodu braku środków finansowych, przeznaczanych na działalność specjalistek wgd. Z jednej strony wynika to ze zbyt małej liczby etatów dla

specjalistek ds. wgd i dużego obszaru ich działania, z drugiej zaś wiąże się z brakiem środków transportowych potrzebnych do wyjazdów w teren. Również w prowadzonych szkoleniach dla mieszkańców wsi należy większą uwagę zwracać na problemy związane z integracją Polski z Unią Europejską, przedstawiać uwarunkowania dotyczące funkcjonowania gospodarstw w ramach UE. Osoby pracujące na rzecz wgd odczuwają potrzebę podwyższania własnych kwalifikacji poprzez uczestnictwo w różnego rodzaju kursach, wyjazdach szkoleniowych.

4. Źródła informacji wykorzystywane przez kobiety na wsi w zakresie prowadzenia gospodarstwa domowego

Ankietowanym postawiono pytanie dotyczące rodzaju, charakteru informacji, które kobiety wykorzystują najczęściej w prowadzeniu gospodarstwa domowego. W rankingu należało przypisać liczby od 1 do 7, gdzie jedynka oznacza najważniejsze źródło informacji, 7-najmniej ważne. Zdaniem ankietowanych specjalistów ds. wgd kobiety w prowadzeniu gospodarstwa domowego wykorzystywały najczęściej informacje zdobyte na pokazach oraz demonstracjach, wystawach i kursach. Tego rodzaju działalność organizowana była przez Wojewódzkie i Rejonowe Ośrodki Doradztwa Rolniczego, samorządy lokalne, ośrodki szkolenia zawodowego. Zdaniem co trzeciej ankietowanej kobiety prowadzące gospodarstwa domowe najczęściej korzystały z czasopism takich jak: *Gospodyni*, *Kwietnik*, *Poradnik Domowy*, *Przyjaciółka*, *Owoce*, *Warzywa*, *Kwiaty*, *Mój Ogród*, *Działkowiec*, *Wiadomości Rolnicze*, *Twoje Zdrowie*, *Top-Agrar*, *Pani Domu*, *Świat Kobiet*, *Claudia*, *Rynek*, *Dobre Rady*, *Cztery Kąty*, *Plon*, *Farmer*, itd. Dwadzieścia trzy procent kobiet korzystało w największym stopniu z audycji telewizyjnych, takich jak: *Agrobiznes*, *Kawa czy herbata*, *Tydzień*, *Notowania*, *TV-edukacyjna*, *Świat kobiet*. Ważnym źródłem informacji jest również radio, a zwłaszcza takie audycje jak: *Rolniczy Kwadrans*, *Rolnicza Antena*.

Przy ocenie ważności⁽⁴⁾ źródeł informacji posłużono się również wskaźnikiem ważności. Według tego wskaźnika - zdaniem ankietowanych - najważniejszym źródłem informacji dla kobiet przy prowadzeniu gospodarstwa domowego są pokazy, demonstracje i wystawy (wskaźnik wynosi 0,90). Na kolejnych miejscach znalazły się: kursy (0,76), czasopisma (0,73), telewizja (0,62), radio (0,46), sąsiedzi i znajomi (0,46), prasa codzienna (0,41).

5. Dominująca problematyka działalności doradczej na rzecz wgd

Szkolenia prowadzone przez pracowników ODR wychodzą naprzeciw potrzebom zainteresowanych. Podobnie jak w poprzednich pytaniach, również i w tym przypadku dano respondentom możliwość uszeregowania odpowiedzi

(4) Obliczono podobnie, przyjmując za rangę ośmiostopniową skalę ocen.

według stopnia ważności. Ankietowani mogli podanym odpowiedziom przypisać ważność w 11-stopniowej skali, wymieniając na pierwszym miejscu tematy z zakresu doradztwa na rzecz wgd, które cieszą się największym zainteresowaniem wśród mieszkańców wsi, na ostatnim zaś te, które, zdaniem ankietowanych, są najmniej ważne. Przy ocenie posłużono się podobnym wskaźnikiem, z którego wynika, że w prowadzonej obecnie działalności na rzecz wgd przede wszystkim dominuje problematyka dotycząca racjonalnego żywienia rodziny (wskaźnik 0,84). Problematyka ta została często wymieniana także w innych wypowiedziach, co świadczy o tym, iż przy przygotowywaniu posiłków kobiety wiejskie coraz większą uwagę zwracają na jakość produktów żywnościowych. Na drugim miejscu, zdaniem ankietowanych, znalazła się problematyka z obszaru podejmowania działalności z zakresu drobnej przedsiębiorczości (0,77), na trzecim - urządzenie zagrody wiejskiej (0,73). Kolejne miejsca zajęła problematyka dotycząca profilaktyki zdrowotnej, gospodarowanie budżetem, gospodarowanie urządzeniami i sprzętem domowym, zasady marketingu, przepisy prawno-podatkowe, projektowanie przestrzeni mieszkalnej, racjonalne gospodarowanie czasem. Do innych elementów aktualnie podejmowanych w działalności doradcze znalazły się również problemy dotyczące ochrony środowiska, np. prawidłowego zagospodarowanie odpadów, neutralizacji ścieków bytowych i przydomowych oczyszczalni. Zwracano uwagę także na problemy ekologicznej uprawy warzyw i owoców.

6. Wpływ działalności doradczej na zmiany w prowadzenie gospodarstwa domowego

Kolejnym pytaniem zamkniętym, postawionym ankietowanym, było: czy działalność doradcza wpłynęła na zmiany w prowadzonym gospodarstwie domowym i czego te zmiany dotyczyły. Zdaniem ankietowanych działalność doradcza w największym stopniu wpłynęła na urządzenie zagrody wiejskiej (tak odpowiedziało 95% ankietowanych), a więc przede wszystkim na poprawę czystości i estetyki zagrod wiejskich, projektowanie i urządzenie ogrodów polegające na zakładaniu trawników, skalniaków, sadzeniu iglaków i krzewów ozdobnych oraz zakładaniu oczek wodnych. Niejednokrotnie ładnie urządzony ogród przydomowy pełni rolę kąciaka wypoczynkowego, zwłaszcza w okresie letnim. 94% ankietowanych stwierdziło, iż działalność doradcza wpłynęła na racjonalizację żywienia rodziny.

Racjonalizacja żywienia rodziny dotyczyła przede wszystkim urozmaicenia codziennego jadłospisu, zwiększenie spożywania warzyw i owoców, a także roślin strączkowych oraz ograniczanie spożywania tłuszczów zwierzęcych. Racjonalizacja żywienia ściśle związana jest z profilaktyką zdrowotną. Znaczenie tego kierunku działalności doradczej docenia ponad 80% ankietowanych. Tego

typu szkolenia bardzo często prowadzone są przez lekarzy specjalistów, którzy nie tylko mówili jak należy się odżywiać, ale także poruszali tematy dotyczące badań profilaktycznych często zanieganych przez mieszkańców wsi. Dużą uwagę poświęcano tematyce chorób cywilizacyjnych i ich zapobieganiu. Starano się propagować właściwy styl życia i wypoczynku, podnosić świadomość społeczności wiejskich w zakresie ochrony zdrowia. Osoby prowadzące szkolenia często również podejmowały tematy dotyczące chorób wynikających z nieprawnego żywienia i ich profilaktyki.

Tabela 2

Wpływ działalności doradczej na zmiany w prowadzeniu gospodarstwa domowego

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi	
	tak	(%)
Urządzanie zagrody wiejskiej	299	95,2
Racjonalizacja żywienia rodziny	294	93,6
Podejmowanie nowych form zarobkowania	265	84,4
Profilaktyka zdrowotna	260	82,8
Modernizacja gospodarstwa domowego	171	54,5
Racjonalizacja gospodarowania budżetem	164	52,2
Racjonalizacja gospodarowania urządzeniami i sprzętem domowym	152	48,4
Projektowanie przestrzeni mieszkalnej	149	47,5
Modernizacja gospodarstwa rolnego	95	30,3
Racjonalizacja gospodarowania czasem	74	23,6

Źródło: Wyniki badań własnych.

Działalność doradcza, zdaniem 84% ankietowanych, wpłynęła na podejmowanie nowych form zarobkowania, czyli rozwój małej przedsiębiorczości (agroturystyki, gastronomii, jednostek handlowych, usług transportowych, krawiectwa, fryzjerstwa, bukieciarstwa, wikliniarstwa). Uzyskiwanie dodatkowych środków finansowych możliwe było także dzięki wprowadzeniu nowych form uprawy roślin pod osłonami, a więc pod folią lub włókniną. Gospodynie domowe, zwłaszcza w rejonach atrakcyjnych turystycznie, sprzedają turystom swoje wyroby w postaci haftów, robótek ręcznych, wyrobów ze skóry, figurek i świec woskowych. Szkolenia prowadzone przez pracowników ODR wpłynęły również na modernizację gospodarstwa domowego i rolnego, m.in. na funkcjonalne urządzenie kuchni, zakup nowego, energooszczędnego sprzętu oraz urządzenie domu pod kątem działalności agroturystycznej. Szczególne przydatne okazały się również szkolenia poświęcone gospodarowaniu budżetem domowym. Coraz więcej

osób prowadzi książki rachunkowości rolnej, dzięki czemu możliwa jest analiza wpływów i wydatków i lepsze gospodarowanie środkami finansowymi.

7. Najważniejsze zadania dla doradców na wsi w przyszłości

Za najważniejsze zadania w przyszłości dla doradców na wsi uznano inicjowanie chęci mieszkańców w kierunku rozwijania przedsiębiorczości (wskaźnik ważności 0,90). Prowadzenie doradztwa w zakresie przedsiębiorczości na wsi jest zadaniem bardzo trudnym. Doradca musi wziąć pod uwagę to, że przedsiębiorczość to nie tylko podejmowanie działań w produkcji rolniczej, ale również zaangażowanie się w wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Działania doradcze muszą być ściśle skorelowane z działaniami społeczności lokalnych i samorządów gminnych. Doradca zatem powinien znać rynkowe reguły gospodarowania, aktywnie analizować zjawiska rynkowe i odpowiednio wykorzystać je dla dobra środowiska wiejskiego.

Aby doradca był w pełni zorientowany w pewnych dziedzinach gospodarki, ODR powinien zapewnić mu dostęp do najnowszych osiągnięć nauki. Ponadto Ośrodki Doradztwa powinny prowadzić własne badania rynkowe i gromadzić niezbędne informacje. Z usług doradczych korzystają przedsiębiorcy, którzy poszukują możliwości optymalnego zainwestowania kapitału. Osoby myślące o założeniu małego biznesu będą chciały korzystać z kursów i szkoleń dotyczących zorganizowania własnej firmy. Coraz więcej osób będzie zainteresowanych zdobywaniem wiedzy dotyczącej prowadzenia własnej firmy. Doradca będzie musiał zatem odpowiedzieć na pytania z zakresu prawa gospodarczego, podatkowego i finansowego, nauczyć sporządzania analizy finansowej, biznes planów itp. Wśród innych ważnych zadań wyszczególnionych przez ankietowane wymieniono inicjowanie zespołów, grup producenckich (wskaźnik 0,72) oraz doradztwo rolnicze (wskaźnik 0,69). Za mniej ważne uznano doradztwo prawnicze (wskaźnik 0,52), doradztwo finansowe (wskaźnik 0,55) oraz inicjowanie tworzenia spółdzielni rzemieślniczych (wskaźnik 0,43). Wśród innych zadań wymieniano: profilaktykę zdrowotną, edukację ekologiczną, aktywizację kobiet wiejskich, doradztwo dotyczące poprawy warunków socjalno-bytowych mieszkańców wsi.

8. Problemy z zakresu funkcjonowania gospodarstw domowych na wsi najbardziej uciążliwe dla środowiska

Na pytanie jakie problemy z zakresu funkcjonowania gospodarstw domowych na wsi uważa pani za najbardziej uciążliwe dla środowiska 68,8% odpowiedziało, iż najważniejszym problemem jest brak pieniędzy i bieda (wskaźnik 0,91). Taki stan spowodowany jest uzyskiwaniem niskich dochodów przez rolników. W przypadku braku środków finansowych doradca może wskazać na

potrzebę zmian w dotychczasowym sposobie gospodarowania lub zaniechania pracy w rolnictwie. Innym ważnym problemem jest też brak możliwości podejmowania zatrudnienia poza gospodarstwem rolnym (wskaźnik 0,84). Ankietowane osoby za mniej ważne problemy uznały: niedostateczny rozwój infrastruktury wsi (wskaźnik 0,60) oraz przeciążenie pracą.

W codziennej działalności doradczej w środowisku wiejskim specjalistki ds. wgd spotykają się z różnymi problemami społecznymi. Mają również świadomość, że ich rozwiązywanie wymaga wiedzy i umiejętności innych niż tylko fachowa wiedza rolnicza. Od kilku lat rośnie zainteresowanie kadry doradczej poszerzaniem wiedzy i zdobywaniem umiejętności rozwiązywania problemów społecznych. Umiejętność komunikowania się, przekonywania i dyskusji, organizowania pracy zespołowej i kierowania pracą grupy, umiejętności psychologiczne i socjotechniczne, w coraz większym stopniu wpływają na skuteczność pracy doradczej w zakresie rozwiązywania problemów zawodowych i społecznych ludności wiejskiej.

Ankietowane osoby na pytanie „z jakimi problemami najczęściej spotykają się w pracy doradczej” za najważniejszy problem uznały niedostateczne środki finansowe na działalność doradczą (wskaźnik 0,84), zbyt rozległy teren działalności (wskaźnik 0,74) oraz niskie zarobki (wskaźnik 0,73). Wśród mniej ważnych uznano: uciążliwość wyjazdów w teren (0,59) i niedostateczną bazą lokalową (0,55). Za najmniej uciążliwy problem w codziennej działalności doradczej uznano opór ze strony środowiska przed udziałem w szkoleniach (0,28). Wśród innych problemów wymieniano: niedocenywanie działalności, niepewną sytuację zawodową, brak możliwości interaktywnego rozwoju kobiet na wsi, małe zainteresowanie samorządów lokalnych tematyką wgd itp.

9. Zmiany, które chciałyby wprowadzić specjalistki ds. wgd w dotychczasowej działalności

Wszystkie ankietowane osoby chciałyby dokonać zmian w dotychczasowej działalności ODR. Jako najważniejszą zmianę wymieniano zwiększenie środków finansowych na działalność Ośrodków Doradztwa Rolniczego (35,4% ankietowanych). Szczególnie środki te pracownicy chcą przeznaczyć na działalność szkoleniowo-pokazową, wyjazdy seminaryjne i korzystanie z innych form doradztwa. Zmiany również powinny nastąpić w kierunku zwiększenia baz lokalowych oraz lepszego ich wyposażenia w materiały dydaktyczne oraz nowoczesny sprzęt (17,2%). Materiały i pomoce szkoleniowe chętnie są wykorzystywane przez specjalistki ds. wgd, ale z dużym trudem uzyskują je z różnych instytucji (np. Krajowego Centrum Doradztwa, Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich - Oddział w Krakowie dotyczące agroturystyki). Materiały te – zdaniem ankietowanych – powinny być opracowane przez specjalistów, naukowców z danej

dziedziny (tematyki) w formie umożliwiającej prezentacje na szkoleniach. Bardzo pomocne byłoby opracowanie programów doradczych wraz z kompletem materiałów dla wykładowcy i uczestników. Pożądane są pomoce typu: broszury, ulotki, folie, slajdy, programy komputerowe, plakaty itd. Ankietowane osoby uważają również, iż powinno się zmniejszyć rejon działania doradców (15,3%). Uważają, że obecnie teren jest zbyt odległy, a często brakuje pojazdów służbowych, którymi specjaliści mogliby dojechać do rolników. Doradca często wyjeżdżając w teren musi zabierać ze sobą niektóre urządzenia i instrumenty warsztatu pracy.

Wśród innych rozwiązań wymieniano: poszukiwanie liderów wiejskich, większe zainteresowanie samorządu pracą na rzecz gospodyń wiejskich, zmniejszenie rejonów działania specjalistek, łatwiejszy dostęp do specjalistów z UE.

INFORMACJE

JÓZEF KANIA

Akademia Rolnicza w Krakowie

14-TE EUROPEJSKIE SEMINARIUM DORADZTWA ROLNICZEGO*

W dniach od 30 sierpnia do 4 września 1999 r. Akademia Rolnicza w Krakowie była gospodarzem **14-tego Europejskiego Seminarium Doradztwa Rolniczego nt. „Doradztwo rolnicze wobec globalizacji problemów wsi i rolnictwa”**. Organizatorem seminarium był Zakład Doradztwa Rolniczego AR oraz Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego. Pracami organizacyjnymi kierował Komitet Organizacyjny w składzie: dr Józef Kania, AR w Krakowie – przewodniczący, prof. dr hab. Katarzyna Duczkowska-Małysz, SGH w Warszawie – wiceprzewodnicząca, dr Mirosław Drygas, IRWiR PAN w Warszawie – sekretarz oraz prof. dr hab. Andrzej P. Wiatrak, SGGW w Warszawie i dr Eugeniusz K. Chyłek, MRiRW w Warszawie.

Seminaria naukowe w ramach ESEE odbywają się nieprzerwanie od 1973 roku w cyklu dwuletnim i są organizowane przez wybrane uniwersytety rolnicze poszczególnych krajów Europy Zachodniej. Do tej pory gospodarzami były: Finlandia – 1973, Dania – 1975, Holandia – 1977, Irlandia – 1979 i 1997, Niemcy – 1981, Włochy – 1983, Norwegia – 1985, Wielka Brytania – 1987, Szwecja – 1989, Portugalia – 1991, Dania – 1993 i Grecja – 1995. Wstępne propozycje co do miejsca seminarium składane są na 4 lata przed terminem organizacji, a ostateczny decydujący wybór następuje na 2 lata przed właściwą datą, po przedstawieniu uczestnikom ostatniego Seminarium konkretnej koncepcji organizacyjnej i merytorycznej. Gospodarzem w 2001 r. będzie Holandia, a w 2003 najprawdopodobniej Węgry.

*The Role of Extension Education in a Global World – 14th European Seminar on Extension Education (ESEE).

Możemy być dumni, że to Polska, spośród krajów Europy Środkowo-Wschodniej, była pierwszym organizatorem i gospodarzem tak prestiżowego Seminarium w którym brało udział 74 uczestników z zagranicy i 24 z Polski, reprezentujących łącznie 23 kraje Europy, Ameryki Płn. i Afryki. Większość z nich to profesorowie, kierownicy Katedr Doradztwa Rolniczego Uniwersytetów Rolniczych, pracownicy naukowcy, menedżerowie doradztwa i prywatni doradcy, którzy za główny cel spotkań stawiają sobie wzbogacanie swojej wiedzy i umiejętności w zakresie wykorzystania najnowszych metod i technik pracy doradczej, doskonalenie programów i procesu nauczania doradztwa w szkołach wyższych, doskonalenie kursów szkoleniowych dla osób pracujących w organizacjach doradczych, wymianę teoretycznych koncepcji i wyników badań oraz zgłaszanie tematów badawczych i inicjowanie międzynarodowej współpracy.

Oficjalnego otwarcia obrad dokonał J.M. Rektor Akademii Rolniczej w Krakowie prof. dr hab. Kazimierz Kosiniak-Kamysz. W sesji plenarnej wzięło udział kierownictwo AR w Krakowie w osobach prorektorów i prodziekanów na czele z prof. dr hab. Zbigniewem Ślipkiem – rektorem elektem oraz zaproszeni goście reprezentujący różne instytucje i organizacje działające na rzecz rozwoju wsi i rolnictwa z całego kraju.

Program seminarium w Krakowie obejmował obrady plenarne w jednodniowej sesji podzielonej na 2 części; w pierwszej przedstawiciele polskiej nauki (prof. F. Tomczak, prof. A. Wiatrak i prof. K. Duczkowska-Małysz) przybliżyli uczestnikom z zagranicy problemy polskiej gospodarki, w tym zwłaszcza rolnictwa i obszarów wiejskich, nauki, nauczania doradztwa rolniczego w uczelniach rolniczych i przeobrażeń w polskim systemie doradztwa rolniczego w aspekcie integracji z Unią Europejską.

W części drugiej, zaprezentowane zostały referaty obejmujące cały wachlarz problemów doradztwa rolniczego, które stały się później podstawą do utworzenia grup tematycznych. Prof. A. W. van den Ban nestor tej dyscypliny wiedzy, założyciel i kierownik pierwszej Katedry Doradztwa Rolniczego na Uniwersytecie Rolniczym w Wageningen w Holandii, obecnie na emeryturze, ale wciąż niezwykle aktywny jako prywatny konsultant dla rządów krajów Europy Wschodniej, Afryki i Azji przedstawił referat pt.: „Różne sposoby finansowania doradztwa rolniczego na świecie”. Omówił w nim 9 różnych źródeł finansowania doradztwa, ich skutki i czynniki je potęgujące oraz plusy i minusy wybranych systemów doradztwa wyodrębnionych według sposobów finansowania.

Profesor Jim Phelan z Uniwersytetu College w Dublinie przedstawił referat nt.: „Rolnicy na rozdrożu – rozważania o przyszłości”. Na podstawie wyników badań przeprowadzonych na dużej próbie gospodarstw w Irlandii, określił wpływ ostatnich inicjatyw w ramach Wspólnej Polityki Rolnej na rolnictwo irlandzkie, rozpoznał oczekiwania rolników co do przyszłości i ocenił wykorzystanie przez rolników różnych źródeł informacji. Sformułował także wnioski w zakresie dal-

szego doskonalenia doradztwa rolniczego, konstatując przy tym, że „zdecydowana większość pracy doradców skupia się obecnie na „papierkowej” stronie prowadzenia gospodarstwa, kosztem tradycyjnych porad dotyczących produkcji rolniczej”. Stąd nowe określenie doradcy – „paper adviser” co dosłownie oznacza „papierowy doradca”, który optymalizuje gospodarstwo swego klienta starając się przede wszystkim wykorzystać wszystkie istniejące subsydia i programy pomocowe w ramach WPR i polityki strukturalnej UE oraz krajów członkowskich.

Profesor Barbara Ludwig ze Stanowego Uniwersytetu w Ohio w referacie metodycznym pt.: „Wyzwanie nowego tysiąclecia czyli jak doskonalić i oceniać jakość pracy doradczej” przedstawiła standardowy schemat programu doradczego oraz jakościowe wskaźniki jego oceny.

Profesor Niels Roling z Uniwersytetu w Wageningen przedstawił niezwykle filozoficzny problem w swoim referacie pt.: „Trójkąt Santiago – system poznawczy jako heurystyczny mechanizm zachowania ludzkości”. Zwrócił w nim uwagę na konieczność zrównoważonego rozwoju gospodarczego na świecie, z zachowaniem ochrony środowiska przyrodniczego i zdrowia ludzkości oraz naświetlił zasadnicze różnice pomiędzy teorią „Trójkąta Santiago” a „klasyczną teorią poznania”.

Pozostałe referaty w liczbie 41 zostały zaprezentowane w dwudniowej sesji w 5 następujących grupach tematycznych:

- Doskonalenie organizacji i metod pracy doradczej.
- Cele nauczania doradztwa rolniczego.
- Cele i zadania doradztwa rolniczego w zmieniającym się świecie.
- Przywództwo i rozwój obszarów wiejskich.
- Zmiany w systemach doradztwa rolniczego na świecie.

W czasie dwudniowego wyjazdu studyjnego uczestnicy seminarium mogli zapoznać się z organizacją, problemami i sukcesami gospodarstw rodzinnych, gospodarstw agroturystycznych, dwuzawodowych, rozwojem małej i średniej przedsiębiorczości pozarolniczej na obszarach wiejskich, działalnością Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Bielsku-Białej, Śląskiej Izby Rolniczej, Zarządu i Rady Gminy Hażlach oraz Starostwa w Suchej Beskidzkiej oraz wieloma atrakcjami turystycznymi.

Ocena seminarium była bardzo wysoka, tak pod względem organizacyjnym jak i merytorycznym. Wszystkie prezentowane referaty zostały wydane przez Wydawnictwo AR w Krakowie w publikacji książkowej; w wersji anglojęzycznej cz. I i II, zaś wybór najciekawszych referatów zostanie wydany w wersji polskojęzycznej przez MSDR zs. w AR w Krakowie.

Przedstawiamy **memorandum** przyjęte przez uczestników 14th ESEE, które kierujemy pod rozagę decydentom odpowiedzialnym za rozwój doradztwa, rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce.

Memorandum 14-tego Europejskiego Seminarium Doradztwa Rolniczego

Dziewięćdziesięciuosmiu specjalistów w zakresie doradztwa rolniczego, z 23 krajów świata, spotkało się w Krakowie, w dniach 30 sierpnia – 4 września 1999 r., na seminarium nt.: „Rola Doradztwa Rolniczego wobec Globalizacji Problemów Wsi i Rolnictwa”. Z związku z planowaną integracją Polski z Unią Europejską na szczególną uwagę zasługują wnioski wypływające z tej konferencji, w odniesieniu do obecnej sytuacji w Polsce.

Trwający obecnie proces dostosowawczy w rolnictwie, wobec nowych potrzeb i wyzwań gospodarki rynkowej, jest wyraźnie widoczny w całej Europie i Stanach Zjednoczonych. To dostosowywanie się trwać będzie nadal, ze względu na politykę UE jak i naciski ze strony Światowej Organizacji Handlu (WTO). Przystąpienie do Unii Europejskiej stworzy dla polskiego rolnictwa znaczące możliwości rozwoju, szczególnie w pierwszych latach po przyjęciu Polski do UE. Jednak w miarę jak Polska zmuszona będzie dostosowywać się do wymogów UE wzrastać będą koszty, a nacisk na restrukturyzację i modernizację rolnictwa będzie się nasilał. Naciski te w różny sposób dotyczyć będą poszczególnych sektorów, różna też będzie wielkość funduszy potrzebnych na dostosowanie się do wymogów każdego z nich. W przypadku produkcji roślinnej koszty przystosowania nie będą aż tak wysokie, natomiast w produkcji mleczarskiej trzeba będzie zainwestować znaczne środki w gospodarstwa, które będą chciały kontynuować i rozwijać produkcję mleka. Co więcej, możliwość poszerzenia produkcji zostanie ograniczona po wprowadzeniu kontyngentu UE. Przy obecnej strukturze rolnictwa może się zdarzyć, tak jak to miało już miejsce w licznych krajach Europy, że wiele tysięcy osób zmuszone będzie odejść z pracy w gospodarstwach rolniczych.

Struktura gospodarstw jaka pojawi się w Polsce będzie w znacznej mierze zależała od tego w jaki sposób zostaną wykorzystane możliwości w rozwoju produkcji rolnej, które pojawią się w pierwszych latach po przystąpieniu Polski do UE. Zakres pomocy jaki rolnicy indywidualni otrzymają aby być konkurencyjni, będzie kluczowym czynnikiem wpływającym na końcowy efekt. Konkurencyjność tą należy postrzegać jednak w szerszym kontekście, tzn. rozwoju obszarów wiejskich, a nie tylko rozwoju gospodarstw towarowych.

W odniesieniu do doradztwa, istnieje wiele jego modeli na świecie. Jest również oczywiste, że z porad udzielanych bezpłatnie najbardziej korzysta elita gospodarstw. W obecnej sytuacji w Polsce wiele gospodarstw jest w stanie przetrwać finansowo jedynie dzięki połączonym dochodom z rolnictwa i spoza niego. Stąd wydaje się, że doradztwo może mieć znacznie szersze pole działania na terenach wiejskich. Z drugiej strony tradycyjne podejście doradztwa będzie konieczne aby pokierować procesem przystosowawczym i rozwojem konkuren-

cyjności przed i po wstąpieniu do UE. Konieczna będzie znaczna pomoc państwa w zakresie rozwoju doradztwa technicznego i ekonomicznego, dobrego systemu informacji na temat wymogów UE, a także swoisty kalendarz (harmonogram) osiągania zakładanych efektów, w ramach rządowej strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

Integracja z UE może stworzyć system pomocy i rozwoju gospodarstw w Polsce. Ile rozwojowych gospodarstw powstanie zależy będzie od celów polityki pomocowej.

Polska powinna krytycznie ocenić procesy dostosowawcze w innych krajach, a więc to w jaki sposób poradziły one sobie z integracją z UE, a także określić najdogodniejszą strukturę i rolę doradztwa rolniczego, zanim zdecyduje się na zastosowanie określonej strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

MARIA MAJEWSKA

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
w Brwinowie*

SZKOLNICTWO DLA POTRZEB ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ U PROGU REFORMY SYSTEMU EDUKACJI

1. Szkoły i placówki

Kształcenie dla potrzeb rolnictwa i gospodarki żywnościowej odbywa się głównie w szkołach i placówkach publicznych. W ostatnich latach obserwuje się tendencję wzrostową liczby szkół i placówek niepublicznych. Niektóre z nich uzyskują uprawnienia szkół (placówek) publicznych.

Zakładanie i prowadzenie publicznych ponadpodstawowych należy, zgodnie z ustawą o systemie oświaty, do obowiązków państwa. W roku 1997/98 Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej prowadził 570 szkół. Podstawowe ogniwo sieci stanowiło 349 zespołów szkół, a uzupełniające 112 szkół filialnych i 109 innych szkół. Liczba szkół MRiGŻ zmniejszyła się w porównaniu z rokiem 1992/93 o ponad 100. Likwidacji ulegały głównie szkoły filialne i inne, zlokalizowane w bazie obcej. Szkoły prowadzone przez Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej stanowiły ok. 70% publicznych szkół rolniczych i gospodarki żywnościowej. Od 1.01.1999 r. publiczne szkoły rolnicze i gospodarki żywnościowej zakłada i prowadzi samorząd powiatowy.

W ostatnich latach zwiększyła się liczba zespołów szkół. Zaobserwowano też proces zmiany nazw szkół rolniczych, spowodowany chęcią dostosowania do wymogów rynku i sprostania konkurencji, a także zmianę zadań. W dwóch ostatnich latach 124 szkoły zmieniły nazwę, w tym 111 zespołów szkół, najczęściej na: zespół szkół gospodarki żywnościowej, zespół szkół agrobiznesu, zespół szkół agro-technicznych, zespół szkół agro-ekonomicznych, zespół szkół rolniczych centrum kształcenia praktycznego lub zespół szkół rolniczych centrum kształcenia ustawicznego. Kształcenie dla potrzeb rolnictwa i gospodarki żywnościowej odbywa się w następujących typach szkół:

1. Szkoły zasadnicze - dające wykształcenie ogólne i zasadnicze zawodowe oraz możliwość dalszego kształcenia się w szkole średniej;

2. Szkoły średnie zawodowe:

- a) licea zawodowe - dające wykształcenie średnie ogólne, z możliwością uzyskania świadectwa dojrzałości oraz wykształcenie zasadnicze zawodowe;
- b) technika, licea i szkoły równorzędne - dające wykształcenie średnie ogólne i zawodowe, z możliwością uzyskania świadectwa dojrzałości;
- c) szkoły policealne - dające możliwość uzupełnienia wykształcenia ogólnego o wykształcenie zawodowe, na poziomie zasadniczym i średnim.

Podstawowe typy szkół to: technikum na podbudowie szkoły podstawowej i szkoła zasadnicza. Szkoły dla młodzieży stanowiły 90,2%, zaś dla dorosłych 9,8%. Szkoły uprawniające do używania tytułu technika stanowiły ponad 52%, natomiast szkoły dające tytuł wykwalifikowanego robotnika - ponad 47%. Zmiany w strukturze szkół zmierzają do zmniejszania liczby szkół zasadniczych na korzyść kształcenia młodzieży w pełnych szkołach średnich. Z danych MRiGŻ wynika, że w roku szkolnym 1997/98 wskaźnik kształcenia w szkołach zasadniczych zmalał do 31 % ogólnej liczby uczniów. Obserwuje się dalsze zmniejszanie liczby szkół zasadniczych, a zwiększanie liczby techników i liceów.

W nowych warunkach społeczno-gospodarczych, w perspektywie integracji z Unią Europejską podejmowane są działania mające na celu modernizację różnych obszarów edukacji zawodowej. Jednym z istotnych elementów reformy szkolnictwa zawodowego jest opracowanie i wdrożenie do praktyki szkolnej modelu kształcenia w nowym typie szkoły - liceum technicznym.

Liceum techniczne daje absolwentom przygotowanie ogólne, umożliwiające im zdawanie egzaminu dojrzałości i kontynuowanie kształcenia w szkołach wyższych, oraz kształcenie ogólnozawodowe, ale bez konkretnych kwalifikacji zawodowych. Jest to kształcenie szerokoprofilowe, które umożliwia absolwentom wielokrotne i szybkie uzyskanie kwalifikacji zawodowych w formach szkolnych i pozaszkolnych. Cykl kształcenia w liceum technicznym trwa cztery lata. Kształcenie ogólnozawodowe może odbywać się w dwunastu profilach:

1) kształtowanie środowiska,	7) chemiczny,
2) mechaniczno-technologiczny,	8) usługowo-gospodarczy,
3) elektryczno-energetyczny,	9) rolniczo-spożywczy,
4) elektroniczny,	10) tekstylny,
5) leśnictwo i technologia drewna,	11) ekonomiczno-administracyjny,
6) komunikacja i transport,	12) społeczno-socjalny.

Podstawowe informacje o liceach technicznych prowadzonych i planowanych w szkołach MRiRW zawiera tabela 1.

Tabela 1

Liczba liceów technicznych w szkołach MRiRW

Lp.	Profil	Liczba szkół w roku szkolnym				
		1996/97	1997/98	1998/99	1999/2000	Razem
1.	rolniczo-spożywczy	4	1	1	20	26
2.	kształtowanie środowiska	-	-	-	3	3
3.	usługowo-gospodarczy	-	-	-	2	2
4.	ekonomiczno-administracyjny	-	-	-	1	1
Ogółem		4	1	1	26	32

Źródło: Dane Departamentu Spraw Społecznych i Oświaty MRiRW.

W zreformowanym systemie edukacji zawodowej przewidywane są następujące typy szkół:

- dwuletnie szkoły zawodowe umożliwiające nabycie kwalifikacji zawodowych na poziomie robotnika wykwalifikowanego;
- trzyletnie licea profilowane zawodowo, wzorowane na funkcjonujących obecnie liceach technicznych. Nauka będzie się opierała na założeniach programowych i organizacyjnych liceum technicznego;
- szkoły policealne umożliwiające zdobycie kwalifikacji na poziomie technika; roczne w przypadku kontynuacji kierunku kształcenia i dwuletnie - w innych przypadkach.

Przewiduje się, że około 80% absolwentów gimnazjum będzie kontynuować naukę w liceum profilowanym. Proponuje się zmniejszenie liczby profili zawodowych. Wydaje się, że wskazana byłaby zmiana nazwy profilu „rolniczo-spożywczego”. Bardziej odpowiedni byłby profil „żywnościowy”. Nowe elementy w strukturze stanowią również placówki oświatowe: centra kształcenia praktycznego i centra kształcenia ustawicznego.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28.09.1993 r., w sprawie rodzajów, organizacji i zasad działania publicznych placówek oświatowo-wychowawczych (Dz.U. Nr 95, poz. 43 z późniejszymi zmianami) oraz decyzje Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej były podstawą utworzenia centrów kształcenia praktycznego o zasięgu regionalnym i określonej specjalizacji (produkcja rolnicza, produkcja ogrodnicza, technika rolnicza i inne).

Statut centrum kształcenia praktycznego obejmuje zadania w zakresie:

1. Przygotowania praktycznego młodzieży i dorosłych wynikające z programów nauczania zajęć praktycznych;
2. Organizowania egzaminów z nauki zawodu i przygotowania zawodowego;
3. Zadań edukacyjnych zleczanych przez organ prowadzący, a w szczególności:
 - specjalistyczne doskonalenie nauczycieli przedmiotów zawodowych teoretycznych i praktycznej nauki zawodu;
 - prowadzenie kursów podwyższających kwalifikacje lub umożliwiających przekwalifikowanie dla osób dorosłych;
 - organizowanie egzaminów kwalifikacyjnych dla uczestników pozaszkolnych form kształcenia;
 - organizowanie kształcenia praktycznego dla młodocianych.

Do końca roku 1998 Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej powołał 27 centrów kształcenia praktycznego.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej z dn. 8.10.1998 (Dz. U. Nr 128 z 19X1998) stworzyło podstawy prawne działalności rolniczych centrów kształcenia ustawicznego. Do zadań centrum kształcenia ustawicznego należy:

- kształcenie, doksztalcenie i doskonalenie osób dorosłych w formach szkolnych i pozaszkolnych;
- przyznawanie tytułów kwalifikacyjnych;
- organizowanie egzaminów eksternistycznych z zakresu programów nauczania szkół i kursów;
- opracowywanie i wydawanie skryptów, poradników oraz materiałów metodycznych dla potrzeb słuchaczy;
- doskonalenie metod pracy dydaktyczno-wychowawczej w zakresie kształcenia dorosłych;
- współpraca z organizatorami oświaty dorosłych w kraju i za granicą oraz z urzędami pracy i zakładami pracy w zakresie rekwalifikacji kadr.

Do końca roku 1998 Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej powołał 48 rolniczych centrów kształcenia ustawicznego. Liczbę i lokalizację centrów kształcenia praktycznego i rolniczych centrów kształcenia ustawicznego przedstawia tabela 2 oraz mapa zamieszczona na okładce niniejszych „Zagadnień Doradztwa Rolniczego”.

Tabela 2

Liczba centrów kształcenia praktycznego i rolniczych centrów kształcenia ustawicznego (stan na 31.12.1998 r.).

L.p.	Województwo	Liczba		Razem
		CKP	RCKU	
1.	Zachodnio-Pomorskie	2	3	5
2.	Pomorskie	2	2	4
3.	Warmińsko-Mazurskie	2	1	3
4.	Podlaskie	2	1	3
5.	Lubelskie	3	5	8
6.	Podkarpackie	2	2	4
7.	Małopolskie	1	4	5
8.	Śląskie	1	3	4
9.	Opolskie	1	3	4
10.	Wielkopolskie	4	4	8
11.	Kujawsko-Pomorskie	2	2	4
12.	Mazowieckie	3	7	10
13.	Świętokrzyskie	1	2	3
14.	Łódzkie	1	4	5
15.	Dolnośląskie	0	3	3
16.	Lubuskie	0	2	2
Razem		27	48	75

Źródło: Dane Departamentu Spraw Społecznych i Oświaty MRGŻ.

KIERUNKI KSZTAŁCENIA

Publiczne szkoły zawodowe prowadzą kształcenie w zawodach określonych klasyfikacją zawodów szkolnictwa zawodowego. Główne zmiany w kolejnych klasyfikacjach polegały na zmniejszaniu liczby zawodów i specjalności oraz dążeniu do rozszerzania kwalifikacji zawodowych poprzez kształcenie w zawodach szerokoprofilowych.

Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi stanowi tzw. „organ właściwy” dla:

- 34 zawodów, 24 specjalności i 5 specjalizacji oraz 5 kierunków kształcenia w klasyfikacji z 1982 r.;
- 14 zawodów i 1 specjalności w klasyfikacji z 1986 r. (wdrożeńiowej);
- 17 zawodów w klasyfikacji z 1997 r.

W strukturze kierunków kształcenia w szkołach rolniczych i gospodarki żywnościowej stwierdza się, jak już wspomniano, tendencję wzrostową liczby szkół

kształcących w zawodach nierobotniczych, których absolwenci uzyskują tytuł technika. Ponadto zmniejsza się liczba szkół kształcących w zawodach przygotowujących do pracy w rolnictwie na korzyść przygotowujących do pracy w obsłudze rolnictwa i obszarów wiejskich. Niewątpliwie przyczyniło się do tego wprowadzenie nowych zawodów do klasyfikacji zawodów z 1997 r. Rozmiary kształcenia w tych zawodach przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Liczba szkół kształcących w nowych zawodach

Lp.	Zawód	Liczba szkół rozpoczynających kształcenie w roku szkolnym				
		1996/97	1997/98	1998/99	1999/2000	Razem
1.	technik agrobiznesu	16	103	61	45	225
2.	technik żywienia i gospodarstwa domowego	27	87	38	23	175
3.	technik hodowca koni	4	5	3	2	14

Rozporządzeniem MEN z dnia 31 maja 1999 r. (Dz.U. Nr 52) wprowadzono do klasyfikacji kolejne zawody, dla których „organem właściwym” jest Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi:

1. cukiernik - symbol: 741[01],
2. piekarz - symbol: 741[02],
3. rzeźnik-wędliniarz - symbol: 741[03].

DOKUMENTY PROGRAMOWE

Modernizacja treści kształcenia zawartych w programach nauczania dla szkół rolniczych i gospodarki żywnościowej jest procesem ciągłym. W latach 80 -tych w Ośrodku w Brwinowie prowadzone były prace w zakresie modernizacji treści kształcenia zawodowego dla zawodów i specjalności (specjalizacji) ujętych w klasyfikacji z 1982 r. Kilkakrotnie zmieniano plany nauczania oraz opracowano instrukcje programowe, w których uwzględniano treści kształcenia niezbędne dla absolwentów, a wynikające ze zmian zachodzących w życiu społecznym i gospodarczym kraju.

W latach 1991-94 opracowano i wdrożono do szkół rolniczych i gospodarki żywnościowej 15 wdrożeniowych dokumentacji programowych. W trakcie realizacji procesu kształcenia zbierano opinie i uwagi na temat tych dokumentacji, a po pełnym cyklu kształcenia przeprowadzono badania ewaluacyjne. Wnioski z badań wykorzystano przy opracowywaniu dokumentów programowych dla zawodów z klasyfikacji 1997 r.

Organizację kształcenia w zawodach zawartych w klasyfikacji z 1997 r. regulują dwa odrębne dokumenty: podstawa programowa i program nauczania.

Podstawa programowa kształcenia w zawodzie są to obowiązkowe dla danego zawodu i uwzględniane w programach nauczania zestawy umiejętności i treści nauczania, umożliwiające ustalenie kryteriów ocen szkolnych i wymagań egzaminacyjnych. Podstawa programowa kształcenia w zawodzie powinna zawierać:

I. Założenia programowo-organizacyjne kształcenia w zawodzie.

1. Opis kwalifikacji absolwenta:

1.1 Umiejętności zawodowe stanowiące kwalifikacje w zawodzie;

1.2 Wymagania psychofizyczne właściwe dla zawodu.

2. Specyficzne wymagania kształcenia w zawodzie.

II. Podział godzin na bloki.

III. Podstawy programowe kształcenia w blokach programowych.

1. Cele kształcenia.

2. Treści kształcenia (działy programowe).

3. Zalecenia dotyczące oceniania.

Rozporządzenie MEN w sprawie warunków i trybu dopuszczania do użytku szkolnego programów nauczania i podręczników oraz zalecania środków dydaktycznych (Dz.U Nr 41/99) podaje definicję i strukturę programu nauczania dla zawodu.

Przez program nauczania dla zawodu lub profil kształcenia zawodowego, zwany dalej „program nauczania zawodowego”, należy rozumieć zbiór usystematyzowanych, zgodnie z zasadami dydaktyki, celowych układów umiejętności i treści nauczania, ujętych w podstawie programowej w danym zawodzie lub profilu kształcenia zawodowego określonej odrębnymi przepisami, wraz z wytycznymi dotyczącymi realizacji procesu kształcenia i oceniania osiągnięć edukacyjnych ucznia.

Program nauczania zawodowego powinien zawierać:

1. Plany nauczania dla zawodu lub profilu kształcenia zawodowego, opracowane na podstawie ramowych planów nauczania ustalonych odrębnymi przepisami;
2. Programy nauczania poszczególnych przedmiotów zawodowych, bloków tematycznych, modułów lub innych układów treści, zawierające:
 - a) szczegółowe cele kształcenia, określające umiejętności, które powinny być opanowane przez ucznia;
 - b) materiał nauczania w formie haseł programowych, związanych z celami kształcenia;
 - c) wskazania metodyczne do realizacji materiału nauczania;
 - d) propozycje metod sprawdzania i oceny osiągnięć edukacyjnych ucznia.

Programy nauczania zawodowego dopuszcza do użytku szkolnego minister właściwy do spraw oświaty i wychowania na wniosek osoby fizycznej, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nie posiadającej osobowości prawnej.

W przygotowanych w Ośrodku w Brwinowie programach nauczania dla zawodów nierobotniczych zwiększono znacznie zakres edukacji ekonomicznej poprzez wprowadzenie trzech przedmiotów ekonomicznych: „Marketing” i „Zarządzanie firmą” oraz „Podstawy ekonomii” lub „Ekonomika rolnictwa i polityka rolna” albo „Ekonomika agrobiznesu”. W programach nauczania dla zawodów robotniczych wprowadzono jeden przedmiot ekonomiczny „Przedsiębiorstwo w gospodarce rynkowej”.

W programach nauczania dla wszystkich zawodów zmniejszono rozmiary teoretycznego nauczania zawodowego na korzyść kształcenia praktycznego. Programy praktycznej nauki zawodu zostały opracowane w formie wykazu umiejętności i umożliwiają szkołom wybór formy realizacji (zajęcia praktyczne, praktyki zawodowe, wycieczki dydaktyczne).

Programy nauczania dla wszystkich zawodów, oprócz operatora maszyn i urządzeń przemysłu spożywczego, przewidują przedmiot „Przepisy ruchu drogowego”, w wymiarze określonym przez Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej, a także naukę jazdy samochodem (dla wszystkich), jazdy ciągnikiem (dla chłopców) i pracy sprzętem specjalistycznym (w zawodach grupy mechaniczno-rolniczej). Absolwenci uzyskują dzięki temu dodatkowe umiejętności niezbędne do wykonywania zawodu.

Treści kształcenia zawarte w programach nauczania umożliwiają absolwentom nabycie umiejętności koniecznych do wykonywania różnych zawodów określonych przez Ministra Pracy i Polityki Socjalnej w klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz podejmowania działalności gospodarczej w agrobiznesie.

Program nauczania dla zawodu może uwzględniać umiejętności i treści specjalizacji w zawodzie, realizowane przez część cyklu kształcenia, w szczególności dostosowane do potrzeb rynku pracy.

Przyjęta koncepcja kształcenia w zawodach szerokoprofilowych umożliwiła wstępną specjalizację uczniów w ostatnich latach kształcenia szkolnego. Szkoły mogą realizować autorskie programy przedmiotu specjalizacyjnego lub korzystać z programów opracowanych przez Centrum w Brwinowie.

Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej nie mając od 1.01.1999 r. możliwości bezpośredniego oddziaływania na proces kształcenia w szkołach, może mieć wpływ pośredni poprzez programy nauczania, w tym m.in. przedmiotów specjalizacyjnych, przygotowywane w Centrum w Brwinowie. Może, także w ten sposób, wpływać na integrację treści kształcenia w szkołach, oświacie pozaszkolnej i doradztwie rolniczym. Ustalanie podstaw programowych kształcenia, standardów kwalifikacji zawodowych oraz modułowych programów na-

uczania dla szkolnych i pozaszkolnych form oświatowych stanowić może ważny instrument polityki państwa w rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

Środowiska edukacyjne pozytywnie oceniają dokumenty programowe dla zawodów rolniczych i gospodarki żywnościowej opracowane przez Centrum w Brwinowie, jednocześnie zgłaszając potrzebę i konieczność kontynuowania prac w zakresie opracowywania programów przedmiotów specjalizacyjnych oraz rozpoczęcia przygotowań do opracowania programów nauczania dla zreformowanych szkół zawodowych.

AGNIESZKA WESOŁOWSKA
*Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa S.A.
w Warszawie*

WIELKOŚĆ I STRUKTURA UDZIELONYCH KREDYTÓW PRZEZ BANK SPÓŁDZIELCZY (na przykładzie Banku w Ostrówku)

Banki Spółdzielcze działają przede wszystkim w środowisku wiejskim, pracując na potrzeby rolnictwa i podmiotów gospodarczych oraz ludności z terenów wiejskich. Ich działalność różnie jest oceniana, ale stanowią one podstawową instytucję finansową dla ludności wiejskiej, wspomagającą rozwój przedsiębiorczości i zaspakajającą potrzeby tej ludności. Mimo to banki spółdzielcze nie mają zwykle zbyt dużej ilości środków i nie spełniają wymogów stawianych wobec nich. W związku z tym wiele z nich łączy się z większymi bankami, ale nadal pozostają ich filiami, zaspakajającymi potrzeby ludności i podmiotów działających na wsi. Podstawą przyczynę niskiej siły banków spółdzielczych upatruje się w niskich dochodach ludności wiejskiej, które nie sprzyjają wzrostowi popytu na kredyty rolnicze, w tym też na kredyty preferencyjne opiniowane przez ośrodki doradztwa rolniczego. W celu przyjrzenia się tej problematyce analizowano wielkość i strukturę kredytów udzielonych przez Bank Spółdzielczy w Ostrówku, który nie jest dużą jednostką i działa w środowisku typowo rolniczym (w woj. łódzkim).

Artykuł opiera się na analizie kredytów wypłaconych przez Bank w latach 1992, 1995 i 1997. Rozpiętość lat jest celowa, aby porównanie wielkości wypłaconych przez Bank kredytów w tych latach było bardziej obrazowe. Ponadto, w każdym roku zostały uwzględnione trzy okresy spłaty kredytów: do 1 roku, od 1 do 2 lat oraz powyżej 2 lat.

1. Wielkość i struktura udzielonych kredytów

Polityka kredytowa BS w Ostrówku nastawiona jest z jednej strony na pozyskiwanie nowych klientów o wysokiej efektywności działania, a z drugiej strony na pomoc i doradztwo stałym klientom banku, w celu zapobiegania czynnikom, które mogą spowodować trudności w obsłudze udzielonych kredytów. Politykę

tę stosuje Bank opierając się na zasadniczych celach, które są stawiane i konsekwentnie realizowane. Celami tymi są:⁽¹⁾

- większa gama udzielonych kredytów przez Bank (zarówno dla sektora rolniczego jak i pozarolniczego);
- zwiększenie atrakcyjności udzielonych kredytów poprzez stosowanie niższych prowizji bankowych, szybkie rozpatrywanie wniosków, itp.;
- zwiększenie kapitału własnego, co umożliwia udzielanie większych kwotowo kredytów;
- minimalizacja ryzyka przy udzielaniu kredytów;
- kredytowanie jednostek posiadających zdolność do spłaty kredytu wraz z odsetkami;
- stosowanie efektywnych form zabezpieczenia kredytu, np. zastawu, umowy przewłaszczenia, cesji polisy, poręczenia, hipoteki.

Bank proponuje klientom szeroki wachlarz usług kredytowych na finansowanie środków obrotowych i nakładów inwestycyjnych. Dzięki obrotom kredytowym kreowany jest pieniądź odpowiednio do wzrostu zapotrzebowania, związany ze zwiększeniem produkcji towarów i usług, obrotu towarowego oraz dochodów o przeznaczeniu produkcyjnym i konsumpcyjnym. Obrót kredytowy służy do tworzenia dodatkowych dochodów, powiększających popyt produkcyjny i konsumpcyjny oraz do rekompensowania zmniejszającego się popytu, wynikającego z tworzenia rezerw pieniężnych i oszczędności przez różne jednostki gospodarujące.

Dochody bankowe uzyskiwane z kredytów muszą jednak podlegać zwrotowi, co wyznacza pewne naturalne granice dla kredytowania. W obszarze działalności gospodarczej jego przedmiotem mogą być przedsięwzięcia, które jednostkom gospodarczym przyniosą dodatkowe dochody, wystarczające na dokonywanie spłaty kredytu w ustalonym terminie wraz z oprocentowaniem. Przedmiotem kredytowania mogą być też czasowo nagromadzone zapasy, które po upłynieniu w formie pieniężnej staną się źródłem zwrotu kredytu. W obszarze konsumpcji kredyty bankowe muszą być zwracane wraz z odsetkami z przyszłych dochodów konsumentów, a więc wielkość i terminy zwrotów tych kredytów są związane z poziomem przyszłych dochodów i możliwościami ich zaoszczędzenia na spłatę. Bank udzielając kredytu musi się liczyć z ryzykiem, że nie odzyska części lub całości wyłożonych funduszy i związanych z nimi odsetkami. Ryzyko to zależy od sytuacji ekonomiczno – finansowej kredytobiorcy, efektywności kredytowanego przedsięwzięcia, polityki ekonomicznej i pieniężnej realizowanej przez władze, stanu koniunktury w całej gospodarce, poziomu inflacji. Biorąc

(1) Sprawozdanie Banku w Ostrówku za rok 1997.

pod uwagę wyżej wymienione powody, Bank powinien wybierać do kredytowania podmioty najbardziej wiarygodne.

Tabela 1

Poziom i struktura udzielonych kredytów przez BS w Ostrówku,
w latach 1992, 1995 i 1997

Rok	Okres spłaty	Suma w tys. zł	Struktura w %
1992	do 1 roku	510,10	93,6
	od 1 do 2 lat	32,60	6,0
	powyżej 2 lat	2,30	0,4
	Razem	545,00	100,0
1995	do 1 roku	554,58	64,7
	od 1 do 2 lat	215,18	25,1
	powyżej 2 lat	87,31	10,2
	Razem	857, 07	100,0
1997	do 1 roku	1298,23	69,1
	od 1 do 2 lat	374,93	20,0
	powyżej 2 lat	204,56	10,9
	Razem	1877,72	100,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych BS w Ostrówku.

Na przełomie wymienionych lat możemy doskonale porównać wielkości udzielonych kredytów. Z każdym rokiem suma udzielonych kredytów zwiększa się. Największym powodzeniem cieszą się te ze spłatą do 1 roku, ale również z każdym rokiem wzrasta procentowy udział kredytów ze spłatą od 1 do 2 lat i powyżej 2 lat. Porównując rok 1992 z 1997 zauważamy duży wzrost udzielonych kredytów, bo aż o 1332,72 tys. zł, co świadczy o rozwoju BS w Ostrówku, poszerzeniu usług i wzroście zainteresowania kredytami.

2. Wielkość i struktura udzielonych kredytów produkcyjnych

Do kredytów produkcyjnych zaliczamy kredyty inwestycyjne i obrotowe. Mogą one mieć charakter preferencyjny, tzn., że są to kredyty objęte dopłatami ARiMR, mające na celu realizowanie polityki rolnej lub mogą mieć charakter komercyjny. Cechą kredytu komercyjnego jest fakt, iż sam kredytobiorca zobowiązany jest do spłaty kredytu wraz z odsetkami w ustalonym terminie. Kredyt ten nie jest objęty dopłatami i zazwyczaj jest on przeznaczony na cele nierolnicze.

Kredyty inwestycyjne są przeznaczane na finansowanie nakładów gospodarczych, których celem jest stworzenie nowych, modernizacja lub powiększenie już istniejących środków trwałych, tj. środków, które nie zużywają się w jednym procesie produkcyjnym, a ich wartość przekracza 1000 PLN. Kredyt inwestycyj-

ny może mieć charakter kredytu krótko-, średnio- lub długoterminowego, z przeznaczeniem na finansowane inwestycji:⁽²⁾

- materialnych, np.: zakup sprzętu, maszyn, nieruchomości, środków trwałych;
- niematerialnych, np.: zakup papierów wartościowych, patentów, koszty prowadzenia badań,
- finansowych, np.: zakup udziałów lub akcji w spółkach z ograniczoną odpowiedzialnością.

Inwestycje niematerialne i finansowe powinny być finansowane wyłącznie w ramach kredytu krótko- i średnioterminowego.

Wyróżnia się trzy rodzaje kredytów inwestycyjnych:⁽³⁾

- kredyty na wyposażenie: przeznaczone na zakup lub modernizację sprzętu, nabywanie lub budowę majątku trwałego; są to kredyty krótko- i średnioterminowe;
- kredyty na restrukturyzację: przeznaczone na przebudowę struktury gospodarczej kredytobiorcy, mają na celu odzyskanie jego równowagi finansowej; są to kredyty średnio- i długoterminowe;
- kredyty przeznaczone na zakup lub budowę całych obiektów przemysłowych i rolnych; są to kredyty średnio- i długoterminowe.

Kredyt inwestycyjny może być udzielany:⁽⁴⁾

- podmiotom gospodarczym, tj.: osobom prawnym, osobom fizycznym, jednostkom organizacyjnym nie posiadającym osobowości prawnej, prowadzącym działalność gospodarczą;
- rolnikom indywidualnym prowadzącym gospodarstwa rolne.

Kredyt bankowy stanowi uzupełnienie środków własnych kredytobiorcy i łącznie z tymi środkami powinien zapewniać sfinansowanie zadania inwestycyjnego. Udział środków własnych kredytobiorcy, przy finansowaniu działalności inwestycyjnej, powinien wynosić minimum 20% wartości nakładów inwestycyjnych.

Do środków własnych kredytobiorcy zalicza się m. in. środki pieniężne na rachunku bankowym, wartość zgromadzonych materiałów, poniesione koszty na sfinansowanie nakładów inwestycyjnych, zakupione maszyny i urządzenia oraz koszty dokumentacji projektowo – kosztorysowej itp. Środki własne kredytobiorca musi zaangażować na etapie rozpoczęcia realizacji inwestycji i udokumentować przed przyznaniem kredytu.

(2) U. Gawlak: Kredytowanie w banku spółdzielczym. WSB, Poznań 1997, s. 20.

(3) M. Wysocki: Poradnik inspektora kredytowego. TWIGGER SA, Warszawa 1997, s. 223.

(4) Z. Dobosiewicz: Wszystko o kredytach. Przewodnik. Jak uzyskać? Jak spłacić? INFOR, Warszawa 1995, s. 96, oraz Z. Dobosiewicz: Kredyt bankowy dla firm i osób fizycznych. INFOR, Warszawa 1997, s. 108.

Ostateczny termin spłaty kredytu inwestycyjnego nie może wykraczać poza okres amortyzacji przedsięwzięcia inwestycyjnego, a w przypadku realizacji inwestycji na gruntach lub w obiektach dzierżawionych, nie może przekraczać okresu dzierżawy.

Kredyty obrotowe są to kredyty przeznaczone na bieżące potrzeby związane z prowadzoną działalnością gospodarczą, zaopatrzeniem, produkcją i sprzedażą. Są to kredyty średnio- i krótkoterminowe. Przedmiotem tych kredytów mogą być, np. zapasy towarów, produkcja w toku, wyroby gotowe, nakłady przyszłych okresów oraz należności z tytułu rozliczeń z odbiorcami. Ta kategoria kredytu gospodarczego zdecydowanie dominuje w działalności kredytowej banków.

Forma kredytu obrotowego udzielanego podmiotom gospodarczym na bieżącą działalność uzależniona jest m. in. od:

- celu kredytu, jako przeznaczenia;
- sytuacji finansowej kredytobiorcy;
- rodzaju i rozmiarów prowadzonej działalności gospodarczej;
- dotychczasowej współpracy z bankiem.

Pomoc banku polega na udostępnieniu przedsiębiorcy środków potrzebnych do uruchomienia produkcji i to do czasu, aż przedsiębiorca uzyska dochody ze sprzedaży wykonanej pracy. Strukturę kredytów produkcyjnych udzielonych w latach 1992, 1995 i 1997 przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Struktura kredytów produkcyjnych BS w Ostrówku,
w latach 1992, 1995 i 1997

Rok	Rodzaje kredytów produkcyjnych	Suma w tys. zł	Struktura w %
1992	Inwestycyjne	48, 23	11,1
	Obrotowe	385, 10	88,9
	Razem	433,33	100,0
1995	Inwestycyjne	259, 43	35,3
	Obrotowe	475,33	64,7
	Razem	734,76	100,0
1997	Inwestycyjne	756,29	43,2
	Obrotowe	995,10	56,8
	Razem	1751,39	100,0

Źródło: BS Ostrówek.

Z danych wynika, że w każdym kolejnym roku suma każdego z tych kredytów zwiększała się. W przypadku kredytu inwestycyjnego poziom jego wypłat zawierał się w przedziale od 48,23 tys. zł w 1992 r. do 756,29 tys. zł w 1997 r. Wzrost wypłat był znaczący (ponad 15 razy) i wynikał z zainteresowania lud-

ności inwestycjami w dziedzinie produkcji. Przyjmując stopę inflacji nawet na poziomie 15, czy 20% widzimy duży przyrost inwestycji w ujęciu realnym, a więc stanowiącym podstawę przyrostu majątku produkcyjnego i stworzenie możliwości przyszłej produkcji. Na takie zależności wskazuje również struktura wypłacanych kredytów produkcyjnych. W analizowanych latach obserwuje się bowiem systematyczne zwiększanie udziału kredytów inwestycyjnych (od 11,1% w 1992 roku do 43,2% w 1997 roku). Wielkość wypłat kredytów obrotowych przez BS Ostrówek również systematycznie wzrastała w badanych latach, ale tempo wzrostu było mniejsze niż inwestycyjnego (wzrosły trzykrotnie).

Obserwowane zmiany i zróżnicowanie wypłat kredytów produkcyjnych wynikały z zainteresowania ludności inwestycjami, ale w dużym stopniu były następstwem ogólnej sytuacji gospodarczej (zmniejszeniem stopy inflacji, zwiększeniem liczby linii kredytowych o charakterze preferencyjnym oraz wzrostem zaufania ludności do istniejącej sytuacji gospodarczej). O ile na początku lat dziewięćdziesiątych było zainteresowanie głównie bieżącą produkcją, to obecnie wzrasta zainteresowanie rozwojem i przyszłą produkcją. Potwierdzają tę tezę dane dotyczące zmian struktury kredytów produkcyjnych.

3. Wielkość i struktura udzielonych kredytów konsumpcyjnych

Kredyty o charakterze konsumpcyjnym udzielane są osobom fizycznym (gospodarstwom domowym). Cieszą się one coraz większą popularnością wśród społeczeństwa, co odpowiada tendencjom gospodarki rynkowej. Uważa się, że kredyty konsumpcyjne są często sposobem na spełnienie marzeń, których nie można by realizować bez pomocy kredytowej.

Kredyty konsumpcyjne, z uwagi na ich znaczne rozproszenie i wysokość, obciążone są stosunkowo niskim ryzykiem. Praktyka pokazuje, że kredyty te odznaczają się dużo lepszą spłacalnością niż, np. kredyty inwestycyjne i obrotowe.

W obrębie kredytów dla ludności możemy wyróżnić następujące rodzaje kredytów konsumpcyjnych:⁽⁵⁾

- kredyty na zakup dóbr konsumpcyjnych trwałego użytku (np. na zakup samochodu, mebli sprzętu gospodarstwa domowego, usług turystycznych, itp.);
- pożyczki pieniężne; jest to operacja wyłącznie finansowa, banki nie kontrolują w jaki sposób i na jakie cele pieniądze zostaną wydane;
- pożyczki lombardowe;
- kredyty mieszkaniowe.

Kredyty konsumpcyjne mogą być udzielane osobom fizycznym posiadającym stały dochód z tytułu świadczonej pracy zarobkowej, emerytury. Mogą być

(5) U.Gawlak: Kredytowanie w banku spółdzielczym. WSB, Poznań, s. 23 – 24.

także udzielane posiadaczom rachunków oszczędnościowo – rozliczeniowych, którzy systematycznie (co miesiąc) gromadzili oszczędności przez okres co najmniej 6 miesięcy i osiągnęli stan wkładu równy 50% wartości nabywanych artykułów lub usług. Kredyt konsumpcyjny przeznaczany jest na zakup usług i artykułów trwałego użytku, w tym również samochodów osobowych – nowych lub używanych, których okres użytkowania nie przekracza 3 lat licząc od daty produkcji. Kredyt konsumpcyjny w zależności od okresu spłaty może być oprocentowany według stałej lub zmiennej stopy procentowej.

Tabela 3 przedstawia wielkości kredytów konsumpcyjnych udzielanych przez Bank Spółdzielczy w Ostrówku w latach 1992, 1995 i 1997.

Tabela 3

Kredyty konsumpcyjne BS w Ostrówku, w latach 1992, 1995 i 1997

Rok	Wielkość kredytu konsumpcyjnego w tys. zł
1992	111,67
1995	123,31
1997	126,33

Źródło: BS Ostrówek.

Analizując dane zawarte w tabeli 3 zauważamy tendencję wzrostową wypłat kredytów konsumpcyjnych w BS Ostrówek w badanych latach, ale dynamika wzrostu jest bardzo niska. Od roku 1992 do 1997 wielkość kredytu zwiększyła się tylko o 14,66 tys. zł (w wyrażeniu nominalnym). Świadczyć to może o niskiej zamożności badanych kredytobiorców – rolników, ponieważ zainteresowanie kredytami konsumpcyjnymi, przeznaczonymi na cele nierolnicze, nie zwiększa się prawie wcale. Gmina Ostrówek jest typowo rolnicza i mimo niskich dochodów rolniczych, nie korzysta z kredytów konsumpcyjnych.

Przytoczone dane liczbowe potwierdzają, że większe jest zainteresowanie ludności wiejskiej badanego terenu kredytami produkcyjnymi niż konsumpcyjnymi. Świadczy to o postawach produkcyjnych ludności i wyższą ich skłonnością do akumulacji, w tym poprzez kredyt. Jest to dobra prognoza na przyszłość, wskazująca na możliwość zmian i rozwoju gospodarstw rolniczych badanego regionu.

4. Wnioski

1. Popyt na kredyty w BS Ostrówek z każdym rokiem wzrasta.
2. Największym powodzeniem cieszą się kredyty obrotowe, ale tempo przyrostu wypłat jest największe w przypadku kredytów inwestycyjnych. Ma-

łe jest zainteresowanie kredytami konsumpcyjnymi. Wielkość wypłat kredytów świadczy o produkcyjnym nastawieniu ludności.

3. Analizując udzielanie kredytów według okresu spłaty należy stwierdzić, że największy procent stanowią kredyty ze spłatą do 1 roku, co wiąże się wciąż z dużym ich oprocentowaniem, na co nie może pozwolić sobie ludność rolnicza, uzyskująca niskie dochody.
4. Głównym źródłem dochodów Banku Spółdzielczego w Ostrówku jest prowadzona działalność kredytowa. Obserwuje się, że wzrasta szansa obsługi większej liczby klientów.
5. Na liczbę kredytobiorców wpływa fakt, iż Bank Spółdzielczy w Ostrówku jest jedynym bankiem na terenie gminy. Lokalne działanie wpływa na zażyłość stosunków między bankiem a kredytobiorcami.
6. Małe lokalne banki, jakim jest BS Ostrówek, charakteryzują się elastycznością, umiejętnością udzielania małych kredytów. Bank Spółdzielczy w Ostrówku z uwagi na lokalny zasięg działania, ma ułatwione monitorowanie kredytów.

ANNA PABICH

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

OFERTA - INFORMATOR SZKOLENIOWY 2000

W grudniu 1999 roku przekazano dla potrzeb doradztwa zaktualizowaną Ofertę - informator szkoleniowy 2000. Otrzymały ją między innymi: ośrodki doradztwa rolniczego, izby rolnicze, urzędy wojewódzkie i marszałkowskie.

Oferta zawiera 177 propozycji szkoleniowych planowanych do realizacji w 2000 roku przez główne instytucje pracujące na rzecz rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. Najwięcej ofert przedstawiły:

• jednostki naukowo-badawcze resortu rolnictwa	71
• Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich wraz z Regionalnymi Centrami	70
• uczelnie rolnicze, fundacje, stowarzyszenia	36

Spośród instytucji najwięcej ofert szkoleniowych dla doradztwa zaproponowały:

• Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa, Skierniewice	20
• Regionalne Centrum Doradztwa, Stare Pole	14
• Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn	13
• Krajowe Centrum Doradztwa, Oddział Poznań	13
• Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin, Radzików	12
• Instytut Budownictwa Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa, Warszawa	10

Oferty szkoleniowe pogrupowano w dziesięciu działach tematycznych obejmujących główne obszary działania doradców. W ciągu trzech lat funkcjonowania Informatora, liczba ofert ogółem jest mniej więcej stała, zmienia się natomiast liczba propozycji szkoleniowych w działach.

Liczba propozycji szkoleniowych wg rozdziałów
Oferty – informatora szkoleniowego 1998 - 2000

Rozdział	liczba propozycji szkoleniowych		
	1998	1999	2000
01 produkcja roślinna	48	30	23
02 produkcja zwierzęca	28	33	23
03 ogrodnictwo	25	25	26
04 przetwórstwo spożywcze	10	8	5
05 wiejskie gospodarstwo domowe	3	3	4
06 zarządzanie, ekonomika, rachunkowość	13	17	22
07 rozwój wsi, przedsiębiorczość	20	27	44
08 ekologia i ochrona środowiska	8	10	16
09 metodyka doradztwa, pedagogika	16	16	12
10 inne	1	2	2
Razem	172	171	177

Coraz mniej ofert szkoleniowych zawierają działy technologiczne (produkcja roślinna, zwierzęca, przetwórstwo spożywcze) i metodyka doradztwa. Wzrasta natomiast liczba ofert w działach zarządzanie, ekonomika, ekologia i ochrona środowiska, a najbardziej w dziale rozwój wsi, przedsiębiorczość.

Podczas grupowania ofert, nie uniknięto wątpliwości co do zaszeregowania ich w przyjęte działy tematyczne. Szereg ofert, ze względu na tytuł, treści programowe lub jedno i drugie, można zakwalifikować do kilku działów. Dotyczy to szczególnie tematyki wiejskiego gospodarstwa domowego i przedsiębiorczości. Dlatego, aby nie pominąć interesujących Państwa ofert, proponujemy na wstępie ogólne zapoznanie się z całym Informatorem.

W tym roku pojawiło się dużo tematów dotyczących problematyki Unii Europejskiej (np. wykorzystanie środków pomocowych z funduszy przedakcesyjnych, zarządzanie projektami, strategie rozwoju lokalnego itp.). Umieszczono je w rozdziale 07 rozwój wsi, przedsiębiorczość. Pomocny, w odnalezieniu interesujących Państwa ofert, może być również instytucjonalny wykaz organizatorów szkoleń zamieszczony na wewnętrznej stronie segregatora.

Szeroka oferta proponowanych szkoleń zróżnicowana jest również pod względem form doskonalenia. Najczęściej są to:

- seminaria specjalistyczne, popularno-naukowe 39%
- warsztaty tematyczne 18%
- kursy ogólnotechnologiczne, metodyczne 14%
- studia podyplomowe 14%
- konferencje 13%
- pozostałe (sympozja, zjazdy) 2%

Przewaga krótkich, 2-3 dniowych form doskonalenia wynika między innymi z dostosowania się do potrzeb odbiorcy, preferującego krótkie szkolenia, ale również obniżenia kosztów uczestnictwa. Określenie przez organizatorów formy doskonalenia, w wielu propozycjach (nie dotyczy studiów podyplomowych – określonych odrębnymi przepisami) wydaje się nie zawsze trafne. Nie ma ono odzwierciedlenia w opisie sposobu prowadzenia, czasie trwania, liczbie uczestników w grupie, a często mogłoby być zachętą do uczestnictwa w tym szkoleniu. Dotyczy to głównie: seminariów, warsztatów i kursów. Innym powodem takiego a nie innego określenia formy doskonalenia mogą być różne dla tych form zasady ukończenia lub uczestnictwa w szkoleniu – łatwiejszego do spełnienia wymogów formalnych przez organizatora.

Oferta - informator szkoleniowy 2000 będzie w ciągu roku aktualizowana i uzupełniana o nowe propozycje szkoleniowe. Mamy nadzieję, że umożliwi ona Państwu ogólną orientację w szkoleniach proponowanych przez większość głównych organizatorów pracujących na rzecz rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich, racjonalne planowanie i właściwy wybór ofert szkoleniowych, tym bardziej, że w roku 2000 prawie wszystkie określone są jako częściowo lub pełnopłatne. Organizatorzy doskonalenia, ze swej strony z pewnością czynić będą starania o dofinansowanie i obniżenie kosztów uczestnictwa.

ANNA J. PARZONKO
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

PROBLEMY ROZWOJU TURYSTYKI WIEJSKIEJ NA WILEŃSZCZYŹNIE

W dniach 12-18 września 1999 r., w Wileńskiej Wyższej Szkole Rolniczej w Białej Wace odbyło się I Litewsko-Polskie Seminarium Naukowe z cyklu „*Problemy rozwoju turystyki Sieć lądowych szlaków wiejskiej na Wileńszczyźnie*” i Warsztaty Terenowe nt.: „*Sieć lądowych szlaków turystycznych na Wileńszczyźnie i ich atrakcje*”. Celem seminarium było zapoznanie uczestników z aktualnym stanem rozwoju turystyki wiejskiej na Wileńszczyźnie, przedstawienie perspektyw dalszego jej rozwoju oraz wypracowanie dla studentów Wileńskiej Wyższej Szkoły Rolniczej, na kierunku turystyki wiejskiej, programu nauczania z dziedziny geografii turystycznej oraz zasobów kulturowych i przyrodniczych regionu.

Organizatorami seminarium byli:

- Katedra Doradztwa Rolniczego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
- Katedra Nauk Społecznych oraz Katedra Marketingu i Zarządzania Wileńskiej Wyższej Szkoły Rolniczej w Białej Wace,
- Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Brwinowie.

W seminarium wzięło udział ponad 80 osób.

Otwarcia seminarium dokonali w imieniu gospodarzy Dyrektor WWSzR Ryszard Stanisławski i w imieniu gości z Polski prof. dr hab. Marian Podstawka - Dziekan Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego SGGW. Obaj mówcy w wystąpieniach powitalnych podkreślili wagę 8-letniej współpracy między tymi uczelniami i wagę uruchomienia nowego trzyletniego kierunku studiów z zakresu turystyki wiejskiej. Studia te decyzją Ministra Rolnictwa Litwy zostały uruchomione z dniem 1.09.1999 r.

Seminarium prowadził prof. dr hab. Zygmunt Przychodzeń, który w zagajeniu stwierdził m.in., że w skali światowej branża turystyczna w ostatnich dwóch

latach osiągnęła ważniejszą pozycję niż przemysł paliwowy, a zatrudnienie w turystyce sięgnęło 340 mln osób (oznacza to, iż jedna osoba na dziewięć zatrudnionych pracuje w turystyce). Uzasadnia to konieczność kształcenia młodzieży w tym kierunku.

Wystąpienia zaprezentowane podczas seminarium podzielono na trzy części:⁽¹⁾

1. Ogólne zagadnienia turystyki wiejskiej.
2. Wileńszczyzna jako region turystyki.
3. Z badań i doświadczeń w zakresie regionalizmu turystycznego w Polsce i innych krajach.

Ogólne zagadnienia turystyki wiejskiej przedstawione zostały przez Gintuat Žibnien i Bronislavasa Krikščiūnasa w referacie: *„Rozwój turystyki wiejskiej i perspektywy jej nauczania w litewskich szkołach rolniczych”*, przez prof. Zygmunta Przychodzenia w referacie *„Ekonomiczna i andragogiczna orientacja w turystyce wiejskiej”*, a także przez dr Krystynę Krzyżanowską (SGGW) w referacie *„Funkcje turystyki wiejskiej”*.

Turystyka wiejska na Litwie traktowana jest jako jedno ze źródeł dochodu umożliwiającego złagodzenie skutków ekonomicznego kryzysu, który dotknął głównie rolnictwo. Kryzys ten jest skutkiem przeobrażeń jakie przechodzi od 1992 roku litewska gospodarka - przejście z gospodarki planowej na wolnorynkową. Autorzy prognozują, że turystyczny biznes na wsi może przynieść 30-40% dodatkowych dochodów. Obecnie na Litwie żyje ok. 3,72 mln ludzi, z tego 24% mieszka i pracuje na wsi. W 1997 r. było w Litwie ok. 100 gospodarstw agroturystycznych, w 1998 r. już ok. 200 gospodarstw pragnęło reklamować się w katalogach turystycznych. 16 maja 1997 r. w Pałacu Rolnictwa zostało założone Litewskie Stowarzyszenie Turystyki Wiejskiej, a w 1998 r. opracowano krajowy program określający strategię i warunki rozwoju turystyki wiejskiej na Litwie.

Szybki rozwój turystyki wiejskiej spowodował zmiany w szkolnictwie rolniczym. W 1997 roku w dwóch wyższych szkołach rolniczych (na 12) uruchomiono programy studiów: *Turystyka wiejska*, oraz *Biuro biznesmena* ze specjalizacją turystyka wiejska, które mają już pierwszych absolwentów. Organizowanych jest szereg seminariów, na których prowadzone są konsultacje mające pomóc rolnikom w podejmowaniu działalności turystycznej.

Profesor Z. Przychodeń w swoim wystąpieniu przedstawił turystykę jako największy i najbardziej dynamicznie rozwijający się sektor gospodarki świato-

(1) Wszystkie referaty zamieszczone zostały w Materiałach I Litewsko-Polskiego Seminarium Naukowego i Warsztatów Terenowych nt.: *„Sieć lądowych szlaków turystycznych na Wileńszczyźnie i ich atrakcje”*, które ukazały się pod redakcją naukową Z.J. Przychodzenia, w ramach wydawnictwa z cyklu: *„Problemy rozwoju turystyki wiejskiej na Wileńszczyźnie”*, Warszawa – Białą Waka 1999.

wej, którego branże dystansują już pozycję przemysłu paliwowego. Określił turystykę jako najcenniejszy towar świata. Profesor poddał krytyce zliberalizowaną orientację ekonomiczną towarzyszącą rozwojowi turystyki wiejskiej. W kształceniu akademickim opowiedział się za prymatem orientacji społeczno – kulturalnej, andragogicznej, w której turystyka ma pozycję zjawiska o szczególnych wartościach wychowawczych, służących rozwojowi osobowości człowieka. Turystykę tę potraktował jako system dydaktyczny i wychowania człowieka empatycznego, odpowiedzialnego i wrażliwego patrioty.

Szybkie tempo rozwoju turystyki niesie ze sobą wiele skutków dla następujących sfer życia: społecznej, psychologicznej, kulturowej, przestrzennej i ekonomicznej, które wzajemnie się przenikają i uzupełniają. Całokształt tych skutków określany jest mianem funkcji turystyki.⁽²⁾ Dr Krystyna Krzyżanowska zaprezentowała niektóre z funkcji współczesnej turystyki, które mają często charakter funkcji oczekiwanych lub postulowanych, przynoszące wiele korzyści zarówno samemu człowiekowi jak i całemu społeczeństwu.

Turystyka jest m. in. *formą wypoczynku* w czasie wolnym od pracy i nauki, pozwala niwelować ujemne skutki współczesnej cywilizacji. Dlatego bardzo ważne jest w jaki sposób spędzamy wolny czas. Czynny wypoczynek ma duży wpływ na *poprawę naszego zdrowia* zarówno psychicznego (oderwanie się od pracy, problemów życia codziennego, otoczenia), jak i fizycznego (poprawa kondycji, odporność na choroby itp.). *Funkcja wychowawcza i kształceniowa* jest bardzo ważnym czynnikiem przemawiającym za dalszym rozwojem turystyki, ponieważ ma ona pozytywny wpływ na rozwój osobowościowy człowieka. Podróżując mamy możliwość odkrywania nowych wartości moralnych, poznawania innych ludzi, kultur i nieznanych nam jeszcze miejsc. Dzięki temu turysta zdobywa orientację i wiedzę w otaczającej go rzeczywistości przyrodniczej, społecznej i kulturowej. *Funkcja w zakresie rozwoju miasta i wsi i funkcja edukacji kulturowej* przejawia się w tym, że turystyka jest czynnikiem miastotwórczym. Pod jej wpływem zwiększa się liczba ludności stałej oraz sezonowo i tymczasowo zamieszkałej w danej miejscowości, rozwija się sfera produkcyjno – usługowa a także następuje rozwój całej infrastruktury. W płaszczyźnie społecznej zauważyć można zmiany w stylu życia mieszkańców odwiedzanych miejscowości (podnoszenie kwalifikacji i poziomu wykształcenia ogólnego, częstszy kontakt z dobrami kulturowymi, poprawa warunków życia itp.). Turystyka niesie za sobą także wiele *skutków ekonomicznych*, ponieważ jest czynnikiem rozwoju społeczno – gospodarczego miejscowości, przyczynia się do zwiększania dochodów gospodarstw domowych oraz dochodów budżetowych z tytułu podatków, a także stanowi narzędzie zmian w przestrzennej strukturze podziału dochodu narodowego.

(2) K. Przecławski: Humanistyczne podstawy turystyki. Instytut Turystyki, Warszawa 1986, s. 35.

Wiele korzyści ekonomicznych niesie ze sobą *turystyka etniczna* obejmująca podróże zagraniczne związane głównie z miejscem pochodzenia turystów. Poprzez turystykę zagraniczną pojawia się możliwość zaprezentowania polskiej kultury, polskiej gospodarki, osiągnięć nauki na forum światowym, dlatego też często wyróżnia się tzw. *funkcję polityczną turystyki*. Jednakże należy uważać na zagrożenia jakie niesie za sobą szybko rozwijająca się ta dziedzina gospodarki. Mianowicie niekontrolowany rozwój turystyki może doprowadzić do degradacji krajobrazu (ziemi, powietrza, wody, świata roślinnego i zwierzęcego). Dlatego też, jak podkreślała w swoim wystąpieniu dr K. Krzyżanowska, pojawia się konieczność wyodrębnienia *funkcji kształtowania świadomości ekologicznej*.

Znajomość wszystkich szans i zagrożeń związanych z rozwojem turystyki pozwala organizatorom turystyki na umiejętne ich wykorzystanie i zapobieganie skutkom ujemnym. Tym bardziej jest to istotne w przypadku Wileńszczyzny, która zachowała wiele miejsc nie naznaczonych piętnem cywilizacji, liczne za-
bytki przyrodnicze, kulturowe i architektoniczne.

Wileńszczyzna – jako region turystyki – przedstawiona została w drugiej części seminarium. O pięknie i osobliwościach tego regionu mówili w swoich wystąpieniach pracownicy WWSzR w Białej Wacie.

Wileńszczyzna – to południowo – wschodni obszar Republiki Litewskiej w środkowym i dolnym biegu rzeki Wilii i – jak zaznaczył w swoim wystąpieniu M. Treszczyński – w historiografii litewskiej obszar ten określa się jako Litwa Wschodnia. Jej trzon stanowi 5 rejonów administracyjnych: solecznicki, wileński, trocki, święciański, szyrwincki i miasto Włno. Cechą charakterystyczną Wileńszczyzny jest jej wielokulturowość wynikająca z bogatej i ciekawej historii tego regionu.⁽³⁾ Oprócz ludności litewskiej mieszkają tu Polacy, Rosjanie, Białorusini, Żydzi, Tatarzy, Karaimi i in. Obecnie na terenie dwóch podwileńskich rejonów: wileńskiego i solecznickiego Polacy stanowią odpowiednio: 63,5% i 79,6%. Być może dlatego folklor słowno – muzyczny – taneczny Wileńszczyzny jest swoisty i niepowtarzalny. Na przykład wiele jest pieśni polskich znanych i śpiewanych tylko na Wileńszczyźnie. Są też ludzie, którzy pielęgnują polską kulturę, zachowują tradycje i nie pozwalają aby te piękne pieśni wileńskie odeszły w zapomnienie. Jedną z tych osób przedstawiona została przez panią Reginę Grydź w referacie „*Wileńszczyzna*” Jana Mincewicz – skarbiec współczesnej kultury polskiej. Jest nią Jan Mincewicz – twórca sławnego w Litwie, Polsce i innych krajach zespołu pieśni i tańca „Wileńszczyzna”, działającego od 1985 r. W 1989 roku Jan Mincewicz zorganizował po raz pierwszy program folklorystyczny – festyn „Kwiaty Polskie”. Festyn ten stał się już częścią tradycji wileń-

(3) Z historią Wileńszczyzny zapoznaje dokładniej referat M. Treszczyńskiego pt.: „Rys historyczny Wileńszczyzny”, zamieszczony w materiałach seminaryjnych: Problemy rozwoju turystyki wiejskiej na Wileńszczyźnie. Wyd. KCDRRiOW w Poznaniu, Warszawa – Biała Waka 1999.

skiej, odbywa się corocznie w Niemenczynie, pięknym miasteczku położonym nad Wilią.

Jak już wcześniej wspomniano, na Wileńszczyźnie spotyka się wiele narodowości i wyznań. Stwarza to na tych ziemiach swoistą mieszankę kulturową. Można tu spotkać się z ogromnym bogactwem budownictwa sakralnego, zachowanego głównie dzięki tradycjom ludności wiejskiej i jej głębokiej religijności. Waldemar Wiszniewski w swoim referacie „*Zabytkowe drewniane budownictwo sakralne na Wileńszczyźnie*” stwierdził, że najliczniej odwiedzanymi miejscami są Wilno i Troki, co jest wynikiem powierzchownej wiedzy turysty i braku literatury. Dlatego też przedstawił przykłady mniej znanych, aczkolwiek nie mniej cennych, obiektów kultury materialnej wielu narodów (kościóły i kaplice, meczety, cerkwie i moleny).

Oprócz wyjątkowej spuścizny historyczno-kulturowej Wileńszczyzna posiada szczególne bogactwa środowiska przyrodniczego. Sam rejon trocki, przedstawiony podczas seminarium przez Grażynę Gołubowską w referacie „*Walory klimatyczno – zdrowotne i przyrodniczo – krajobrazowe Wileńszczyzny (na podstawie rejonu trockiego)*” wart jest odwiedzin. Jest on arkadią dla naukowców i miłośników flory i fauny. O bogactwie przyrodniczym tego rejonu zadecydowały zbiorniki wodne – 290 jezior, bagna, lasy – 41,3% zalesienia, tereny nadrzeczne – 20 rzek, pola. 18% powierzchni rejonu trockiego stanowią terytoria chronione – parki narodowe, regionalne, przyrodnicze i rezerваты. Podstawową ich funkcją jest zachowanie kultury i przyrody. Takim przykładem jest Trocki Narodowy Park Historyczny.

W chwili obecnej w regionie Wileńszczyzny przeważa turystyka wycieczkowa. Wczasowicze zaglądają tutaj trochę rzadziej, mimo że istnieje wiele możliwości na ciekawe spędzenie czasu. Jedną z nich jest wędrówka „*Szlakiem Doliny Wilii*” przedstawionym przez Anną Adamowicz. Jest to szlak lądowo – wodny polecany zarówno młodym jak i dorosłym, uprawiającym turystyczne „wodniactwo” na łodziach, kajakach i tratwach. Mogą być tu organizowane obozy, ekspedycje naukowe i sportowe.

Część trzecią seminarium zatytułowaną „*Z badań i doświadczeń w zakresie regionalizmu turystycznego w Polsce i w innych krajach*” prowadziła dr hab. Izabella Sikorska-Wolak – prof. SGGW. W części tej wygłoszono następujące referaty: E. Jachimowicz, K. Krzyżanowska: „*Wiedza o regionie ważnym czynnikiem powodzenia działań agroturystycznych*”, I. Sikorska-Wolak, A. Woronicki: „*Rola turystyki w rozwoju Regionu Kaszub.*”, A. Jaźwińska: „*Bogactwo przyrodnicze i antropogeniczne Doliny Bugu*”, K. Tabor: „*Wykorzystanie naturalnych walorów nieużytków rolnych w agroturystyce*”.

W rozwoju turystyki bardzo ważną rolę odgrywa tzw. regionalizm, który jest ideologią historycznie ukształtowanych zbiorowości terytorialnych, odznaczających się żywą świadomością więzi lokalnych i poczuciem odmienności wzglę-

dem innych zbiorowości. Obecnie w Polsce działa ponad 1300 towarzystw regionalnych, których podstawowym zadaniem jest podtrzymywanie lokalnych tradycji, skupianie ludzi zainteresowanych kulturą, prowadzenie spotkań i odczytów o problematyce społeczno – kulturowej, organizowanie koncertów, wystaw, zjazdów itp. Wszystkie te działania pomagają rolnikom dobywać wiedzę o regionie, która jest niezbędna podczas prowadzenia działalności turystycznej. Działalność regionalnych towarzystw istotna jest nie tylko dla mieszkańców wsi, ale służy także turystom odwiedzającym dany region. Przykładem może być Regionalne Towarzystwo Przyjaciół Trawnik w gminie Trawniki (woj. lubelskie) lub Muzeum Ziemi Krzeszowickiej w Krzeszowicach.

Przykładem wyjścia naprzeciw ruchowi turystycznemu może być działalność gminy Sulęcyno położonej w Regionie Kaszuby. Jak zaznaczyli w swoim referacie I. Sikorska-Wolak i A. Woroniecki władze gminy dostrzegają szansę, jaką niesie rozwój turystyki, czego przejawem są:

1. Inwestycje mające na celu poprawę infrastruktury gminy, takie jak: budowa dróg, szlaków komunikacyjnych, wodociągów, telefonizacja, budowa ekologicznego wysypiska śmieci;
2. Przystąpienie gminy w 1996 r. do Stowarzyszenia „Turystyczne Kaszuby”, zajmującego się promocją regionu;
3. Planowanie opracowania strategii rozwoju gminy pod kątem turystyki. Gmina Sulęcyno charakteryzuje się niekorzystnymi warunkami dla rozwoju rolnictwa natomiast posiada bogate zasoby przyrodniczo – krajobrazowe, które predestynują ten teren do rozwoju turystyki, która może stanowić dużą szansę dla gminy.

Przykładem godnym naśladowania, przedstawionym w referacie dr inż. Kazimierza Tabora, jest odpowiednie wykorzystanie naturalnych walorów nieużytków rolnych w agroturystyce. Wiele gospodarstw posiada tereny, które nie nadają się do użytkowania rolniczego (różne zagajniki, moczary, zabagnienia, jałowe piaszczyste gleby itp.), które odpowiednio zagospodarowane mogą uatrakcyjnić ofertę turystyczną gospodarstwa. Wzorcem może być farma o nazwie ROVES FARM w Wielkiej Brytanii. Stanowi ona tzw. VISITORS CENTRE (Centrum Odwiedzin) prowadzone przez Państwo R.J. Burr. Połowa powierzchni farmy, obejmująca głównie nieużytki, posiada specjalne zagospodarowanie przestrzenne, i tak: na terenie zabagnionym urządzono staw i uregulowano koryto niewielkiej rzeczki oraz nasadzono wiklinę, w suchszych miejscach nasadzono drzewa i wytyczono ścieżki spacerowe, pola uprawne ogrodzone są żywopłotami – co jest powszechnym zwyczajem brytyjskim.

Po wstępnym zapoznaniu uczestników seminarium naukowego z problemami rozwoju turystyki wiejskiej na Wileńszczyźnie i wskazaniu na uwarunkowania sprzyjające temu rozwojowi rozpoczęły się warsztaty terenowe. Odbłyły się

one na czterech lądowych szlakach turystycznych obejmujących region Wileńszczyzny.⁽⁴⁾

Uczestnicy seminarium i warsztatów terenowych stwierdzili, że Wileńszczyzna jako region Litwy dysponuje wyjątkowo sprzyjającymi warunkami rozwoju turystyki wiejskiej. Na podstawie poczynionych obserwacji określono czynniki umożliwiające szybki rozwój turystyki na tym terenie, a także zwrócono uwagę na najważniejsze bariery mogące mieć wpływ na zahamowanie tegoż procesu.

Do czynników stymulujących rozwój turystyki należy zaliczyć:

- możliwość utrzymania stałego (na dość wysokim poziomie) dopływu strumienia turystów zagranicznych, w tym głównie z Polski;
- dobry stan sieci dróg utwardzonych łączących miejscowości i obiekty zwiedzania;
- mozaika etniczna ludności, która sprzyja przyjazdowi turystów zagranicznych.

Do głównych hamulców rozwoju turystyki wiejskiej natomiast można zaliczyć:

- brak bazy noclegowej o odpowiednim standardzie;
- brak przygotowanych profesjonalnie oferentów usług turystyki wiejskiej;
- brak powszechnej edukacji z dziedziny turystyki wiejskiej wśród mieszkańców wsi;
- zbyt mały zakres informacji turystycznej.

Ze szczegółowymi oświadczeniami i wnioskami z I Litewsko-Polskiego Seminarium Naukowego i Warsztatów Terenowych zapoznaje specjalnie przygotowany tekst (opracowanie) Komisji Wnioskowej pod kierunkiem prof. Izabelli Sikorskiej-Wolak. Oświadczenia i wnioski te zostały przekazane wszystkim uczestnikom tego polsko – litewskiego forum dyskusyjnego.

(4) Szlakom tym poświęcony został, zaprezentowany podczas seminarium, podręcznik z geografii turystycznej Zygmunta J. Przychodzenia i Krzysztofa T. Biesalskiego pt.: „*Atrakcje architektoniczne na turystycznych szlakach Wileńszczyzny*” (cz. I Lądowe szlaki turystyczne. Warszawa – Biała Waka 1999).

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Determinanty transformacji struktury agrarnej w rolnictwie polskim. Część I i II. Redakcja naukowa Stanisław Paszkowski. Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu CCCVIII, Rolnictwo 53, Poznań 1999 r., cz. I ss. 504, cz. II ss. 578.

Kwestie struktury agrarnej należą do najbardziej ważkich problemów determinujących rozwój polskiego rolnictwa. Opracowanie zbiorowe jest podsumowaniem projektu badawczego KBN realizowanego w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa AR w Poznaniu, w latach 1997 – 1998. W dwutomowej publikacji zaprezentowano wyniki prowadzonych badań, a także opracowania z zakresu polityki strukturalnej, przygotowane przez teoretyków i praktyków różnych specjalności (ekonomistów, socjologów, prawników) parających się zagadnieniami strukturalnymi rozwoju wsi. Opracowane artykuły dotyczą ekonomicznych, społecznych i prawnych determinant struktury agrarnej w Polsce, problemów konkurencyjności rolnictwa polskiego na tle zachodnioeuropejskiego, regionalnego kształtowania struktury agrarnej, procesów restrukturyzacji rolnictwa państwowego, polityki strukturalnej i integracji rolnictwa polskiego z UE, instrumentów polityki strukturalnej i struktur otoczenia rolnictwa oraz kwestii ekologicznych przekształceń struktury agrarnej.

W opracowaniach zawarto syntezę dorobku nauki polskiej na temat kształtowania struktury agrarnej w rolnictwie polskim. Poszczególne artykuły zawierają dogłębne analizy obserwowanych zjawisk, szeroki zakres problemowy oraz przestrzenne rozmieszczenie badanych problemów, potwierdzając zachodzące procesy polaryzacji struktury obszarowej gospodarstw indywidualnych.

Podstawy rolnictwa dla inżynierów kształtowania środowiska. Kazimierz Piekut, Henryk Pawłat. Wyd. SGGW, Warszawa 1999, ss. 265.

Postępująca degradacja środowiska przyrodniczego oraz nadmiary żywności powodują, że w wielu rozwiniętych krajach obszary wiejskie coraz częściej postrzegane są nie tylko jako tereny, gdzie produkowane są artykuły do produkcji żywności, lecz także miejsca, gdzie następuje odnawianie się zasobów czystej wody, powietrza i innych zasobów środowiska. Efektywność produkcji rolniczej oceniana jest poprzez pryzmat jej wpływu na określone elementy środowiska przyrodniczego, a zwłaszcza na stopień zachowania równowagi przyrodniczej i warunków do odnawiania się zasobów. Takie podejście wymaga szerokiego spojrzenia na całokształt zależności i uwarunkowań oraz wzajemnych powiązań, w czasie i przestrzeni, występujących w całym środowisku przyrodniczym. W publikacji przedstawiono główne technologie produkcji roślinnej i zwierzęcej i ich wpływ na środowisko przyrodnicze, ogólne zmiany technologii w aspekcie rozwoju cywilizacyjnego i zmian preferencji społecznych jak i motywy wyboru i konsekwencje stosowania określonych technologii (organizacyjne, społeczno-ekonomiczne). Na tle rozwoju systemów produkcji rolniczej przedstawiono możliwe drogi rozwoju polskiego rolnictwa, szczególnie w kontekście planowanego wstąpienia Polski do struktur UE.

Katalog norm i normatywów. Wydanie III poprawione. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1999 r., ss. 258.

Pierwsza publikacja Katalogu powstała w 1991 r., w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW. Obecne wydanie III, uaktualnione i uzupełnione, stanowi syntetyczny zbiór danych liczbowych i informacji zebranych w czterech zasadniczych działach: produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, mechanizacja i organizacja pracy oraz adresy i podstawowe informacje o instytucjach w rolnictwie.

Katalog zawiera 80 normatywów i norm z zakresu produkcji roślinnej; 116 z zakresu produkcji zwierzęcej, w tym: dla bydła 34, trzody chlewnej 25, owiec 48, i dla drobiu 5; a także normatywy i normy z zakresu mechanizacji – 5; organizacji i planowania pracy – 31.

Autorzy opracowania oczekują, że będzie ono przydatne w usprawnianiu procesów technologicznych, sporządzaniu rachunku ekonomicznego, czy też planowaniu, pomocne rolnikom, pracownikom Ośrodków Doradztwa Rolniczego, konsultantom, studentom i wszystkim innym odbiorcom zajmującym się problematyką zarządzania w gospodarstwie rolniczym i rolnictwie. Autorzy jednocześnie zaznaczają, że zawarte w katalogu informacje nie powinny być jednak wykorzystywane bezkrytycznie, ponieważ stanowią one na ogół wielkości ustalone dla warunków przeciętnych, czy też ściśle określonych założeń. W konkretnych warunkach normy powinny być weryfikowane i dostosowane do specyfiki poszczególnych gospodarstw.

Albumy projektów gotowych dla wsi i rolnictwa. Branżowy Ośrodek Informacji Budownictwa Rolniczego. Centralne Biuro Projektowo-Badawcze Budownictwa Wiejskiego BISPROL, Warszawa 1999.

Album projektów gotowych dla agrobiznesu. W albumie wymieniono 210 tytułów, a zaprezentowano łącznie 100 gotowych, powtarzalnych projektów architektoniczno-budowlanych różnych obiektów, dla osób pragnących rozwinąć agrobiznes, spółek, zespołów, spółdzielni itp. Album zawiera karty przykładowych projektów budynków inwentarskich, gospodarskich, składowych, przechovalni owoców i warzyw, szklarni, przetwórni, masarni, piekarni, sklepów, dla usług i gastronomii, warsztatów, hal sportowych i obiektów sanitarnych dla gospodarki wodno-ściekowej. Wszystkie projekty zostały opracowane kompleksowo (łącznie z technologią i instalacjami), przez doświadczonych projektantów wszystkich podstawowych specjalności.

Album projektów gotowych dla budownictwa jednorodzinnego. Album zawiera karty gotowych, powtarzalnych projektów architektoniczno-budowlanych 53 domów wolnostojących, 9 bliźniaczych, 11 szeregowych oraz 5 letniskowych. W albumie przedstawiono najbardziej atrakcyjne projekty, cieszące się dużym zainteresowaniem budujących – zarówno w miastach, jak i na terenach wiejskich. Projekty te zawierają szereg nowoczesnych rozwiązań i nowelizacji pod kątem energooszczędności, zgodności z normami oraz nowym prawem budowlanym.

ROCZNY SPIS TREŚCI 1999

	Numer	Strona
ARTYKUŁY		
MARTA BŁĄD: Rachunkowość rolna w wybranych krajach Unii Europejskiej	3	19
PIOTR CHAŁUPKA: Czynniki hamujące proces tworzenia grup producentów w Polsce	2	31
EUGENIUSZ K.CHYŁEK: Struktura organizacyjna oraz rola i zadania doradztwa na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich po wprowadzeniu reform w Polsce	1	5
EUGENIUSZ K.CHYŁEK, MAREK STAWUJAK: Podstawowe problemy rozwoju wsi i rolnictwa w aspekcie integracji z UE	2	5
PAWEŁ GAŚIOREK: Funkcjonowanie gospodarstw rolnych w przygranicznych gminach województwa białostockiego	1	36
LECH GORAJ: Pozyskiwanie informacji o dochodach gospodarstw rolniczych w Unii Europejskiej i w Polsce	2	42
STANISŁAW GRYKIEN: Transformacja rolnictwa na obszarze wschodnich Niemiec	1	49
AGATA JAŻWIŃSKA: Wychowanie poprzez agroturystykę	2	112
AGATA JAŻWIŃSKA: Problemy związane z rozwojem agroturystyki	4	46
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: Zarządzanie jakością według międzynarodowych norm ISO serii 9000	1	68
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: Kontrola jakości żywności według systemu HCPP	3	75
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: System zarządzania środowiskowego według Normy ISO serii 14000	4	61
LIDIA KALISZCZAK: Potencjał przyrodniczo-ekologiczny jako determinanta zrównoważonego rozwoju regionu podkarpackiego	4	35
ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA: Działania przedsiębiorcze mieszkańców wsi	2	105
KATARZYNA KARBOWIAK: Agroturystyka formą wielofunkcyjnego rozwoju wsi – szanse i ograniczenia jej rozwoju	1	62
RYSZARD KATA, JAN ROGOWSKI: Funkcje i efektywność kredytów inwestycyjnych w strukturze rolnictwa rozdrobnionego	1	28

	Numer	Strona
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Jak ulepszyć strukturę organizacyjną państwowej instytucji doradczej	1	16
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Doradztwo rolnicze w stymulowaniu i wspieraniu wspólnych działań gospodarczych rolników	2	22
SEWERYN KUKUŁA: Upowszechnianie dobrych praktyk rolniczych w Polsce warunkiem rozwoju zrównoważonego	1	22
JACEK KULAWIK: Interwencjonizm kredytowy w rolnictwie w opiniach doradców Ośrodków Doradztwa Rolniczego	4	16
MAŁGORZATA LECHWAR: Instytucje stymulujące przedsiębiorczość podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich	4	26
EWA MAŃKOWSKA: Misja doradztwa rolniczego wobec potrzeb rolników i wyzwań okresu transformacji	3	5
LECH OSTROWSKI: Rynek ziemi rolniczej w 1998 roku	2	69
LECH OSTROWSKI: Przedsiębiorczość pozarolnicza chłopów jako czynnik budowania wielofunkcyjności obszarów wiejskich	3	31
MARIAN PODSTAWKA: Działalność prewencyjno-rehabilitacyjna KRUS a wypadkowość w rolnictwie	1	83
MARIAN PODSTAWKA, ALEKSANDRA WICKA: Zróżnicowanie dochodowe gmin wiejskich w Polsce	2	88
WŁADYSŁAW RĄCZY: Perspektywy rozwoju rolnictwa grupowego w obliczu wejścia do Unii Europejskiej	3	66
JÓZEF RYZNAR, JULIAN KALINOWSKI: Kredyty inwestycyjne czynnikiem wspierającym rozwój gospodarstw rolnych	3	56
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, ANNA WACHOWIAK: Doradztwo rolnicze a domowa ekonomia	4	53
ANNA WACHOWIAK, EWA MICHOTA: Wiejskie gospodarstwo domowe w warunkach zmian systemowych w Polsce	1	92
ANDRZEJ P. WIATRAK: Doradztwo rolnicze w globalnym ujęciu	4	7
BARBARA WOJSZNIS, STANISŁAW IGNIATIUK: Problemy gospodarstw rolniczych bez następców w północno-wschodnim regionie kraju	2	82
SŁAWOMIR ZAWISZA: Przemiany wsi i rolnictwa w Polsce w świetle badań sondażowych rolników, właścicieli dużych gospodarstw	3	44

Z PRACY DORADCZEJ

AGNIESZKA BERNAT-JURKA, MARZENA DŁUGOKEŃKA, JANINA SAWICKA: Kierunki działalności Ośrodków Doradztwa Rolniczego na rzecz optymalizacji zarządzania zasobami wiejskich gospodarstw domowych	4	80
HENRYK JEDYNAK: Działalność gospodarczych organizacji rolniczych w województwie świętokrzyskim	4	71
ELŻBIETA KMITA: Polsko-niemiecka współpraca w dziedzinie agroturystyki w latach 1992-1998	1	110
KRZYSZTOF KORPYSZ, HENRYK ROSZKOWSKI: Rola doradców ODR w aktualnym i projektowanym systemie rolniczej informacji rynkowej	1	102
KRZYSZTOF KORPYSZ, HENRYK ROSZKOWSKI: Rozpowszechnianie informacji rynkowej a działalność Ośrodków Doradztwa Rolniczego	2	136
BARBARA LEŚNIAK: Projektowanie rozwoju gospodarstw rolnych jako metoda doradztwa rolniczego	2	118
ROMAN LUSAWA: Pamiętajcie o ogrodach, czyli szkoła w gospodarstwie rolnym	3	93
ANNA PABICH: Planowanie i realizacja doskonalenia zawodowego dla potrzeb doradztwa i praktyki rolniczej w 1998 roku	1	120
ANDRZEJ PRZEPIÓRA, MIKOŁAJ POMIN: Wspólne użytkowanie maszyn na przykładzie grupy producentów ze Spławia w województwie wielkopolskim	2	131
RYSZARD SAKOWSKI, ADAM SPROSKI, MARCIN DYNIA, AGATA MAZANKA: Monitoring rynku skupowego województwa wałbrzyskiego z wykorzystaniem sieci informacyjnej INTERNET	1	127
TADEUSZ SZALCZYK: Wielkopolscy rolnicy otwierają zagrody	3	90
ZENON SZEPTYTOWSKI: Przygotowanie kadry menedżerskiej dla nowopowstających organizacji rolniczych w województwie świętokrzyskim	3	85

INFORMACJE

MARZENA DŁUGOKEŃKA: Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich	1	143
EGWARD GACEK: Problemy dostosowania doświadczalnictwa rolniczego i wdrażania postępu odmianowego do gospodarki rynkowej i standardów UE	2	143

	Numer	Strona
MARIA JASTRZĘBSKA: Zadania jednostek samorządu terytorialnego i organów administracji zespolonej w zakresie rolnictwa	2	147
JÓZEF KANIA: 14-te Europejskie Seminarium Doradztwa Rolniczego	4	90
ELŻBIETA KMITA: Europejskie forum turystyki wiejskiej na Grüne Woche	1	149
ANTONI KOŻUCH: Rola samorządu w rozwoju obszarów wiejskich	1	133
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Doradztwo rolnicze w okresie przygotowawczym do integracji z Unią Europejską	3	105
MARIA MAJEWSKA: Szkolnictwo dla potrzeb rolnictwa i gospodarki żywnościowej	4	95
ANNA PABICH: Opinie doradców ODR o tematach badań naukowych przeznaczonych do upowszechniania	3	100
ANNA PABICH: Oferta – informator szkoleniowy 2000	4	112
ANNA J. PARZONKO: Problemy rozwoju turystyki wiejskiej na Wileńszczyźnie	4	115
DANUTA PRUSS GŁOWACKA: Doradztwo rolnicze na MTRP Polagra'99	3	114
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, JOLANTA ZDROJEWSKA: Podnoszenie świadomości i edukacji środowiska wiejskiego w zakresie gospodarstwa domowego – program edukacyjny „Bezpieczny dom”	1	152
IWONA ŚWIECHOWSKA: Wyniki VIII edycji konkursu: „Najlepsze czasopismo rolnicze ODR w 1998 r.”	2	156
AGNIESZKA WESOŁOWSKA: Wielkość i struktura udzielonych kredytów przez bank spółdzielczy (na przykładzie Banku w Ostrówku)	4	104
DANE STATYSTYCZNE	1	155
NOWOŚCI WYDAWNICZE	1	156
NOWOŚCI WYDAWNICZE	2	160
NOWOŚCI WYDAWNICZE	3	117
NOWOŚCI WYDAWNICZE	4	122

ANNUAL TABLE OF CONTENTS 1999

	Number	Page
ARTICLES		
MARTA BŁĄD: Agricultural accountancy in selected EU countries	3	19
PIOTR CHAŁUPKA: Factors hampering a process of producers group creation in Poland	2	31
EUGENIUSZ K. CHYLEK: The organizational structure and the role and tasks of extension service on behalf of agriculture and rural area development after reform introducing in Poland	1	5
EUGENIUSZ K. CHYLEK, MAREK STAWUJAK: Basic problems of agriculture and rural development in the aspect of integration with EU	2	5
PAWEŁ GAŚIOREK: Activity of agricultural farms in gminas lying on the border of Białystok voivodeship	1	36
LECH GORAJ: Searching information about income of agricultural farms in European Union and in Poland	2	42
STANISŁAW GRYKIEN: Transformation of agriculture on East Germany	1	49
AGATA JAŻWIŃSKA: Education through agritourism	2	112
AGATA JAŻWIŃSKA: Problems related to the development of agritouris	4	46
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: Quality management under ISO 9000	1	68
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: Food quality inspection under HACCP system	3	75
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: The environment management system under ISO 14000	4	61
LIDIA KALISZCZAK: The natural and ecological potential as a condition of the counterbalanced development in the Podkarpacie region	4	35
KATARZYNA KARBOWIAK: Agritourism as a form of multifunctional development of the Polish country-chances and limitations of its progress	1	62
RYSZARD KATA, JAN ROGOWSKI: Functions and effectiveness of investment credits in structure of divided agriculture	1	28

	Number	Page
ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA: Enterprising activities of the country inhabitants	2	105
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: How to improve an organizational structure of the State advisory institutions?	1	16
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Agricultural extension service in stimulation and supporting of common economic activities of farmers	2	22
SEWERYN KUKUŁA: Dissemination of good agricultural practices as a condition of sustainable of development in Poland	1	22
JACEK KULAWIK: Credit interventionism in agriculture in the advisers opinions of the Agricultural Extension Service Centers	4	16
MAŁGORZATA LECHWAR: The institutions stimulating enterprise of economic units in the ruraj areas	4	26
EWA MAŃKOWSKA: The agricultural extension service mission in relation to farmers needs and challanges of transormation period	3	5
LECH OSTROWSKI: Agricultural land market in 1998	2	96
LECH OSTROWSKI: Countrymen non-agricultural enterprise as a factor of multifunctionality rural areas creation	3	31
MARIAN PODSTAWKA: Preventive and rehabilitative activity of National Fund for Farmers Social Insurance and accident rate in agriculture	1	83
MARIAN PODSTAWKA, ALEKSANDRA WICKA: Differentiation of rural gminas (localities) income in Poland	2	88
WŁADYSŁAW RĄCZY: Perspectives of group agriculture development as an aspect of integration with UE	3	66
JÓZEF RYZNAR, JULIAN KALINOWSKI: Investment credit as a factor supporting agricultural farm development	3	56
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, ANNA WACHOWIAK: The agricultural extension service and the issue of home economy	4	53
ANNA WACHOWIAK, EWA MICHOTA: Rural household in terms of the system changes in Poland	1	92
ANDRZEJ P. WIATRAK: The agriculture extension service in global approach	4	7
BARBARA WOJSZNIS, SŁAWOMIR IGNATIUK: Problems of agricultural farms without successors in North-Eastern Poland	2	82

	Number	Page
SŁAWOMIR ZAWISZA: Transformation in country and agriculture In the light of sounding research results of farmers-owners of large farms	3	44

FROM EXTENSION SERVICE WORK

AGNIESZKA BIERNAT-JURKA, MARZENA DŁUGOKEŃCA, JANINA SAWICKA: The trends in the Agricultural Extension Service Centers activity to optimize agricultural household resource management	4	80
HENRYK JEDYNAK: The activity of the economic organizations in Świętorzyskie voivodeship	4	71
ELŻBIETA KMITA: Polish and German cooperation on agritourism during 1992-1998	1	110
KRZYSZTOF KORPYSZ, HENRYK ROSZKOWSKI: A role of ODR advisers in the current and planned system of agricultural market information	1	102
KRZYSZTOF KORPYSZ, HENRYK ROSZKOWSKI: Dissemination of market information and activity of Agricultural Advisory Service Centers	2	136
BARBARA LEŚNIAK: Projects of agricultural farm development as a method of agricultural advisory service	2	118
ROMAN LUSAWA: Remember about gardens, in other words a school in an agricultural farm	3	93
ANNA PABICH: Planning and realization of professional development for needs of extension service and agricultural practice in 1998	1	120
ANDRZEJ PRZEPIÓRA, MIKOŁAJ POMIN: Joint use of machines e.g. the producers group from Splawie in Wielkopolska voivodeship	2	131
RYSZARD SAKOWSKI, ADAM SPROSKI, MARCIN DYNIA, AGATA MAZANKA: Monitoring of purchasing market in Wałbrzych voivodeship using INTERNET information network	1	127
TADEUSZ SZALCZYK: Farmers from Wielkopolska open their farms	3	90
ZENON SZEPYTOWSKI: Manager personnel preparation for newly created organizations in Świętorzyskie voivodeship	3	85

	Number	Page
INFORMATION		
MARZENA DŁUGOKEĆKA: Professional activation of rural women	1	143
EDWARD GACEK: Problems of agricultural experimentation adjustment and initiation of cultivar progress into market economy and EU standards	2	143
MARIA JASTRZĘBSKA: Tasks of local government units and joint administration organs on agriculture	2	147
JÓZEF KANIA: The 14 th European Seminar on Extension Education	4	90
ELŻBIETA KMITA: European forum of rural tourism on Grüne Woche	1	149
ANTONI KOŻUCH: A role of self government on rural area development	1	133
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Agricultural extension service in preliminary period for integration with European Union	3	105
MARIA MAJEWSKA: The agricultural and food economy education on the treshold of the system reform	4	95
ANNA PABICH: Agricultural advisers opinions about scientific research topics appropriated for dissemination in 1999	3	100
ANNA PABICH: The offer - training guide - book 2000	4	112
ANNA J. PARZONKO: Problems of agritourism development in Wileńszczyzna	4	115
DANUTA PRUSS GŁOWACKA: Agricultural extension service on IAIF Polagra'99	3	114
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, JOLANTA ZDROJEWSKA: Increasing of awereness and rural environment education on rural household - an educational programme - Safe home	1	152
IWONA ŚWIECHOWSKA: Results of 8-th edition of the contest for The best agricultural magazine from Agricultural Extension Service Centers in 1998	2	156
AGNIESZKA WESOŁOWSKA: The value and the structure of credits given by the co-operative bank in Ostrówek (a general example)	4	104
STATISTIC DATA - Agriculture in a new territorial division of the State	1	155
PUBLISHING NEWS	1	156
PUBLISHING NEWS	2	160
PUBLISHING NEWS	3	117
PUBLISHING NEWS	4	122

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki doradztwa, organizacji doradztwa, wspomagania doradztwa poprzez naukę, doskonalenia kadr doradczych, oświaty rolniczej oraz polityki agrarnej.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu ODR,
 - informacje o sympozjach, seminariach i szkoleniach z zakresu doradztwa i dla doradców,
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i rolnictwem,
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach,
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (18 wierszy maszynopisu),
 - inne informacje w wymienionych wyżej dziedzinach.
3. Poszczególne artykuły nie powinny przekraczać - łącznie z tabelami i wykresami - 15 stron maszynopisu.
Redakcja zastrzega sobie prawo skrótów tekstu, ograniczenia tabel, wykresów i rycin w ramach opracowania redakcyjnego.
4. Maszynopisy, pisane jednostronnie według obowiązujących zasad w instytucjach wydawniczych (30 wierszy a 60 znaków na stronie, z marginesem 4 cm z lewej strony), powinny być dostarczane w dwóch egzemplarzach. W miarę możliwości prosimy o dołączenie dyskietki z tekstem artykułu lub informacji.
5. Przypisy i tabele zamieszcza się w tekście, rysunki prosimy dołączyć oddzielnie, a na marginesie tekstu zaznaczyć ołówkiem, gdzie mają być zamieszczone.
6. Przypisy bibliograficzne powinny zawierać nazwiska autora (autorów) i pierwsze litery imion oraz dokładny tytuł pracy (w języku oryginału), a ponadto przy wydawnictwach zwartych (książkach): wydawcę oraz miejsce, rok wydania i stronę cytatu, przy artykułach z czasopism: nazwę czasopisma, rok wydania, numer tomu, numer bieżący i stronę cytatu. Przypisy do tabel zaznacza się małymi literami alfabetu i zamieszcza pod tabelą.
7. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
8. Do nadsyłanych prac prosimy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, miejsce pracy i adres prywatny (ewentualnie również numer telefonu).
9. Redakcja zastrzega sobie prawo nieprzyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem redakcji. Prac nie zamówionych redakcja nie zwraca, jak również prac zakwalifikowanych do druku.
10. Wszystkie przyjęte prace są honorowane według obowiązujących stawek wydawniczych w KCDRRiOW na podstawie umowy wydawniczej, a autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 *egzemplarz autorski*.
11. Prace prosimy nadsyłać na następujący adres

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu, 61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
 email: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”